

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและการใช้การศึกษาตลอดชีวิต เพื่อการพัฒนาชุมชนของชาวบ้าน หมู่บ้านคำบน ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ผู้วิจัยได้นำเสนอวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ซึ่งได้แบ่งหัวข้อตามลำดับ ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต
2. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา
4. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตของชุมชน
5. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ผู้ใหญ่
6. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
7. ชุมชนบ้านคำบน ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิต

สังคมหนึ่งหรือชุมชนหนึ่ง ๆ จะต้องมียุติการดำเนินชีวิตเป็นลักษณะเฉพาะของ สังคมนั้นวิถีชีวิตจึงเป็นเหมือนเอกลักษณ์ของสังคม ดังนั้นวิถีชีวิตชุมชนจึงเป็นวิถีชีวิต ของมนุษย์ในสังคมนั้นก็คือ วัฒนธรรมในสังคมนั้นเอง ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตของสังคม

มนุษย์ในฐานะหน่วยชีวิตที่ดำรงอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อม จะต้องมีการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันเพื่อรักษาดุลยภาพระหว่าง มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งการปรับตัวในเชิงพฤติกรรมและการปรับตัวในระดับจิตสำนึก ซึ่งการปรับตัวอย่างต่อเนื่องก่อให้เกิดแบบแผนความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่ง

ขึ้นมาเรียกว่า “วิถีชีวิต” มีการประมวลแนวความคิดเกี่ยวกับความหมายของวิถีชีวิตในแง่ต่าง ๆ ไว้ดังนี้

สุนันพิชชา แส่นประเสริฐ (2540, หน้า 20) กล่าวว่า วิถีชีวิต หมายถึง เป็นแบบแผนหรือแนวทางพฤติกรรมที่คนกลุ่มหนึ่งใช้ร่วมกัน หรือยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมาเป็นแบบแผนในการดำรงชีพ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งหรือกลุ่มคนใดคนหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการประกอบกิจกรรมเพื่อการอยู่รอด การพักผ่อน และความสุขที่ตัวเองต้องการ และเห็นคุณค่า แบบแผนดังกล่าวมีปัจจัยทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม เป็นตัวกำหนดการจัดระเบียบทางสังคม และพฤติกรรมแต่ละคนในสังคมนั้นคนกลุ่มหนึ่ง ๆ ย่อมมีวิถีชีวิตเป็นของตนเอง เพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม การปรับตัวนี้มีหลายระดับ ทั้งด้านสรีรวิทยา การปรับตัวในเชิงพฤติกรรม และการปรับจิตสำนึก อีกทั้งด้านการปรับก็มีทั้งการจัดการกับตัวเอง และการเข้าไปจัดการกับปัจจัยรอบตัว เพื่อเพิ่มพูนสมรรถนะให้สามารถเผชิญกับแรงกดดันนานาจากสิ่งแวดล้อมได้อย่างราบรื่น วิถีชีวิตจึงเป็นทั้งวิถีในการดำเนินชีวิต หลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิต และเครื่องมือเครื่องใช้ วัตถุต่าง ๆ ทั้งที่เป็นธรรมชาติ และคิดประดิษฐ์ขึ้น เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงและมีการติดต่อสื่อสารกันระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา วิถีชีวิตในแง่ของวัตถุประสงค์ในการดำเนินชีวิต มีดังนี้

1. ปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม มีการแก้ปัญหาที่ประสบในชีวิตประจำวัน
2. ตอบสนองความต้องการของสังคม
3. ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในสังคม

ประเวศ วะสี (2539, หน้า 67) กล่าวว่า มนุษย์ชาตินั้นมีความงอกงามหรือมีวัฒนธรรมอันหมายถึง การเรียนรู้ สะสมความรู้ และถ่ายทอดได้ในรูปแบบของการปฏิบัติ หรือเป็นพฤติกรรมชุมชน หรือเรียกว่า วิถีชีวิตของชุมชน ได้แก่ การยืนสองขาการเดินการพูด การกิน การคิด การอยู่อาศัย การทำมาหากิน การปฏิบัติต่อกัน การปฏิบัติร่วมกันในขนบธรรมเนียม ประเพณี การนับถือศาสนา การปกครอง ซึ่งการปฏิบัติหรือวิถีชีวิตนั้น จะสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชุมชน หรือสังคม ซึ่งได้มาจากประสบการณ์การเลือกสรรกลั่นกรอง ทดลองใช้ และถ่ายทอดสืบทอดกันมา หรือกล่าวว่า อีกชื่อหนึ่งของวัฒนธรรมก็คือ ภูมิปัญญาดั้งเดิม

สุนันพิชชา แส่นประเสริฐ (2540, หน้า 20) กล่าวว่า วิธีชีวิตในแง่องค์ประกอบ ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ส่วน คือ

1. ส่วนที่เป็นวัตถุ หมายถึง เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ใช้ในการดำเนินชีวิตทั้งเป็นการที่ได้จากธรรมชาติ การสืบทอดมาแต่ยุคก่อน ๆ หรือประดิษฐ์คิดค้นขึ้นใหม่ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ มนุษย์ต้องอาศัยความรู้ความสามารถ และฝีมือความชำนาญในการประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา

2. ส่วนที่ไม่ใช่วัตถุ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ (1) ส่วนที่เป็นระบบความคิด ความเชื่อ และทัศนคติ รสนิยมทางสังคม ซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ หรือเป็นระบบคุณค่า คุณธรรมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม ตลอดจนส่วนที่เป็นผลรวมของความรู้ ลักษณะนิสัย แนวคิด และสติปัญญา และ (2) ส่วนที่เป็นเทคนิควิธีการ วิธีในการดำเนินชีวิต ซึ่งหมายรวมเป็นวิธีกิน วิธีอยู่ วิธีแต่งกาย วิธีพักผ่อน วิธีแสดงอารมณ์ วิธีการสื่อความ วิธีจราจรและขนส่ง วิธีอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ และวิธีแสวงหาความสุขทางใจ รวมความว่าเป็นวิธีปฏิบัติของมนุษย์ต่อร่างกายและจิตใจของตนเอง ต่อมนุษย์ด้วยกัน และต่อธรรมชาติแวดล้อม

วิถีชีวิตด้านสังคมและเศรษฐกิจ

ด้านสังคม สนธยา พลศรี (2545, หน้า 30) กล่าวว่า สังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์ภายในอาณาเขตที่แน่นอน ในระยะเวลาอันพอสมควร จนเกิดระเบียบแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้น มีความผูกพันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และมีวิถีชีวิตร่วมกัน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2546, หน้า 5) กล่าวว่า สังคม หมายถึง กลุ่มคนหรือผู้คนที่มาอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน มีความสัมพันธ์ ซึ่งเกิดจากการติดต่อระหว่างกัน มีความรู้สึกเป็นกลุ่มหรือพวกเดียวกัน และยอมรับแบบแผนการดำเนินชีวิตของกลุ่ม มาประพฤติปฏิบัติจนกลายเป็นสถาบันทางสังคม

วิถีชีวิตด้านสังคมเป็นแนวคิดพื้นฐานของการศึกษาสังคม ซึ่งสามารถสรุปแนวคิดต่าง ๆ ดังนี้

1. กลุ่มทางสังคม

งาน อดิวัฒนสิทธิ์ (2543, หน้า 61-65) ได้ให้ความหมายของกลุ่มทางสังคมว่า หมายถึง คนจำนวนหนึ่งซึ่งมีการกระทำตอบโต้กันอย่างมีระเบียบแบบแผน คือ มีการกำหนดสถานภาพของสมาชิก และมีบรรทัดฐานควบคุมความสัมพันธ์เป็นที่ยอมรับกันในระดับหนึ่ง เป็นการถาวรหรือชั่วคราวก็ตาม ซึ่งสามารถจำแนกประเภทของกลุ่มทางสังคมไว้ว่า กลุ่มทางสังคมที่พิจารณาจากความสัมพันธ์ ประกอบด้วย

1.1 กลุ่มปฐมภูมิ (primary group) ประกอบด้วยสมาชิกจำนวนน้อย มีการกระทำตอบโต้กันโดยตรง สมาชิกรู้จักคุ้นกันเป็นการส่วนตัว กลุ่มปฐมภูมิที่สำคัญได้ กลุ่มครอบครัว กลุ่มเพื่อน

1.2 กลุ่มทุติยภูมิ (secondary group) คือ สมาชิกไม่มีความสัมพันธ์กันเป็นส่วนตัว เป็นการติดต่อกันและการแสดงบทบาทตามหน้าที่การงานเฉพาะด้าน จำนวนสมาชิกอาจจะมากหรือน้อยก็ได้ เช่น คณะทำงานด้านต่าง ๆ หรือองค์กร สมาคม

องค์ประกอบและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ทั้งกลุ่มปฐมภูมิและกลุ่มทุติยภูมิ จะมีความสัมพันธ์กันมากน้อยเพียงใด จะมีประสิทธิภาพในการดำเนินกิจกรรมมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับขนาด และการเป็นผู้นำของกลุ่ม

2. ครอบครัวและเครือญาติ

ครอบครัวและเครือญาติถือเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะครอบครัวนั้นมีหน้าที่ที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของสังคม ซึ่ง สนิท สมักรการ (2535, หน้า 2-6) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของครอบครัวไว้ ดังนี้

2.1 ครอบครัวเป็นที่กำเนิดแห่งมนุษย์

2.2 ครอบครัวเป็นที่อบรมเลี้ยงดูเด็กก่อน

2.3 หน้าที่มีทางเศรษฐกิจ คือ การผลิต

2.4 หน้าที่ให้ความอบอุ่นทางจิตใจและการช่วยเหลือปกป้องสมาชิกของครอบครัว

ในระบบเครือญาตินั้น สนิท สมักรการ (2535, หน้า 21) ได้แบ่งแบบแผนความเป็นญาติไว้ ดังนี้ ประเภทแรก การจัดระบบญาติสายเดี่ยว คือ มีวัฒนธรรมกำหนดว่าญาติสายใดสายหนึ่งเท่านั้นที่มีความสำคัญ มีสิทธิและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน ในฐานะญาติ ส่วนอีกฝ่ายจะถูกมองข้ามไป และการจัดระบบญาติสายคู่ คือ การให้ความสำคัญ

กับญาติทั้ง 2 ฝ่าย และกลุ่มญาติที่ใหญ่กว่าครอบครัว และแบบแผนทางสัมพันธ์ภาพระหว่างญาติของไทย โดยพิจารณาถึงภูมิหลังทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเรื่องการประกอบอาชีพ การสัมพันธ์ภาพแบบญาติขยายวง หรือญาติสมมติ ซึ่งอาจจะเกิดจากความจำเป็นในทางเศรษฐกิจ

3. การศึกษาในสังคม

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์ (2543, หน้า 111) ให้ความหมายของสถาบันการศึกษาในทางสังคม สถาบันการศึกษาไม่ได้ หมายถึง โรงเรียนหรือสถานที่ทำหน้าที่ให้การศึกษา แต่หมายถึง แบบแผน บรรทัดฐาน หรือระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน การถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ความคิดต่าง ๆ การศึกษาจึงถือเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสมาชิกให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ ถือเป็นกระบวนการพื้นฐานในทุกสังคม ไม่ว่าสังคมระดับดั้งเดิมหรือสมัยใหม่ แต่อาจต่างกันในรูปแบบการเรียนการสอน ลักษณะผู้เรียนผู้สอน สื่อ หรือเทคนิควิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ ซึ่งแบบแผนการปฏิบัติที่เป็นอยู่เป็นบรรทัดฐานทางการศึกษาสังคมนั้น ๆ

ด้านเศรษฐกิจ จำนง อติวัฒน์สิทธิ์ (2543, หน้า 93) ให้ความหมายของคำว่าเศรษฐกิจ หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ให้ได้มากที่สุด และอย่างประหยัดที่สุด และยังได้ให้คำที่สำคัญอีกคำ คือ คำว่า สถาบันทางเศรษฐกิจ หมายถึง สถาบันซึ่งเกี่ยวกับกิจกรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์เพื่อความอยู่รอด ประกอบด้วย 3 กิจกรรมหลัก คือ การผลิต หมายถึง การสร้าง การหาผลิตผล หรือบริการมาเพื่อสนองความต้องการในการบริโภค เช่น การผลิตอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และสิ่งอำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีวิต การแจกจ่ายนำผลผลิตไปสู่สมาชิกของสังคม โดยมีการตลาดเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน และการบริโภค และเป็นหน้าที่ของสมาชิกในสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริโภคหรือใช้สินค้าและบริการ

สนิท สมักรการ (2545, หน้า 40-42) ได้สรุปสถานะทางเศรษฐกิจตามแนวคิดของ Marx นั้นก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า “แบบแห่งการผลิต” (mode of production) ซึ่งปรากฏอยู่ในสังคมแต่ละยุค แบบแห่งการผลิต ได้แก่ วิธีการที่ประชากรของสังคมสนองความต้องการทางด้าน

วัตถุของเขา ซึ่งอาจแบ่งออกได้ คือ โครงสร้างส่วนกลาง เป็นรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งจะขึ้นอยู่กับพลังการผลิตหรือเทคโนโลยี คือ

1. พลังการผลิต (productive forces) ได้แก่ เทคนิควิทยา ทักษะ ทรัพยากรทางวัตถุ และแหล่งพลังงานต่าง ๆ อาทิ แรงงานคน สัตว์ ธรรมชาติ ไฟฟ้า วัตถุดิบและเทคโนโลยี ที่นำมาใช้ผลิต

2. ความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) คือ ผู้ที่มีความเกี่ยวพัน ในการดำเนินกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ คือกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์ในเรื่องพลังการผลิต ซึ่ง Marx ได้แบ่งไว้ 2 ชั้น คือ กลุ่มผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต เช่นทุน ที่ดิน และปัจจัย การผลิตอื่น ๆ และกลุ่มที่ไม่มีหรือกลุ่มที่ไม่ได้ครอบครองปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องทำการผลิตวัตถุปัจจัยต่าง ๆ ในบรรดาความสัมพันธ์ ต่าง ๆ เหล่านี้ที่สำคัญที่สุดก็ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เป็นเจ้าของเครื่องมือในการผลิต (means of production) อาทิ ที่ดิน เครื่องจักร กับผู้ใช้แรงงานในการผลิตทั้งหลาย (labormasses) ผู้ซึ่งใช้เครื่องมือเหล่านี้ภายใต้การกำกับของผู้เป็นเจ้าของเพื่อสนองความต้องการทาง เศรษฐกิจของแต่ละสังคม

สังคมมีองค์ประกอบของการที่สมาชิกมากกว่า 2 คนขึ้นไปมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ในอาณาบริเวณร่วมกัน สมาชิกจะมีความรู้สึกเป็นพวกพ้องเดียวกันมีการติดต่อระหว่าง สมาชิกซึ่งกันและกัน มีระยะเวลาอันพอสมควร ทำให้มีความสัมพันธ์เกิดขึ้นทั้งใกล้ชิด และห่างเหิน สมาชิกสังคมจะรู้จักแบ่งหน้าที่และร่วมมือกัน มีแนวคิด ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานร่วมกัน ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่สมาชิกส่วนใหญ่ ในสังคมยอมรับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นในสังคม จนได้กลายมาเป็นสถาบันที่ตอบสนอง ความต้องการ และควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2546, หน้า 7) ซึ่งส่งผลถึงระบบการผลิต ที่สามารถบ่งบอกถึงลักษณะทางเศรษฐกิจ ของแต่ละสังคม ที่มีความแตกต่างกัน ทำให้แต่ละสังคมมีความเหมือนและแตกต่างที่เป็นแบบเฉพาะของ สังคมนั้น ๆ

วิถีของการดำเนินชีวิต

วิถีการดำเนินชีวิตของคนเกิดจากการเรียนรู้ มีการถ่ายทอดสืบต่อกันได้และเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเสมอไม่หยุดนิ่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอาจเกิดจากกระบวนการภายในสังคม หรือเพื่อตอบสนองต่อสิ่งเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก

อมรา พงศาพิชญ์ (2541, หน้า 7-9) ได้อธิบายถึงลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อที่ทำให้เกิดการสืบทอด และกลายแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไว้ดังนี้

1. ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และวิถีชีวิต การที่มนุษย์อยู่ด้วยกันย่อมจะต้องมีข้อตกลงซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ หรืออะไร ก็ ข้อตกลงที่ไม่เป็นทางการแต่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ นี้เรียกว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือธรรมเนียม หรือประเพณี คนไทยเมื่อพบกันมักจะมิธรรมเนียมยกมือไหว้เป็นการแสดงความเคารพ โดยที่ผู้มีอาวุโสหน่อยเป็นผู้ยกมือไหว้ ผู้มีอาวุโสกว่า เมื่อย้ายบ้านก็เป็นธรรมเนียมขึ้นบ้านใหม่ พฤติกรรมหลายอย่างที่คนไทยทำเป็นประจำ โดยที่ถ้ามองอย่างผิวเผินแล้วรู้สึกว่ามีประโยชน์ แต่หลายคนก็จะทำเพื่อเป็นการ “ทำตามธรรมเนียม” ฉะนั้นขนบธรรมเนียมประเพณีก็คือ แนวปฏิบัติที่ยึดถือกันมาในสังคม โดยคนรุ่นหลังเรียนรู้จากคนรุ่นก่อน แล้วยึดถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมาเรื่อย ๆ อาจมีการปรับปรุงแก้ไขบ้าง แต่การเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปอย่างช้า ๆ ใช้เวลาเป็นปี ๆ การประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมนี้ มีทั้งการประพฤติปฏิบัติในระดับบุคคล ต่างคนต่างทำ แต่ละคนก็ยังปฏิบัติเหมือนกัน เช่น การถอดรองเท้าก่อนเข้าบ้าน และการประพฤติปฏิบัติในระดับสังคม คือ การร่วมทำกิจกรรมพร้อม ๆ กันในลักษณะพิธีกรรม เป็นการจัดงานประเพณี เช่น ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีทอดผ้าป่า ประเพณีแห่นางแมว ประเพณีบุญพระเวท เป็นต้น ในสังคมทุกสังคมกำหนดค่านิยมว่า สิ่งใดควรปฏิบัติ สิ่งใดไม่ควรปฏิบัติ เป็นวิธีการจัดระเบียบสังคมทำให้คนมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน เมื่อคนในสังคมมีกฎเกณฑ์ และความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในแนวเดียวกัน การจัดระเบียบทางสังคมก็เป็นไปอย่างไม่ลำบากนัก ในสังคมขนาดเล็กขนบธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมในสังคมใช้เป็นแนวกำหนดกฎเกณฑ์ในสังคมได้ แต่เมื่อสังคมพัฒนาการก้าวหน้าขึ้น จำนวนของประชากรมากขึ้น ค่านิยมแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา และสภาพแวดล้อมตาม ขนบธรรมเนียมประเพณี

และค่านิยมไม่สามารถใช้เป็นกฎเกณฑ์ในการจัดระเบียบสังคมได้ จำเป็นต้องมีกฎหมายใช้บังคับ และนอกจากขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นพิธีกรรม และยึดถือปฏิบัติในเวลามีกงานพิเศษแล้ว ก็ยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นส่วนประกอบของชีวิตประจำวัน เป็นต้นว่า คนไทยกินข้าว คนฝรั่งกินขนมปัง หรือคนไทยไหว้เมื่อพบกัน แต่คนฝรั่งใช้วิธีจับมือ หรือแม้แต่กิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตอยู่ของเรา เป็นต้นว่า ลักษณะการสร้างบ้านเรือน หรือลักษณะการใช้ภาษาและลักษณะภาษาที่ใช้ประจำวัน รวมถึงลักษณะการแต่งกาย และกิจกรรมารยาทของคนในสังคมด้วย เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า วัฒนธรรมนั้นรวมสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเราแทบทุกสิ่ง และการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เราแทบทุกอิริยาบถในสังคมสองสังคมอาจมีวัฒนธรรมบางอย่างที่เหมือนกันหรือคล้ายกัน และวัฒนธรรมบางอย่างที่แตกต่างกัน แต่อย่างน้อยส่วนที่แตกต่างกันนั้นมีมากพอที่จะชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างสังคมสองสังคมได้

2. ความเชื่อ เมื่อกล่าวถึงวัฒนธรรมในลักษณะความเชื่อนี้ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนา หรือความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ไม่รูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง คำว่าศาสนาที่ใช้ในที่นี้ หมายถึง ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงแม้คำสอนเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะไม่ได้เป็นคำสอนของศาสนา ความเชื่อภูตผีปีศาจก็รวมเรียกเป็นความเชื่อทางศาสนา เพราะเป็นความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ลักษณะสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ มีตัวอย่างเช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปอบ เจ้าเข้าทรง เทพเจ้า ฯลฯ ส่วนประกอบของศาสนา และความเชื่อที่สำคัญมี 3 ส่วน ส่วนแรก คือ ความเชื่อในปรมาต্ম หรือส่วนที่สมาชิกของกลุ่มถือว่าเป็นความจริงสุดยอดที่ไม่มีสิ่งใดมาลบล้างได้ในกรณีของพุทธศาสนา หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า ศาสนาอิสลาม หมายถึง คำสอนของพระอัลเลาะห์ และศาสนาคริสต์ หมายถึง คำสอนของพระเยซู หมายถึง สิ่งที่ยืนยันอยู่ในพระคัมภีร์ ส่วนที่สอง คือ ส่วนพิธีกรรม เมื่อมีความเชื่อซึ่งเป็นภาคทฤษฎีก็มีพิธีกรรมซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ พิธีกรรมทางศาสนาอาจเป็นสิ่งเดียวกับขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งสมาชิกของสังคมยึดถือสืบเนื่องกันมา หมายความว่า ในสังคมนั้น ศาสนามีบทบาทในสังคมมาก และคนในสังคมเดียวกันมีความเชื่อในศาสนาเดียวกัน ส่วนที่สาม คือ ผู้ประกอบพิธีกรรม หมายถึง พระสงฆ์ในศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ โด่ะครูในศาสนาอิสลาม

พราหมณ์ในศาสนาฮินดู และคนทรงหรือหมอผีในสังคมที่เชื่อในผีบางเทวดา โปรดสังเกตว่า ผู้ประกอบพิธีกรรมนี้ ไม่ใช่ศาสดาผู้สอนปรัชญาของศาสนานั้น ๆ

เกศยา โอสธานุเคราะห์ (2544, หน้า 15-17) กล่าวสรุปว่า เป็นการศึกษาวิถีชีวิต (the way of life) ของคนในสังคมซึ่งแสดงออกถึงการประกอบกิจกรรมเพื่อการอยู่รอด การพักผ่อน และหลักเกณฑ์ในการดำรงชีวิต แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ว่าวิถีชีวิตจะเป็นเช่นไร นอกเหนือจากการที่บุคคลได้รับรู้ และคล้อยตามแบบแนวทางปฏิบัติในแนวทางหนึ่งที่เขาเลือกแล้ว ยังต้องขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของบุคคลนั้น ๆ ด้วย

สรุปได้ว่า วิถีชีวิต หมายถึง แบบแผนหรือแนวทางพฤติกรรมที่คนกลุ่มหนึ่งใช้ร่วมกัน หรือยึดถือปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมาเป็นแบบแผนในการดำรงชีพ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง หรือกลุ่มคนใดคนหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการประกอบกิจกรรมเพื่อการอยู่รอด การพักผ่อน และความสุขที่ตัวเองต้องการ และเห็นคุณค่า แบบแผนดังกล่าว มีปัจจัยทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน

ความหมายของวัฒนธรรม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2546, หน้า 18) กล่าวว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิธีแห่งการดำรงชีพ ที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งระบบความรู้ ความคิด ความเชื่อ จนมีการยอมรับปฏิบัติกันมา มีการอบรมถ่ายทอดไปสู่สมาชิกรุ่นต่อมา ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับสภาพ สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ และ สุพัตรา สุภาพ (2543, หน้า 4) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อน ประกอบไปด้วย ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี และความสามารถอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้มาซึ่งฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ส่วน อมรา พงศาพิชญ์ (2535, หน้า 25) ให้ความหมายของ วัฒนธรรมว่า คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มิใช่สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นประดิษฐ์สิ่งของขึ้นสิ่งขึ้นใช้หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรม และหรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ฉะนั้น วัฒนธรรม คือ ระบบที่สังคมมนุษย์สร้างขึ้น มิใช่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับ จำนง อดิวัฒนสิทธิ์ (2543, หน้า 16) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกของ

สังคมหนึ่งไม่ยึดถือเป็นแบบแผนชีวิตร่วมกัน วัฒนธรรมเป็นเสมือนเครื่องหมายหรือข้อตกลงประจำกลุ่มที่คนอื่นเห็นแล้วรู้ได้ทันที เช่น ด้านภาษา การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เหมือน ๆ กับคนในกลุ่มนั้น

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ ดังนี้ วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาประเพณีปฏิบัติสืบต่อจนกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคม และกลายเป็นมรดกของสังคม เพื่อให้สมาชิกในสังคมได้ยึดเหนี่ยวและสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุข

ลักษณะของวัฒนธรรม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2546, หน้า 18-20) กล่าวว่า ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมในสังคม มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งจำเป็น (necessity) หมายถึง วัฒนธรรมมีความจำเป็นถึง การดำเนินชีวิตในสังคมมนุษย์ เนื่องจากสังคมกับวัฒนธรรม ไม่สามารถที่จะแยกจากกันได้ ถ้าปราศจากวัฒนธรรมมนุษย์ไม่สามารถอยู่ในสังคมได้ จะมีสภาพเหมือนกับสัตว์ ไม่มีการจัดระเบียบไม่ใช่สังคมมนุษย์
2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (man made) หมายถึง วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาเอง หรือคิดตัวมาแต่กำเนิด หรือการถ่ายทอดทางพันธุกรรม นิสัยและความสามารถต่าง ๆ ของมนุษย์ แต่มนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมา แล้วกำหนดความหมายสัญลักษณ์ หน้าที่ของสิ่งที่เราสร้างขึ้นมาจนสมาชิกได้ยอมรับ และเป็นลักษณะเฉพาะของสังคม
3. วัฒนธรรมมีการยอมรับร่วมกัน (is shared) เมื่อมนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมา ภายในสังคม ความจำเป็นและความเหมาะสมของสังคมนั้น ๆ แล้ว วัฒนธรรมนั้นจะต้องเป็นที่ยอมรับเห็นพ้องต้องกันของสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคม เพราะจะทำให้วัฒนธรรมอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป
4. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ (is learned) การที่มนุษย์รู้จักวัฒนธรรมหรือปฏิบัติตามวัฒนธรรมนั้นเกิดจากการเรียนรู้ ไม่ใช่เกิดจากสัญชาตญาณ เช่น กิริยามารยาท การพูดจาทักทาย เกิดจากการเรียนรู้ทั้งนั้น จนมีการพัฒนาขึ้นมาเป็นบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลในสังคม และเป็นที่ยอมรับร่วมกันว่าเป็นสมาชิกของสังคม

5. วัฒนธรรมต้องมีการถ่ายทอด (is transmitted) หมายความว่า วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมานั้นจะดำรงอยู่ในสังคมมนุษย์ได้ นอกจากการเรียนรู้ของสมาชิกแล้ว มนุษย์มีวิธีการถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกรุ่นหลัง ๆ ให้ปฏิบัติสืบต่อมา เช่น พ่อแม่อบรมสั่งสอน วัฒนธรรมต่าง ๆ ให้แก่บุตรหลานของตน หรือสมาชิกได้รับการถ่ายทอดจากโรงเรียนโดยตรง หรืออาจจะได้รับการถ่ายทอดทางอ้อม เช่น การให้รับแพร่กระจายวัฒนธรรมทางสื่อสารมวลชน เป็นต้น

6. วัฒนธรรมของแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน (varieties) ความแตกต่างที่เกิดขึ้นไม่สามารถที่จะนำมาเปรียบเทียบว่าวัฒนธรรมของสังคมใดดีกว่ากัน ทั้งนี้ เนื่องจากแต่ละวัฒนธรรมมีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมแต่ละสังคม ซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมนั้นเป็นผู้สร้างขึ้น และยอมรับนำมาประพฤติปฏิบัติกัน แนวความคิดที่ว่า วัฒนธรรมมีส่วนเหมาะสมในสังคมของคนนั้น เรียกว่า วัฒนธรรมสัมพัทธ์ (cultural relativism) ส่วนใหญ่สมาชิกบางคนในสังคมอาจจะเห็นว่าวัฒนธรรมของตนดีกว่าวัฒนธรรมของสังคมอื่น โดยยึดเอาชาติพันธุ์ของตนเป็นใหญ่ เรียกสมาชิกที่มีแนวความคิดแบบนี้ว่า Ethnocentrism

7. วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงได้ (is changed) หมายความว่า วัฒนธรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมของสภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคม เนื่องจากสังคมไม่ได้อยู่นิ่ง วัฒนธรรมก็จะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเช่นกัน ซึ่งเราอาจเห็นได้จากประวัติศาสตร์ว่า วัฒนธรรมการแต่งกายของไทยสมัยก่อนได้เปลี่ยนแปลงมาจนถึงลักษณะการแต่งกายในสมัยปัจจุบัน โดยทั่วไปการเปลี่ยนแปลงมักเป็นไปได้ 2 วิธี คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคม เช่น การประดิษฐ์คิดค้น และการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกสังคม เช่น การยืมเอาวัฒนธรรมหรือการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอื่นเข้ามาในสังคม ทั้งนี้ เกิดจากการติดต่อทางวัฒนธรรม

8. วัฒนธรรมอาจสลายไปได้ หมายถึง วัฒนธรรมในสังคมนั้นเมื่อไม่มีการถ่ายทอดสืบต่อแล้ว วัฒนธรรมนั้นจะสลายไปหรือตายไป (dead culture) ทั้งนี้ เนื่องจากวัฒนธรรมจะมีชีวิตอยู่ เมื่อยังมีมนุษย์และมีสังคมอยู่ถึงนั้น เพราะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ค่อยสมบูรณ์

9. วัฒนธรรมเป็นผลรวมของหลาย ๆ สิ่ง หลาย ๆ อย่าง (integrative) เราอาจจะกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมของสังคมหนึ่งเป็นผลรวมของแบบแผนหรือแนวทางการดำเนินชีวิตเข้าด้วยกัน หรือที่เราเรียกว่า แบบแผนวัฒนธรรม ซึ่งประกอบขึ้นมาจากส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน (culture traits) นอกจากนี้ เราถือว่าแบบแผนวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมรวมแล้ว เราอาจจะแบ่งวัฒนธรรมย่อย ๆ ได้อีกเพราะว่า ภายในสังคมยากที่จะมีวัฒนธรรมเดียวกันหมด แต่อาจจะแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น วัฒนธรรมไทยตามภาคต่าง ๆ วัฒนธรรมย่อยทางชาติพันธุ์ (ethnic subculture) วัฒนธรรมย่อยตามท้องถิ่น (regional subculture) วัฒนธรรมย่อยทางอายุ (age subculture) และวัฒนธรรมย่อยทางอาชีพ (occupational subculture) เป็นต้น

10. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมทางสังคม (social heritage) ข้อนี้อาจจะกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมไม่ได้เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในสังคม แต่เป็นส่วนรวม จึงเป็นสมบัติของสมาชิกทุกคน เราอาจจะทราบแล้วว่า วัฒนธรรมได้มีการถ่ายทอดจากสมาชิกรุ่นหนึ่ง ๆ ไปสู่สมาชิกรุ่นอื่น ๆ วัฒนธรรมจากอดีตได้ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน จนเป็นแบบอย่างพฤติกรรมที่สมาชิกในสังคมได้ปฏิบัติกัน

สนธยา พลศรี (2545ข, หน้า 169) กล่าวว่า วัฒนธรรมมีลักษณะสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ไม่ใช่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคม
2. เป็นผลรวมของแบบแผนในการดำรงชีวิตหรือวิถีชีวิตหลาย ๆ ประการของมนุษย์
3. เป็นของสังคมส่วนรวม ไม่ใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น
4. เป็นสิ่งจำเป็นของมนุษย์และสังคม ซึ่งต้องมีในทุก ๆ สังคม มนุษย์และสังคมไม่สามารถดำรงอยู่ได้ถ้าปราศจากวัฒนธรรม
5. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ โดยการขัดเกลาทางสังคมและการถ่ายทอดด้วยภาษา และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ด้วยคุณภาพของมันสมองที่เหนือกว่าสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ
6. เป็นมรดกทางสังคม ที่คนรุ่นหนึ่งถ่ายทอดไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
7. เป็นรูปแบบพฤติกรรมในอุดมคติและบรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งบุคคลต้องปฏิบัติตาม

8. เป็นสิ่งที่อยู่เหนืออิทธิพล คือ สามารถเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมและเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับตัวเองได้ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งจะมีเพียงในมนุษย์เท่านั้น ส่วนสัตว์อื่นจะมีลักษณะอยู่ใต้อิทธิพล คือ จะอาศัยการถ่ายทอดทางสายโลหิต หรือกรรมพันธุ์และสัญชาตญาณ ไม่สามารถปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับตนเองได้ แต่จะปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น

9. ในแต่ละสังคมจะมีวัฒนธรรมทั้งส่วนที่เหมือนกันและแตกต่างกันออกไป

10. เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ คือ เป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ โดยมนุษย์เอาเพื่อให้เหมาะสมกับแบบแผนในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

สุพัตรา สุภาพ (2543, หน้า 6) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. วัฒนธรรมวัตถุ (material culture) ซึ่งได้แก่ สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น ตู้เย็น หม้อหุงข้าว แก้วน้ำ มีด โต๊ะ รถ เครื่องบิน โทรศัพท์ โทรทัศน์ จรวด บ้าน วัด หอประชุม เป็นต้น

2. วัฒนธรรมไม่เกี่ยวกับวัตถุ (non-material culture) หมายถึง อุดมการณ์ ค่านิยม แนวความคิดในเรื่องการแข่งขันอย่างมีเหตุผล ประเพณี การปฏิบัติต่อกันมา และเป็นที่ยอมรับกันในชนกลุ่มของตนว่าดีงามเหมาะสม เช่น ศาสนา ความเชื่อ ความสนใจ และทัศนคติ ความรู้ความสามารถ เป็นนามธรรม (abstract) ที่มองเห็นไม่ได้

องค์ประกอบของวัฒนธรรม

นิยพวรรณ วรรณศิริ (2540, หน้า 47-48) ได้สรุปประเภทของวัฒนธรรมตามแนวคิดของ Wissler ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎีเขตวัฒนธรรม (culture area) และรูปแบบวัฒนธรรม (pattern of culture) เขาเป็นผู้สังเกตรูปแบบวัฒนธรรมของเอสกีโม และได้ศึกษาวัฒนธรรมทั่วโลก พบว่า วัฒนธรรมทุกระบบ ทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุและจิตเจ้านั้นมีใช้อยู่ในทุกสังคมของโลก เรียกว่า ระบบวัฒนธรรมสากล ซึ่งมีดังต่อไปนี้

1. ภาษา ทุกสังคมต้องมีภาษาพูด และภาษาเขียน และทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับภาษา เช่น นิทาน นิยาย และภาษาท่าทาง เป็นต้น

2. วัฒนธรรมประเภทรูปธรรม (material culture) ที่เกี่ยวกับการกินอาหาร ที่อยู่อาศัย สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางขนส่ง เสื้อผ้า ภาชนะของใช้ เครื่องไม้เครื่องมือ อาวุธยุทธโศปกรณ์ อาชีพ การอุตสาหกรรม ฯลฯ

3. ศิลปะ ได้แก่ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปะ เช่น การแกะสลัก ปั้นรูป วาดรูป (สีน้ำ, น้ำมัน) วาดเขียน ดนตรี ขับร้อง ฟ้อนรำ การละเล่นพื้นบ้าน การละครและอื่น ๆ

4. ระบบและรูปแบบของศาสนา ได้แก่ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความขลัง ศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เชื้อโรค และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิดและตาย

5. ระบบครอบครัว การแต่งงาน และเครือญาติ และระบบทางสังคมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกได้เป็นการแต่งงาน ครอบครัว การนับญาติ การสืบทอดตระกูลและการใช้ศัพท์เรียกเครือญาติ

6. ระบบเศรษฐกิจและทรัพย์สิน แบ่งออกเป็น ทรัพย์สินส่วนรวมและทรัพย์สินส่วนตัว ทั้งที่เป็นสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ กฎเกณฑ์และกฎหมาย ตลอดจนมาตรฐานการแลกเปลี่ยนและการค้าขาย ระบบการเงินตรา การผลิต การจำแนกแจกจ่าย และการบริโภคสินค้า

7. ระบบการปกครองและรัฐบาล อันได้แก่ ระบบการเมือง ระบบนิติบัญญัติ ระบบตุลาการและระบบควบคุมสังคม (social control) อื่น ๆ ทุก ๆ ประเภท

8. การศึกสงคราม ทั้งสงครามระหว่างคนต่างสังคม และสงครามที่เกิดในหมู่เครือญาติ (feuds) หรือสงครามระหว่างคนในสังคมเดียวกัน

9. การกีฬาและการละเล่น (sports and games) การออกกำลังกาย และนันทนาการ ที่เกี่ยวกับการนี้

10. ระบบความรู้ การศึกษา วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและนิทานปรัมปรา (mythology) ซึ่งให้ความรู้แก่คนในสังคมทางอ้อม

สุพัตรา สุภาพ (2543, หน้า 7) ได้แบ่งองค์ประกอบของวัฒนธรรม ดังนี้

1. องค์กรวัตถุ (instrumental and symbolic objects) คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัสจับต้องได้ และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียน เครื่องจักร

สถานมหรสพสนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอสมุด และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษา สัญลักษณ์ ในการติดต่อสื่อความหมาย หลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

2. องค์การ (association or organization) หมายถึง กลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบ หรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับ และวัตถุประสงค์ ไว้อย่างแน่นอนเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญมากที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธ์ภรรรกรลูกเสือ สภากาชาด วัด สหประชาชาติ (องค์การใหญ่ที่สุด) ฯลฯ โดยทั่วไปบุคคลที่มาร่วมกันเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์บางอย่าง วัตถุประสงค์ ก็อาจจะเป็นเรื่องไม่ใหญ่โตก็ได้ เช่น สมาคมนักเรียนรวมกัน เพื่อผดุงรักษาชื่อเสียงของ โรงเรียนหรืออาจจะเป็นเรื่องใหญ่ ๆ เช่น รวมกันเพื่อป้องกันประเทศชาติให้พ้นภัย

3. องค์พิธีการ (usage) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ซึ่งศาสนาก็มีอิทธิพลอยู่บ้าง ไม่มากนักน้อย รวมตลอดถึงพิธีการแต่งกาย และรับประทานอาหาร เช่น เวลาไปงานที่เป็นทางการของทางราชการ หญิงมักจะต้องแต่งชุดไทย ชายก็ต้อง ชุดเต็มยศ หรือการเลี้ยงดูอาหารปัจจุบันในงานต่าง ๆ ก็มักจะออกมาในรูปบุฟเฟต์ ดินเนอร์ ชันตก เป็นต้น โดยพิธีการเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพของสังคม

4. องค์คติ (concept) หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นตลอดจนอุดมการณ์ ต่าง ๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องมีผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) ความเชื่อในเรื่องตายและเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (monotheism) หรือ หลายองค์ (polytheism) ตลอดจนอุดมการณ์ ทัศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกหรือผิด สมควรหรือไม่แล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัด ในสภาพแวดล้อมของตน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สนธยา พลศรี (2545, หน้า 188) กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมใดสังคมหนึ่งทั้งในด้านวัตถุ เช่น เทคโนโลยีต่าง ๆ สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เป็นต้น และสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ และ ศิริรัตน์ แอดสกุล (2545, หน้า 77) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในด้านต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้น และที่สำคัญก็คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐาน และระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2545, หน้า 77) กล่าวว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป มีดังนี้

1. ปัจจัยภายใน ได้แก่ จำนวนประชากร การแข่งขันกันแสวงหาผลประโยชน์ การขัดแย้งกันระหว่างกลุ่ม เนื่องจากอุดมการณ์และความไม่เท่าเทียมกัน ผู้นำของสังคม ความเจริญก้าวหน้าหรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาเอง

2. ปัจจัยภายนอก การติดต่อสัมพันธ์ การคมนาคมกับสังคมอื่นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หยิบยืมวัฒนธรรม การถูกสังคมภายนอกชุมชน การรับเอาเทคโนโลยีจากภายนอก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การคมนาคมขนส่งที่เจริญช่วยให้ผู้คนมีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันได้อย่างสะดวก สื่อสารมวลชน สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรม และเกิดการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมทั้งในลักษณะที่ดี และไม่ดี

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2545, หน้า 79) กล่าวว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งการที่สังคมจะเกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตหรือแบบความสัมพันธ์ทางสังคมได้เร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1. สภาพแวดล้อมธรรมชาติ
2. ประชากร
3. โลกทัศน์ของคนในสังคม
4. การมีนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีใหม่
5. การเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2545, หน้า 11-12) ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากสาเหตุ ดังต่อไปนี้

1. สังคมของวัฒนธรรม หมายถึง การที่หน่วยต่าง ๆ ของสังคมได้สั่งสมวัฒนธรรม
2. ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมอื่น ทำให้ได้รับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมได้ง่ายและรวดเร็ว

3. การติดต่อกับวัฒนธรรมอื่น โดยตรง ทำให้ได้รับการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ และแนวคิดใหม่ ๆ

4. ปัจจัยสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะทางด้านภูมิศาสตร์

5. ปัจจัยทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ ขนาดของประชากร การเพิ่มการลดจำนวนประชากร การย้ายถิ่นฐาน การเปลี่ยนแปลงอัตราส่วนของเพศ ชาย-หญิง อัตราของเด็กและคนชรา

6. ปัจจัยเศรษฐกิจ หมายถึง การผลิต การบริโภค การจำหน่ายและการแบ่งปันผลประโยชน์รวมทั้งระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างทางเศรษฐกิจ

7. ปัจจัยทางการเมือง การเกิดสงครามหรืออิทธิพลของผู้นำในสังคม

8. ปัจจัยศาสนาและอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์และศาสนา วิกฤตการณ์ในสังคม การเกิดความวุ่นวาย และความยุ่งยากในสังคม

9. ความเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้เกิดการศึกษา ค้นคว้าวิจัย และประดิษฐ์คิดค้นใหม่ ๆ ขึ้นในสังคมเสมอ

10. ปัจจัยทางจิตวิทยา นักจิตวิทยาเชื่อว่า ความรู้สึกของมนุษย์ในสังคมที่ชอบการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ชอบค้นคว้าสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ชอบหาประสบการณ์ใหม่

11. ความสนใจ และความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคม จนกลายเป็นประชาตกิจจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้

จ่านง อดิวัฒนสิทธิ์ (2543, หน้า 171-172) อธิบายถึง สาเหตุที่ทำให้ส่วนต่าง ๆ ของสังคมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ

1. สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ปรัชญาการณ์ธรรมชาติบางอย่าง เช่น ความแห้งแล้ง น้ำท่วม หรือภัยธรรมชาติอื่น ๆ อาจเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต เช่น มีการอพยพย้ายถิ่น เปลี่ยนอาชีพ หรือมีการคิดค้นวิธีการใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น

2. ประชากร การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ สังคมที่มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจำเป็นต้องปรับปรุงวิธีการผลิตและวิธีการกระจายผลผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการอาหาร และสิ่งจำเป็นต่าง ๆ แก่สมาชิกสังคม นอกจากนี้ อาจต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการปกครอง ระบบครอบครัว และมีการขยายตัวของเมืองเกิดขึ้น

3. เทคโนโลยี การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ หรือการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในสังคมย่อยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนการดำรงชีวิตหลายด้าน

4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางเศรษฐกิจในที่นี้ไม่ใช่เทคโนโลยีหรือวัตถุดิบของแต่เป็นเรื่องของกฎระเบียบของสังคมที่บังคับควบคุมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนในสังคม

5. ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมหรืออุดมการณ์ของคนในสังคมเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

สุพัตรา สุภาพ (2531, หน้า 124-126) กล่าวว่า ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมทางสรีระธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางสรีระธรรมชาติไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก แต่หากเกิดมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นเมื่อไร จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก

2. การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร การเปลี่ยนแปลงเรื่องขนาดและการกระจายของประชากรทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การที่ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว สิ่งที่เกิดขึ้น คือ ประชากรส่วนใหญ่จะอพยพไปสู่แหล่งใหม่ หรือไม่ก็มีการพัฒนาทางด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองให้ทันสมัยขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรมีจำกัด เช่น การรุกรานของพวกอื่น เป็นต้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า การเพิ่มของประชากรจะทำให้เกิดการรุกรานเสมอไป อย่างไรก็ตาม การอพยพมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะอะไรก็ตามที่ใหม่จะต้องเผชิญกับปัญหากับรับและการใช้ ซึ่งพวกที่อพยพไปอยู่ในที่ใหม่ และเจ้าของถิ่น มักจะต้องเผชิญกับปัญหาวัฒนธรรมที่ต่างกันเสมอ แต่เวลาจะเป็นเครื่องช่วยให้ทั้งสองฝ่ายสามารถเข้าใจถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ผิดแผกแตกต่างกับของตน และถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเห็นคุณค่าของสิ่งนั้นก็อาจจะรับเอาไปใช้ หรือไปผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมของตน หรือไม่ยอมรับวัฒนธรรมนั้นไปใช้ก็ได้แล้วแต่กรณี

3. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อเกี่ยวข้อง สังคมใดมีการคมนาคมเจริญและทันสมัย มักจะเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะสังคมที่มีการติดต่อเกี่ยวข้องกับบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ อย่างมาก และตลอดเวลา จะทำให้การเปลี่ยนแปลงอย่างมากและรวดเร็ว

4. โครงสร้างของสังคมและวัฒนธรรม โครงสร้างของสังคมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง ไม่น้อย เช่น ในสังคมที่มีการเคารพยกย่องผู้อาวุโสจะมีการเปลี่ยนแปลงน้อย เพราะในสังคมส่วนมากจะมีความเป็นอยู่ในเนื้อเดียวกัน มีการอบรมสั่งสอนและค่านิยมเหมือนกัน จะมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมน้อยกว่าในสังคมที่มีการแข่งขันเห็นแก่ตัว มีค่านิยมต่างกัน ตลอดจนมีการอบรมสั่งสอนและค่านิยมไม่เหมือนกัน มีลักษณะต่างกัน

5. ทศนคติ และค่านิยม ทศนคติและค่านิยมจะช่วยให้รู้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นได้มากน้อยเท่าไร สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจะมีทศนคติแตกต่างกันออกไป ในสังคมแบบนี้จะมีการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมบางอย่างที่มีอยู่ และพิจารณาทดลองใช้สิ่งใหม่ ๆ ทศนคติแบบนี้จะช่วยเสนอแนะ กระตุ้น และยอมรับการเปลี่ยนแปลงบางอย่างที่เกิดขึ้น

6. ความต้องการที่รับรู้ ความต้องการที่รับรู้หรือมองเห็นได้ของสมาชิกในสังคมจะเป็นเครื่องชี้ทิศทาง และอัตราการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่จะเป็นประโยชน์ได้ต่อเมื่อสังคมนำไปใช้เท่านั้น โดยเฉพาะในสังคมที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงแล้ว สภาพสังคมแบบนั้นจะช่วยกระตุ้นให้คนในสังคมเกิดความต้องการใหม่ ๆ และเมื่อเป็นความต้องการอย่างแน่นอนจนเป็นที่ยอมรับแล้ว ก็จะมีการตอบสนองต่อสมาชิกในสังคมนั้นเท่าที่จะเป็นไปได้

7. พื้นฐานทางวัฒนธรรม (cultural base) ถ้าพื้นฐานทางวัฒนธรรมเจริญขึ้น สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ จำนวนมากจะเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ และแร่ธาตุต่าง ๆ ที่ล้ำค่าช่วยส่งเสริมการผลิตสิ่งใหม่มีมาก ตลอดจนค่านิยมและบรรยากาศช่วยส่งเสริมและยอมรับให้มีสิ่งใหม่ ๆ ที่ช่วยให้มนุษย์อยู่อย่างมั่นคง เจริญ ปลอดภัย และมีเสถียรภาพ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2546, หน้า 113-114) กล่าวถึง ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แบ่งได้เป็น 2 ปัจจัย

1. ปัจจัยภายใน (internal factor) ปัจจัยในที่นี้ หมายถึง ภายในสังคมมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งสามารถมองได้ 2 ลักษณะ คือ

1.1 ปัจจัยที่แสดงเป็นการเปิดเผย หรือตั้งใจกระทำการเปลี่ยนแปลง (manifest of intended) ได้แก่ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) การประดิษฐ์

สิ่งใหม่ ๆ (invention) การวางแผนทางสังคม การกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม เช่น ผู้นำ ขบถ เป็นต้น

1.2 ปัจจัยที่ไม่ได้แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจ ได้แก่ ความตึงเครียดภายในแบบสังคม การขาดแคลนทรัพยากรทำให้มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2. ปัจจัยภายนอก (external factor) ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกของสังคม ปัจจัยที่เห็นชัด ก็คือ

2.1 การเปลี่ยนแปลงลักษณะที่เกิดขึ้นภายนอกของสังคม ได้แก่ การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น อายุ เพศ การศึกษา

2.2 การเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น

2.3 กลุ่มกระทบจากภายนอก ได้แก่ การล่าอาณานิคม การโจมตีจากชาติอื่นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบแบบแผน วิถีชีวิตการดำเนินชีวิต ที่เกิดจากสาเหตุหลาย ๆ อย่าง เช่น การประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและการผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ความเป็นมาของภูมิปัญญา

คำว่า “ภูมิปัญญา” เป็นคำที่มีความสำคัญกับวงการศึกษา ในเรื่องของการพัฒนาประเทศในด้านความรู้ แนวคิด และการปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน มีมาทั้งในหมู่บ้านของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการนำซึ่งผู้ที่เข้ามาทำงานในหมู่บ้านเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงได้เริ่มฟื้นฟูเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมา ทั้งนี้เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมเพื่อการพัฒนา ซึ่งพวกเขาได้รับผิชอบอยู่ จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความรู้ ความคิดระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้าน อันเป็นผลให้บทบาทของนักพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปจากการนำความรู้และทฤษฎี และวิทยาการสมัยใหม่

ไปถ่ายทอดให้ชาวบ้านฝ่ายเดียวมาเป็นการเลือกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันจึงเกิดแนวทางการพัฒนาประเทศบนพื้นฐานของความรู้ภายในท้องถิ่น ก่อนจะมีการศึกษาเรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ได้มีการศึกษาความรู้ในเรื่องภูมิปัญญามาบ้างแล้ว แต่เรียกชื่อว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน หรือการพึ่งพาตนเองของชาวบ้าน ดังนั้นประเด็นความรู้ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้เริ่มตระหนักและเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการศึกษาให้กับนักเรียนทั้งองค์กรเอกชนได้เข้าไปมีส่วนร่วม เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น ด้วยการเข้าร่วมการพัฒนาท้องถิ่นโดยใช้ความรู้ ความคิดจากท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความรู้เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นแพร่หลายมากนักไม่ว่าจะเนื่องด้วยเหตุผลใดก็ตาม แต่สำหรับชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วความรู้ แนวคิด และการปฏิบัติเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีการแพร่หลายมานานแล้ว เพราะได้มีการสะสมและถ่ายทอดกันมานานเป็นเวลาช้านาน ทั้งนี้เพื่อดำรงตนให้อยู่ในท้องถิ่นได้ตามสภาพความเป็นอยู่ และการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของโลกาภิวัตน์

การศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญา เกี่ยวข้องกับความหมาย ขอบข่าย ความสำคัญ ลักษณะ และปัญหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ความหมายของภูมิปัญญา

จากการศึกษาความหมาย ที่ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการต่าง ๆ ซึ่งครอบคลุมคำว่า ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย สามารถรวบรวมได้ ดังนี้

ภูมิปัญญา คำว่า ภูมิปัญญา ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom ซึ่งมีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ส่วนนักวิชาการศึกษาไทยได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

กุลวิตรา ภักคานนท์ (2531, หน้า 8) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ แวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้

เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดเป็นปัญหาด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้าน ส่วน พัทธรา อุตระภูต (2533, หน้า 9) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น

ภูมิปัญญาพื้นบ้านและภูมิปัญญาชาวบ้าน ชัยยง เทาประเสริฐ (2537, หน้า 20) กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ที่สั่งสมและสืบทอดกันมา อันเป็นความสามารถ และศักยภาพในเชิงแก้ปัญหา การปรับตัวเรียนรู้ และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เผ่าพันธุ์หรือเป็นวิถีของชาวบ้าน

อนุก นาคะบุตร (2531, หน้า 17) กล่าวว่า ภูมิปัญญานี้เกิดมาจากการสะสม เรียนรู้มาเป็นระยะเวลานาน มันเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่แยกจากกันเป็นวิชาอย่างที่เรารู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านต่างจากองค์ความรู้ตรงที่เรามีหนังสือทฤษฎี ความรู้มากมาย อ้างอิงได้ ภูมิปัญญาชาวบ้าน มี 3 ขั้นตอน คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิเวธ ซึ่งสอดคล้องกับ สามารวจันทรสุรย์ (2536, หน้า 21) ซึ่งได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่า หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดค้นได้เองที่นำมาในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น รัตนะ บัวสนธิ์ (2533, หน้า 68) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่บุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการที่ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา คติ จารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสอน และปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรนเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวความคิดนักการศึกษาได้ สรุปประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 9 ประเภท ดังนี้

1. ด้านคติความเชื่อ อันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทุกคน แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ส่วนของนามธรรมและรูปธรรม เป็นผลทำให้เกิดคำสอนสำหรับเป็นข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติของคนในแต่ละท้องถิ่น อาจมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกัน ตามสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และความเชื่อเกี่ยวกับคนต่างกลุ่ม โดยสามารถจำแนกออกเป็น 15 ประเภท ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับ (1) การเกิด การตาย (2) โชค งาม (3) ฤกษ์ยาม (4) อาชีพ (5) เครื่องราง เวทมนตร์ ไสยศาสตร์ และผีตาง นางไม้ เทพารักษ์ (6) ลักษณะดี-ชั่ว (7) ผีน (8) จำนวนนับ (9) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (10) ยากกลางบ้าน (11) สิ่งมงคล (12) เคล็ด (13) ปราบกฎการณัฏฐธรรมชาติ (14) เรื่องบาป-บุญ นรก-สวรรค์ และ (15) ความเชื่อ เบ็ดเตล็ด

2. ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นตัวชี้หน้าที่สำคัญต่อการแสดงออกของภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละชุมชนหรือท้องถิ่น เนื่องจากความรู้ในเรื่องดังกล่าวเป็นวิธีการดำเนินชีวิต โดยสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับ (1) ความเชื่อแบบพุทธ ได้แก่ ประเพณีการทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา (2) ความเชื่อแบบพราหมณ์ (3) การนับถือผี (4) ประเพณีเบ็ดเตล็ด เช่น ประเพณีวิ่งควาย ประเพณีการแข่งขันเรือ เป็นต้น

3. ด้านเกษตรพื้นฐาน ได้นำความล้มเหลวของวิธีการเกษตรที่ผ่านมาเป็นบทเรียนเพื่อนำไปสู่แนวคิดเกษตรแบบพึ่งตนเอง การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตจากสภาพสังคมที่เคยถูกรอบงำจากสภาพสังคมที่พ่อค้าคนกลาง ระบบธุรกิจ ระบบโรงงาน กลับเข้าสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรสามารถยืนหยัดต่อสู้ความล้มเหลวได้อย่างเหมาะสม ด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา และการสั่งสมประสบการณ์ จากการผสมผสานแนวความคิดระหว่างเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมกับแบบใหม่ มีการผสมผสานกลมกลืนได้อย่างเหมาะสม สามารถอยู่ได้ด้วยพึ่งพาตนเอง จึงนับได้ว่าบุคคลเหล่านี้ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สมควรได้รับการยกย่องนำแนวความคิด ประสบการณ์ที่ได้ถ่ายทอด และเผยแพร่ต่อไปเกษตรกรรมแบบพึ่งพาตนเอง ประกอบด้วย (1) เกษตรยั่งยืน (2) เกษตรแบบประสมประสาน (3) เกษตรแบบธรรมชาติ (4) วันเกษตร และ (5) ไร่นา ส่วนผสม การทำเกษตรทั้ง 5 ประเภทดังที่ได้กล่าวมา มีเทคนิค และชื่อเรียกต่างกัน แต่ที่จริงแล้วตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิด ที่ชาวบ้านต้องสร้างพื้นฐานการเกษตรเพื่อตนเอง และครอบครัวให้มั่นคงเสียก่อน ซึ่งเริ่มจากความคิดในเรื่องของการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก

4. ด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์แหล่งน้ำ รวมทั้งการอนุรักษ์แหล่งน้ำเดิมที่มีอยู่ให้สามารถใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จะสะท้อนออกมาในแนวทางของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านคติความเชื่อ แล้วประยุกต์ออกมาสู่การพัฒนาชีวิต

5. ด้านการสวัสดิการชุมชน การพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาชนบทที่ยากจนและถูกทอดทิ้ง ให้สามารถสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการแก่ชุมชนทั้งเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อส่งเสริมความมั่นคงของชุมชน

6. ด้านการรักษาพื้นบ้าน ปัจจุบันการแพทย์สมัยใหม่มีความเจริญก้าวหน้า สามารถรักษาโรคให้หายจากการเจ็บป่วยได้ แต่สังคมไทยยังมีวิธีการรักษาค้นเจ็บป่วยด้วยวิธีการรักษาแบบดั้งเดิม หรือแบบพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้กับวิธีการทางการแพทย์สมัยใหม่ เป็นการนำคุณค่าวิธีการรักษาดั้งเดิมผสมกับสิ่งใหม่ ทำให้เกิดประสิทธิภาพการรักษาเพิ่มมากขึ้น

7. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นแนวคิดที่นำเอาเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เหมาะสมมาใช้ในการพัฒนาประเทศ และพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับประชาชน ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและเป็นการรื้อฟื้นมรดกของชาติที่เป็นความรู้วิทยาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม

8. ด้านศิลปะพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากความรู้ความสามารถของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่นด้วยความเรียบง่ายสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นทำให้สามารถสื่อความหมายกับชาวบ้านได้ กำหนดขอบเขตของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน การแสดงพื้นบ้าน และดนตรีพื้นบ้าน

9. ด้านหัตถกรรมพื้นบ้านที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน โดยพัฒนารูปแบบให้มีประโยชน์ใช้สอยมากที่สุด ได้จัดแบ่งหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ เครื่องจักรสานที่ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น กระจุง กระจาด กระจัง ชะลอม เข่ง ไซ ลอบ สุ่ม เสื่อ ลำแพน การจัดประดิษฐ์ดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง งานใบตอง การแกะสลักผลไม้ เครื่องไม้การร้อยมาลัย การทำเครื่องดนตรีไทยและการสานสำหรับเป็นเครื่องใช้สอยต่าง ๆ

ภูมิปัญญา มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และภูมิปัญญาไทย โดยทั่วไปคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถของคนในชุมชนเกี่ยวกับการศิลปวัฒนธรรม การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาต่าง ๆ

ในการดำรงชีวิต และความรู้ความสามารถเหล่านี้ เกิดจากการถ่ายทอดสืบต่อกันมา หรือคิดค้นขึ้นใหม่ โดยมีได้เข้ารับการศึกษอย่างเป็นระบบ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นความรู้อันเกิดจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ระหว่างสติปัญญาของคนในชุมชน หรือท้องถิ่นนั้นผนวกเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของตน

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการสั่งสมความรู้ และประสบการณ์ที่ได้รับ การถ่ายทอดจากบุคคล และสถาบันต่าง ๆ ในท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานประกอบ การได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อม และความเชื่อเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือความรู้ที่บุคคลในท้องถิ่นได้ถือปฏิบัติมาเป็นเวลานาน การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นระยะแรกเป็นการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในชุมชน การพึ่งตนเองของชาวบ้านในท้องถิ่นต่อมาได้ศึกษากว้างขวางและแพร่หลายมากยิ่งขึ้น ทั้งในเรื่องของเกษตรเป็นรายบุคคล ในลักษณะปราชญ์ชาวบ้าน ดังนั้น สิ่งที่มีความสำคัญ และมีคุณค่าอย่างแท้จริง สมควรได้รับอนุรักษ์ รื้อฟื้น เผยแพร่ เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาก็คือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

ประเภทของภูมิปัญญา

นันทสาร สีสลับ, สามารด จันทรสุรย์, วิจิต นันทสุวรรณ และวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2541, หน้า 18) ได้แบ่งภูมิปัญญาไทย โดยอาศัยเกณฑ์ 2 ด้าน คือ

1. การแบ่งโดยใช้เกณฑ์ทางสังคม สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือ

1.1 ภูมิปัญญาส่วนบุคคล คือภูมิปัญญาที่บุคคลเป็นผู้คิด ผู้ใช้ มีผู้เป็นเจ้าของต้นตำรับ

1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาที่ใช้ปฏิบัติในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยไม่ทราบว่าเป็นเจ้าของ หรืออาจเรียกว่า “ภูมิปัญญานิรนาม”

1.3 ภูมิปัญญาชาติ คือ ภูมิปัญญาที่คนทั้งชาติใช้และปฏิบัติร่วมกัน

2. การแบ่งโดยใช้เกณฑ์ทางมานุษยวิทยา ภูมิปัญญาไทยสามารถแบ่งโดยอาศัยลักษณะของแหล่งกำเนิดได้ 2 ระดับ คือ

2.1 ภูมิปัญญาหลวง คือ ภูมิปัญญาของหลวง หรือของกลาง หรือของส่วนราชการ หรือของสำนักที่คนเชื่อ และถือปฏิบัติร่วมกันเป็นมาตรฐานกลาง

2.2 ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นผู้คิด และถือปฏิบัติกันเองในแต่ละท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการประณตศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 24) ได้กำหนดสาขา ภูมิปัญญาไทยไว้จำนวน 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคน สามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาดการแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรค และแมลง) และการรู้จักปรับเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมอันเป็นขบวนการ ให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิต และการจำหน่าย ผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มโรงงาน ขางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและ รักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและ อนามัยได้

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์ จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการ ด้านการสะสมและบริหารกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการปรับปรุงภาพ-ชีวิตคนไทยให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทักษะศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ทั้งขององค์กรชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษาทั้งองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในสังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่า กรณีของการจัดการศึกษาเรียนรู้ นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาสาขาการจัดการที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการศึกษาเรียนรู้ที่ดี หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ พัฒนา และถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทยที่มีประสิทธิผล

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ภาษาโบราณ ความเชื่อประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีเข้าว เป็นต้น

ลักษณะของภูมิปัญญา

นันทสาร สีสลับ และคนอื่น ๆ (2541, หน้า 16) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะดังนี้

1. การเกิดภูมิปัญญา ภูมิปัญญาเกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วพัฒนาเลือกสรร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยแล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการของภูมิปัญญาไทย มีดังนี้

2.1 ความรู้เดิมในเรื่องนั้น ๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ

2.2 การสั่งสม การสืบทอดของความรู้ในเรื่องนั้น

2.3 ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้

2.4 สถานการณ์ไม่มั่นคง หรือปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้

2.5 รากฐานทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ

3. ลักษณะของภูมิปัญญาไทย มีดังนี้

- 3.1 ภูมิปัญญาไทย เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ (knowledge) ทักษะ (skill) ความเชื่อ (belief) และพฤติกรรม (behavior)
- 3.2 ภูมิปัญญาไทย แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ แวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
- 3.3 ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวม หรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต
- 3.4 ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
- 3.5 ภูมิปัญญาไทยเป็นแกนหลัก หรือกระบวนการทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ ในเรื่องต่าง ๆ
- 3.6 ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวตน
- 3.7 ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาทางสังคม ตลอดเวลา

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536, หน้า 32) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยว่า ภูมิปัญญาไทยสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ดังนี้

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลกสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชนบท
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่

ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

ทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึง ภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญา จึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทย ลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาในการดำเนิน วิถีชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่การบริหารจัดการองค์กร ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น (สามารถ จันทร์สุรย์, 2536, หน้า 32)

จึงสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถจำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งตนเอง

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 1) ได้อัญเชิญพระราชดำรัสของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มาแสดงเพื่อให้เห็นความสำคัญของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า

“... ประชาชนนั้นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขากำหนดอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม เขารู้ว่าตรงไหนควรเก็บรักษาไว้ แต่ที่เสียไปก็เพราะพวกไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำมานานแล้ว เลยทำให้ลืมว่าชีวิตมันเป็นไปได้โดยทำการกิจกรรมที่ถูกต้อง ...”

นอกจากพระราชดำรัสที่อัญเชิญมากล่าวข้างต้นแล้ว สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 1) ยังได้แสดงถึงความสำคัญของภูมิปัญญาไทย ไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นของประเทศมาโดยตลอด

2. ภูมิปัญญาไทยสร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย ภูมิปัญญาไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน มีความสามารถเป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ เช่น นายขนมต้ม เป็นนักมวยไทย มรดกภูมิปัญญาไทยทางภาษาและวรรณกรรม ซึ่งคนไทยมีอักษรไทย เป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และวิวัฒนาการมาจนถึงปัจจุบัน วรรณกรรมไทย ถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความไพเราะได้อรรถรสครบทุกด้าน อาหารไทยเป็นอาหารที่มีความหลากหลายในรสชาติอาหารทั้งคาวและหวาน ปรุงง่าย รสอร่อยถูกปากทั้งชาวไทย

และชาวต่างประเทศ พืชที่ใช้ปรุงอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น และราคาถูก เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาไทยสามารถปรับปรุงประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม คนไทยยอมรับนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีศาสนาอิสลามศาสนาคริสต์ และศาสนาอื่น ๆ โดยได้นำหลักธรรมคำสอนทางศาสนา มาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีประนอม รักสงบในเย็น มีความอดทน ให้อภัยแก่ผู้สำนึกผิด ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ปกติสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ถึงแม้จะอดอยาก เพราะแห้งแล้ง แต่ไม่มีใครอดตาย เพราะเป็นที่พึ่งกัน แบ่งปันกันแบบ “พริกบ้านเหนือเกลือบ้านใต้” เป็นต้น ทั้งนี้ หมคนี่สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนของศาสนาที่คนไทยเคารพนับถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาในการประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนาใช้กับชีวิตประจำวันนั่นเอง

4. ภูมิปัญญาไทยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาไทยมีความเด่นชัดในการยอมรับนับถือ และให้ความสำคัญแก่คนสังคม และธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเรื่องชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณีไทย 12 เดือน ตลอดปีล้วนเคารพคุณค่าของธรรมชาติ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีที่ทำให้ฤดูร้อน อากาศร้อน กำลังต้องการความเย็น จึงมีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อแสดงความเคารพและขอพรเป็นวันแห่งครอบครัว ญาติพี่น้อง ได้พบปะกันด้วยความรักความอบอุ่น

5. ภูมิปัญญาไทยช่วยเปลี่ยนแปลง ปรับปรน วิถีชีวิตของคนไทยให้เหมาะสมได้ตามยุคสมัย แม้ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนไปอย่างไร ความรู้สมัยใหม่จะล้นหลามเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การรู้จักนำเครื่องยนต์ มาติดตั้งกับเรือไต่ใบพัดเป็นหางช่วยให้สามารถวิ่งได้เร็วขึ้น เรียกว่า เรือหางยาว การรู้จัก ทำการเกษตรแบบผสมผสาน สามารถพลิกฟื้นธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์คืนแทนสภาพ ป่าเดิมที่ถูกทำลายไป การรู้จักใช้ภูมิปัญญาในการออมเงิน สะสมทุนตามแบบสมัยใหม่ ให้สมาชิกกู้ยืมเพื่อปลดปล่อยหนี้สิน และจัดสวัสดิการแก่สมาชิก จนชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็ง สามารถช่วยตัวเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เมื่อป่าถูกทำลายเพราะตัดโค่น เพื่อปลูกพืชชนิดเดียวก็ตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่หวังรวยแต่ในที่สุดก็ขาดทุน และมีหนี้สิน

ต้นพันธุ์ สภาพแวดล้อมสูญเสียเกิดความแห้งแล้งคนไทยจึงใช้ภูมิปัญญาในการปลูกป่า ด้วยพืชที่กินได้ และใช้ประโยชน์จากไม้ได้ด้วย มีพืชสวน พืชป่า ไม้ผล พืชสมุนไพร สามารถมีกินมีใช้ตลอดชีวิตเรียกว่า “วนเกษตร” บางพื้นที่เมื่อป่าถูกทำลาย คนในชุมชน ก็ใช้ภูมิปัญญาในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มรักษาป่าชุมชน ร่วมกันสร้างระเบียบกฎเกณฑ์กันเอง ให้ทุกคนถือปฏิบัติได้ สามารถรักษาป่าไว้ได้อย่างสมบูรณ์ดั้งเดิม เมื่อปะการังธรรมชาติถูกทำลาย ปลาไม่มีที่อยู่อาศัย ประชาชนสามารถใช้ภูมิปัญญาสร้าง “อุหัยม” ขึ้นเป็นเกาะรังเทียม ให้ปลาอยู่อาศัยวางไข่ และแพร่พันธุ์ ให้เจริญเติบโต ขายจำนวนมาก ดั้งเดิมถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาช่วยปรับปรุงประยุคนำมาใช้ได้ตามยุคสมัย

ปัญหาการศึกษากับภูมิปัญญาไทย

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2542, หน้า 36-40) กล่าวถึงการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ สังคมที่มนุษย์ชาติผ่านกระบวนการแสวงหาความรู้จากธรรมชาติ เรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตที่คล้อยตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ จนถึงขั้นการพัฒนาเทคนิควิธีการ หรือความรู้เพื่อการดำรงชีวิตอยู่เหนือกฎเกณฑ์ธรรมชาติ หรือการเอาชนะธรรมชาติ เพราะธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไป นำไปสู่ปัญหานานัปการ เพราะการละเลยความ “สมดุล” ของสรรพสิ่ง ซึ่งรวมถึงการแสวงหาความรู้ที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จนมนุษย์ มีความรู้จำกัด รู้อย่างเดียว ไม่สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหมดเข้าด้วยกันได้ จึงช่วยตัวเอง ไม่ได้ ต้องพึ่งพาคนอื่น หรือพึ่งพาระบบตลอดไป เพราะฉะนั้น ความรู้ในบริบทของ องค์ความรู้ นี่เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์สามารถเชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกัน และนำมา ปรับใช้ในชีวิตได้ หรือระบบการศึกษาที่มีสมดุลแห่งการเรียนรู้ จึงมีความสำคัญในการศึกษา พัฒนาภายใต้สังคมยุคใหม่ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างยิ่ง การพัฒนาการศึกษาในระบบนำไปสู่ ภาวะขาดสมดุลแห่งการเรียนรู้ ภูมิปัญญาไทยซึ่งเป็นคุณค่าแห่งปัญญา เป็นภูมิธรรม แห่งแผ่นดิน คู่กับคนไทยมาตั้งแต่อดีตถูกละเลยไปมาก และกำลังโน้มเอียงไปสู่กระแส ภูมิปัญญาสากล นำไปสู่การพัฒนาที่ไม่สมดุล ดังที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 สรุปไว้ว่า กำลังอยู่ในภาวะ “เศรษฐกิจดี” สังคมมีปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืน”

อาการแสดงออกของปัญหา และความไม่ยั่งยืนเมื่อมองจากพัฒนาการทางภูมิปัญญา
เป็นดังนี้

1. ขาดการยอมรับภูมิปัญญาไทย การปกครองประเทศไทยโดยการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ทำให้ “วัฒนธรรมกรุงเทพฯ หรือวัฒนธรรมเมืองหลวง” ซึ่งรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานมีอิทธิพลแผ่กระจายครอบงำไปทั่วประเทศ ส่งผลให้ความเป็นตัวของตัวเอง และความมีศักดิ์ศรีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีมาในอดีตทั้งหัวเมืองฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ และอีสานได้ถดถอยเหือดหายไปทุกขณะ วัฒนธรรมพื้นบ้านภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคยพัฒนาขึ้นมาใช้ให้เหมาะสมแก่สภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นอันแสดงออกมาในรูปของภาษา ขนบธรรมเนียม การละเล่น และวิถีการดำรงชีวิตที่เป็นอยู่ถูกคุกคามว่า โง่เขลา ป่าเถื่อน ไม่เทียบเทียมวัฒนธรรมจากเมืองกรุง ชาวบ้านในส่วนภูมิภาคได้รับอิทธิพลหลายรูปแบบ โดยเฉพาะทางการศึกษาและสื่อมวลชน ก่อให้สูญเสียความภาคภูมิใจในพื้นที่วัฒนธรรมของตนเอง หดความภาคภูมิใจในถิ่นกำเนิดและรกรากวัฒนธรรมของตน ซึ่งเท่ากับได้สูญเสียจิตวิญญาณบนพื้นฐานที่บรรพบุรุษสั่งสมไว้ให้เป็นมรดกวัฒนธรรมของตน ซึ่งเท่ากับได้สูญเสียจิตวิญญาณบนพื้นฐานที่บรรพบุรุษสั่งสมไว้ให้เป็นมรดกวัฒนธรรม คนจำนวนมากเหล่านี้เป็นมหาชนของประเทศที่มีสภาพไม่เป็นตัวของตัวเองอีกต่อไป ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่เคยยอมรับก็ไม่ยอมรับ อีกทั้งดูถูกว่าเป็นของโบราณเป็นของเก่าคร่ำครึไม่ทันสมัย

2. การละเลยและละทิ้งภูมิปัญญาไทย คนไทยในยุคปัจจุบันมีวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ภายใต้สังคมที่ผสมผสานระหว่างเก่ากับใหม่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่นับวันแต่จะเสื่อมโทรมกำลังก้าวเข้าสู่ภาวะการขาดความสมดุลระหว่างคนสังคม และธรรมชาติ ผู้คนเริ่มแย่งชิงทรัพยากรกัน โดยไม่ทราบ ไม่สนใจ และละทิ้งภูมิปัญญาที่ยังคงมีคุณค่าและดีงามซึ่งบรรพบุรุษได้สะสมและสืบทอดมาจนหมดสิ้น เช่น ภูมิปัญญาด้านการรักษาสุขภาพแบบแพทย์แผนไทยที่เชื่อมวิถีชีวิตของคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชน สัมพันธ์กับป่าสมุนไพร สภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างยั่งยืนที่เกื้อกูลกัน และสมดุล เป็นการรักษาค้นไม่ใช่วัทยาโรคร้ายในปัจจุบัน เป็นต้น ในที่สุดภูมิปัญญาไทยที่เคยใช้เป็นแกนนำในการดำเนินวิถีชีวิตก็ถูกละเลยไม่นำมาศึกษา ถวายทอดอย่างเป็นระบบ และละทิ้งไปทีละน้อย ๆ จนเกือบหมดสิ้นไป

3. การรับภูมิปัญญาใหม่เข้ามาอย่างขาดความระมัดระวัง ในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร คนทั้งโลกเรียนรู้ ติดต่อกันแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารถึงกันได้อย่างรวดเร็ว การพัฒนาเป็นไปตามกระแสหลัก กล่าวคือ คนทั้งโลกจะพัฒนาตามโลกตะวันตกทั้งหมด รวมถึงประเทศไทย ก็ไม่พ้นวิถีนี้ ทำตามตะวันตกโดยไม่คิดพิจารณาอย่างถ่องแท้ว่า สิ่งใดจึงเหมาะสมกับสังคมไทย สิ่งใดที่ไม่เหมาะสมที่จะทำลายทั้งตนเอง สังคม และประเทศชาติ ไม่ระมัดระวัง ในการรับวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้ามา เช่น การรับภูมิปัญญาตะวันตกและอเมริกา ในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่ โดยตัดไม้ทำลายพืชเดิมไปทั้งหมดแล้วปลูกข้าวโพด ปลูกมันสำปะหลัง และพืชอื่น ๆ ลงไปแทน ซึ่งล้วนเป็นการทำลายธรรมชาติและคุณสมบัติทั้งสิ้น จนธรรมชาติขาดความยั่งยืน และเกิดปัญหาวิกฤตทางธรรมชาติขึ้นในปัจจุบัน นอกจากนี้ การรับภูมิปัญญาด้านอาหารจากตะวันตกโดยละทิ้งการกินข้าวกินปลา กินพืชสมุนไพร หันไปกินอาหารที่ประกอบด้วย เนื้อสัตว์ ซึ่งก่อให้เกิดโรคติดต่อที่อันตรายมากมาย การรับภูมิปัญญาในการอุปโภคบริโภคที่สะดวกสบายดังกล่าวนี้นำให้ต้องสั่งสินค้าจากต่างประเทศเข้ามามากมาย จนเกิดการขาดดุลทางการค้า มีผลให้ประเทศมีสภาพทางเศรษฐกิจอยู่ในการขาดดุลบัญชี เงินสะพัด และเกิดภาวะเงินเฟ้อ รัฐบาลต้องมีมาตรการด้านการเงิน การคลังในการแก้ปัญหาอยู่ในขณะนี้

4. ขาดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตน คนไทยอยู่ในภาวะขาดความเชื่อมั่น ในการพึ่งภูมิปัญญาของตนในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ของสังคม และของประเทศชาติ จะเห็นได้จากเมื่อรับเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา แล้วเชื่อว่าชาวต่างประเทศเก่งกว่าตน โดยยกย่องให้เป็นที่ยอมรับให้มาควบคุมงานตลอดทั้งการศึกษาและวิจัย เช่น เป็นที่ยอมรับ ด้านการเกษตร การศึกษาวิจัยสมุนไพร เป็นต้น โดยลืมไปว่า คนไทยด้วยกันก็มีคนที่มีความสามารถไปทำงานเป็นที่ยอมรับในต่างประเทศจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะคนไทยขาดความเชื่อมั่นว่า คนไทยด้วยกันก็มีภูมิปัญญาที่เหมาะสม การที่ชาวต่างประเทศมาศึกษาวิจัย และเก็บข้อมูลในไทย ในที่สุดลิขสิทธิ์ทางปัญญาก็กลายเป็นของผู้ศึกษาวิจัยมิใช่น้อย การไม่ยกย่องภูมิปัญญาของคนไทยด้วยกันดังกล่าวนี้นำให้คนไทยขาดความเชื่อมั่น ในภูมิปัญญาของตนเอง เกิดการชะงักงัน หยุดการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ ๆ ที่ทรงคุณค่า ในยุคปัจจุบันอย่างน่าเสียดาย

5. ภูมิปัญญาใหม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การพัฒนาในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา เป็นการเร่งรัดการพัฒนาทางเศรษฐกิจตามภูมิปัญญาสมัยใหม่ ได้ทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติไปเป็นจำนวนมาก เช่น การทำลายป่าเขาที่สมบูรณ์กลายเป็นภูเขาหัวโล้นเพื่อทำการเกษตรแบบใหม่ ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้และภาคอีสาน ภูเขาถูกระเบิดทำลายนำไปเป็นวัสดุก่อสร้าง อีกทั้งสัตว์ป่า สัตว์น้ำ ทั้งน้ำจืด และน้ำเค็มถูกไล่ล่าอย่างขาดความเมตตาธรรม เพื่อนำไปเป็นอาหารของคน แร่ธาตุถูกนำมาใช้มากมาย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติขาดความสมดุลจนเกิดภัยพิบัติ เช่น เกิดน้ำท่วม และสภาวะแห้งแล้งทุกปี เป็นต้น

6. การดำรงชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบันผิดปกติ เมื่อสภาพแวดล้อมขาดความสมดุลเนื่องจากขาดความอุดมสมบูรณ์ การทำมาหากินฝืดเคือง รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ไม่สามารถหาเลี้ยงชีพในท้องถิ่นเดิมได้ ต้องทิ้งถิ่นเดิมไปทำงานในเมือง ทั้งเด็ก คนชราไว้ในหมู่บ้าน เด็กก็ไร้พ่อขาดแม่ ทำให้เกิดปัญหาขาดความอบอุ่น ก้าวร้าวขาดการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาขาดคุณธรรมจริยธรรมในการดำรงชีวิตที่สำคัญ และปัญหาจากการที่ผู้คนอพยพหลั่งไหลเข้าไปทำงานในเมืองกันมาก ทำให้คนมีวิถีชีวิตที่ผิดปกติ ครอบครัวแตกแยก เกิดภาวะปัญหาติดตามมามากมาย เช่น ปัญหาที่อยู่อาศัย อาชญากรรม แหล่งเสื่อมโทรม เด็กเร่ร่อน ปัญหาโสเภณีเด็ก ยาเสพติดแพร่หลายในหมู่นักเรียนและเยาวชน การหย่าร้าง การจราจร ตลอดจนทั้งปัญหาการตายจากอุบัติเหตุการใช้ยานพาหนะ เป็นต้น

7. ระบบการศึกษาแผนใหม่ละเลยกระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาไทย การศึกษาในฐานะที่เป็นกระบวนการทางภูมิปัญญา จะมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการสร้างสรรค์สังคม เพราะการศึกษาเป็นกระบวนการสร้าง และสะสมทุนทางปัญญาความรู้และทักษะ ซึ่งจะเกื้อหนุนให้เกิดของทุนและวิทยาการ ตลอดจนวัตถุปัจจัยอื่น ๆ ทั้งหลาย และองค์ประกอบด้านวัตถุเป็นตัวบ่งชี้ฐานะทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลมาจากกำลังทุนทางปัญญาความรู้เป็นรากฐานการศึกษาที่เป็นอยู่ไม่เอื้อให้ผู้ทรงภูมิปัญญา เข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ได้ เช่น ผู้ทรงภูมิปัญญาสาขาเกษตรกรรมส่วนหนึ่งสามารถถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านเกษตรกรรมจนเกิดผลผลิตได้ดีกว่าครูที่เรียนจบจากสถาบันการศึกษาในระบบ หรือผู้ทรงคุณวุฒิและภูมิปัญญาด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน เป็นนักแสดงชั้นเยี่ยมแต่ทางราชการบรรจุให้เป็นผู้สอนในมหาวิทยาลัยนาฏศิลป์ได้เพียงตำแหน่งนักการเท่านั้น เป็นต้น

การศึกษาในปัจจุบันใช้ “ระบบโรงเรียน” ซึ่งนำมาใช้เมื่อกว่าร้อยปีมาแล้ว และเป็นการเปลี่ยนแปลงจากการศึกษา “แผนโบราณ” มาสู่การจัดการศึกษาสมัยใหม่ “ระบบโรงเรียน” แยกตัวออกจากการเล่าเรียนแบบ “แผนโบราณ” ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาแต่เดิม โดยอาศัยฝากลูกหลานให้เรียนหนังสือและฝึกอบรมกับพระตามวัดเป็นพื้น และถ้าเรียนความรู้สำหรับประกอบอาชีพ ก็ฝึกหัดทำงานไปตามพื้นตระกูลของแต่ละคน เป็นเกณฑ์

การศึกษาก่อนระบบการเรียนของไทยจึงเป็นการผสมผสานกันไปทั้งในโรงเรียน วัดและกระบวนการเรียนรู้ “สำหรับประกอบอาชีพ” การเปลี่ยนเป็นระบบโรงเรียนสมัยใหม่ จึงยังผลให้ระบบการศึกษาไทยละเลยกิจกรรม และกระบวนการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาของชุมชนภายนอกโรงเรียน เพราะมุ่งแต่วิชาที่สอน ในระบบการสอนสมัยใหม่จึงกลายเป็น แยกส่วนออกจากชีวิต และสภาพความเป็นจริงนอกโรงเรียน

นอกจากการแยกตัวจากวิชาความรู้และกระบวนการเรียนรู้ภายนอกกระบวนการเรียนแล้ว ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ยังมุ่งในด้านของการผลิตกำลังคนสนองความต้องการของภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ จนกลายเป็นบทบาท และเป้าหมายหลักด้านเดียวของระบบการศึกษา และประการสำคัญได้กลายมาเป็นค่านิยมครอบงำที่ประชาชนคนไทย ต่างพากันมุ่งอาชีพระบบการศึกษาเป็นบันไดไต่เต้าฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

8. ขาดนโยบายในการส่งเสริมด้านภูมิปัญญาไทย นโยบายหรือทิศทางในการพัฒนาประเทศในปัจจุบันเป็นการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากกว่า ส่งเสริมให้เกิดคุณภาพของคน ที่สามารถจัดการชีวิตและทรัพยากรต่าง ๆ ในลักษณะ ที่สามารถใช้ภูมิปัญญาในการพึ่งตนเองได้ ความเป็นอิสระในการสร้างสรรค์งาน มีทางเลือกเพื่อการทำมาหากินที่กว้างขวางออกไปจากวงจำกัดที่สังคมเสนอให้

การเรียนรู้ถูกตีกรอบให้อยู่ในกระบวนการเดียวและวิธีเดียว คือ ต้องเข้าไป ในสถาบันการศึกษา ใช้ผู้สอนเป็นศูนย์กลาง ต้องเรียนจากอาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดวิชา ความรู้ด้วยการสอนในห้องเรียน โดยเข้าใจว่า สถาบันการศึกษาแห่งเดียวเท่านั้น คือ ที่สถิต ของความรู้

แม้ว่าหน่วยงานของรัฐหลายแห่งมีการจัดหลักสูตรในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้ การศึกษาแก้ปัญหาประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา การจัดหลักสูตร

การฝึกอบรมระยะสั้น ระยะยาว รวมทั้งการสัมมนาว่าด้วยอาชีพต่าง ๆ ซึ่งมีส่วนของภูมิปัญญาอยู่บ้างแต่ยังไม่สามารถแก้ปัญหของการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ เหตุเพราะปัญหาที่มีอยู่ในกระบวนการดังกล่าว คือ การขาดนโยบายหรือทิศทางในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับศักยภาพ ปัญหา และภูมิปัญญาของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น ขาดความต่อเนื่อง ขาดความสัมพันธ์กับสถานการณ์โดยรวมของสังคม ขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวมกับปัญหาของประชาชน ตลอดจนทั้งหน่วยงานของราชการขาดการประสานกันในการจัดการศึกษาในแต่ละท้องถิ่น

9. การจัดการศึกษาไม่สามารถขยายโอกาสการสืบทอดมรดกภูมิปัญญาไทยไว้ได้ แม้ว่าการศึกษาในระบบ ถือเป็นแกนหลักของการจัดการศึกษา แต่ที่ผ่านมาแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติทั้ง 7 แผน มีเยาวชนของชาติเพียงร้อยละ 34.5 เท่านั้นที่ได้รับโอกาสเข้าเรียนในระดับมัธยมศึกษา ซึ่งหมายความว่า เยาวชนส่วนที่เหลือเกือบสองในสามต้องหลุดพ้นออกไปจากระบบโรงเรียนอันเป็นแกนสำคัญของการศึกษาโดยสิ้นเชิง จึงเท่ากับว่า ระบบการศึกษาของไทยได้ปล่อยปละละเลยให้คนส่วนใหญ่ของประเทศตกอยู่ในสภาพด้อยพัฒนา

คนส่วนใหญ่จึงไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างจริงจังจากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ เนื่องจากเป็นระบบที่จำกัดทางเลือกของชีวิต อยู่ในตลาดจ้างงานเป็นหลักใหญ่ ทั้ง ๆ ที่โดยพื้นฐานที่เป็นจริงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานงานอาชีพ และการดำรงชีวิตที่เป็นของตนเอง ซึ่งอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน พิจารณาในแง่นี้ ความสูญเสีย และสูญเสียไปทางการศึกษาจึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของกลุ่มคนจำนวนมากมายที่พลาดโอกาสไม่สามารถไต่เต้าขึ้นสู่ระดับการศึกษาสูง ๆ เท่านั้น หากยังหมายถึง การสูญเสียภูมิปัญญาความรู้ อันสะสมเป็นมรดกตกทอดของสังคมวัฒนธรรมไทย อีกด้วย

สถานการณ์ของปัญหาด้านการศึกษาภูมิปัญญาไทยดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงสถานะขาดช่วงของพัฒนาการทางภูมิปัญญาไทย เพราะการให้ความสำคัญของภูมิปัญญาเป็นหลักการทำให้การพัฒนาประเทศเป็นการพัฒนาตามกระแส หรือ ภาวะการณ์พัฒนาประเทศที่ถูกครอบงำจากกระแสการพัฒนาทางสากล

10. การบริหารการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ในปัจจุบัน ไม่เอื้อต่อการศึกษาศีบทอดภูมิปัญญาไทย โครงสร้างทางการศึกษา และการจัดการเรียนรู้ในปัจจุบัน ไม่เอื้อต่อการศึกษาศีบทอดภูมิปัญญาไทย

โครงสร้างทางการศึกษาที่เป็นอยู่มีลักษณะแบ่งแยกกระจัดกระจาย กล่าวคือ แบ่งแยกกันทั้งในส่วนองระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และในส่วนองระบบโรงเรียน ซึ่งทำหน้าที่เป็นเพียงกลไกคิดค้นขึ้นสู่การศึกษาระดับสูง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น

สถานศึกษาขาดการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ และงบประมาณด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอย่างมาก อีกทั้งวิทยากรท้องถิ่นหรือผู้ทรงภูมิปัญญามีความเข้าใจในการถ่ายทอดภูมิปัญญาตามระบบใหม่ค่อนข้างน้อย ในขณะที่ครูผู้สอนในโรงเรียนก็มีความเข้าใจในการนำความรู้ และประสบการณ์ของผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนค่อนข้างน้อยเช่นกัน นอกจากนี้ ครูผู้สอนตามปกติในโรงเรียนมีภารกิจประจำมากจนกระทั่งไม่มีเวลาที่จำนำความรู้ และประสบการณ์ด้านภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอนได้

ระบบบริหารจัดการศึกษาในการบริหารงานบุคคลในสถานศึกษาไม่เอื้อให้ครูผู้สอนออกมานอกสถานศึกษา เพื่อประสานงานหรือแลกเปลี่ยนหรือเรียนรู้ภูมิปัญญากับผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นหรือนอกท้องถิ่น หรือนำนักเรียนออกไปศึกษานอกสถานที่หรือชุมชน

ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และชุมชนบางส่วนยังไม่เข้าใจใน 3 เรื่อง ที่ถือว่าสำคัญในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์ คือ เรื่องแรก ไม่เข้าใจเนื้อหาของหลักสูตรท้องถิ่น และแนวทางในการนำหลักสูตรไปใช้ในระดับที่จะได้ผลทางปฏิบัติ เรื่องที่สอง ไม่เข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น และเรื่องสุดท้าย ไม่เข้าใจเนื้อหาความรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญา หรือวิทยากรท้องถิ่น หรือวิทยากรภายนอก

แม้ว่าหลักสูตรได้เปิดกว้างให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการนำหลักสูตรไปใช้มานานแล้ว แต่โรงเรียนไม่สามารถทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ นอกจากนี้ ครูบางส่วนไม่ถือว่าการให้บริการประชาชน หรือการช่วยเหลือชุมชนเป็นหน้าที่ แต่จะขอสอนตามหน้าที่เสียก่อน ไม่ได้คิดว่าการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กับชุมชนก็เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรเหมือนกัน

นอกจากนี้ การจัดการเรียนการสอน ส่วนหนึ่งอยู่ที่ครูและวิธีการจัดการเรียนการสอนของครู การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสู่ระบบโรงเรียน การประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียน และชุมชนยังไม่ชัดเจน ชุมชนจึงไม่สามารถเข้าไปร่วมกับโรงเรียนได้ และการจัดการเรียนการสอนยังไม่ได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นเท่าที่ควร

การจัดกระบวนการจัดการเรียนการสอน ส่วนหนึ่งอยู่ที่ครูและวิธีการจัดการเรียนการสอนของครู การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียน การประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในโรงเรียนและชุมชนยังไม่ชัดเจน ชุมชนจึงไม่สามารถเข้าไปร่วมกับโรงเรียนได้ และการจัดการเรียนการสอนยังไม่ได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นเท่าที่ควร

การจัดกระบวนการเรียนรู้ยังไม่เป็นไปในลักษณะที่ทำให้เกิดเจตคติที่ดีในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาหลักสูตรที่ใช้ภูมิปัญญาการเรียนรู้ที่เด็กกระทำอยู่ มีรายละเอียด ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 41)

1. การขาดแคลนผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย เนื่องจากผู้มีความรู้ความสามารถด้านภูมิปัญญาถึงขั้นเป็นผู้ทรงภูมิปัญญามีอายุมากขึ้น และเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก คนรุ่นหลังที่รับการสืบทอดต่อมามีจำนวนน้อยลง จึงทำให้ขาดแคลนผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย

2. ผู้คนส่วนใหญ่ละเลย ละทิ้ง ไม่สนใจที่จะศึกษาภูมิปัญญา ทั้งนี้เนื่องจากความเข้าใจผิดหลงใหลมีค่านิยมต่อภูมิปัญญาสากลมากขึ้น และรับภูมิปัญญาสากลเข้ามาอย่างขาดความระมัดระวัง โดยไม่เห็นคุณค่าภูมิปัญญาไทย มีผู้ยอมรับภูมิปัญญาไทยเพียงส่วนน้อยในวงจำกัดภูมิปัญญาไทยจึงถูกดูหมิ่นดูแคลนว่าเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยมีคุณค่าต่อสังคมไทยเท่าที่ควร ในที่สุดจึงพากันละเลย และละทิ้งภูมิปัญญาไทยไปจนเกือบหมดสิ้น

3. การจัดการศึกษาในปัจจุบันจัดแบบขาดดุลทางภูมิปัญญา กล่าวคือ เป็นการจัดการศึกษาถ่ายทอดภูมิปัญญาสากลมากกว่าภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะการศึกษาในระบบ ได้จัดการศึกษาถ่ายทอดภูมิปัญญาสากลมากที่สุด และจัดปานกลาง ในการศึกษา นอกกระบบ และลดลงตามลำดับในการศึกษาตามอัธยาศัย

4. ขาดการสร้างสรรค์องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทยอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีระบบการเก็บรวบรวม บันทึก ประมวลผล และการใช้ระเบียบวิธีการวิจัยที่มีประสิทธิภาพ ค้นหา และพัฒนาสร้างองค์ความรู้ใหม่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทยอย่างจริงจัง ทำให้ภูมิปัญญาไทยไม่สามารถปรับปรุงประยุกต์ และนำมาใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จึงทำให้ภูมิปัญญาไทยเกิดการสูญหายไปเป็นจำนวนมาก

5. ขาดนโยบายในการส่งเสริมภูมิปัญญาไทย ยังไม่พบว่ามีนโยบายหรือทิศทางในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ด้านภูมิปัญญาไทยที่สอดคล้องกับศักยภาพ ปัญหาและภูมิปัญญาของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น อีกทั้งการจัดการศึกษาในปัจจุบันขาดความต่อเนื่องด้านภูมิปัญญาไทยขาดความสัมพันธ์กับสถานการณ์โดยรวมของสังคม ขาดการเชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวมกับปัญหาของประชาชน ตลอดจนหน่วยงานของราชการ ขาดการประสานกันในการจัดการศึกษาด้านภูมิปัญญาไทยในแต่ละท้องถิ่น

นันทสาร สีสลับ และคนอื่น ๆ (2541, หน้า 42) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการศึกษาว่า ภูมิปัญญากับการศึกษามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะมนุษย์ได้สั่งสม และสืบสานมรดกทางภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง ผ่านกระบวนการการศึกษา โดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกคนหนึ่ง ทำให้สามารถอยู่รอดและสร้างสรรค์ความเจริญต่าง ๆ บนพื้นฐานของภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมสืบมาในปัจจุบัน

วิวัฒนาการภูมิปัญญากับการศึกษาไทยก็ตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกัน การจัดการศึกษาของไทยในระยะเริ่มแรกจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ยุคต้นได้ให้ความสนใจในเรื่องการถ่ายทอดภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง บ้าน วัด และวัง จึงมีบทบาทในการจัดการศึกษาของปวงประชาตามลำดับ ผู้ทรงภูมิปัญญา เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น ฯลฯ ได้มีบทบาทในฐานะ ครูภูมิปัญญาไทย ที่มีหน้าที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่อง และได้รับการยอมรับจากสังคมและชุมชนอย่างสูงในฐานะปุชนียบุคคล ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “ครู” ซึ่งหมายถึง ผู้ปฏิบัติภารกิจหนักกว่าบุคคลธรรมดา เพราะมีความรับผิดชอบต่อสังคม และส่วนรวมกว่า โดยเฉพาะในด้านเป็นผู้นำทางวิถีคิดและวิถีการเรียนรู้ของชุมชนและสังคม (นันทสาร สีสลับ และคนอื่น ๆ, 2541, หน้า 43)

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตของชุมชน

แนวความคิดหลักของการศึกษาตลอดชีวิต

ในช่วงชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจนถึงบั้นปลายของชีวิตมนุษย์แต่ละคนนั้น ได้ประสบพบเห็นเรื่องราว และประสบการณ์ต่าง ๆ มากมาย ประสบการณ์ชีวิตเหล่านี้ได้มาโดยวิธีการเรียนรู้มาโดยตลอด แต่วิธีการที่จะให้ได้ความรู้ ประสบการณ์ ทักษะ และทัศนคติของแต่ละคนนั้นย่อมแตกต่างกันไป

การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการที่บุคคลได้รับความรู้และประสบการณ์ จากแหล่งการเรียนรู้ หรือกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ อาจอยู่ในรูปของการศึกษาในระบบ (formal education) การศึกษานอกระบบ (non-formal education) หรือการศึกษาตามอัธยาศัย (informal education) ซึ่งได้รับในแต่ละช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายบางช่วงอาจได้จากการศึกษารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่บางช่วงอาจจะได้เรียนรู้จากการศึกษาหลายรูปแบบผสมผสานกัน และจากหลากหลายแหล่งการเรียนรู้ ความรู้ และประสบการณ์ที่ได้รับเหล่านี้จะช่วยให้บุคคลนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ประกอบอาชีพ และปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงชีวิตได้อย่างเหมาะสม (ศักดิ์ศรี ปาณะกุล, 2549, หน้า 89-90) ซึ่งแนวคิดหลักของการศึกษาตลอดชีวิต สามารถสรุปได้ดังนี้ (นุชนาถ สุนทรพันธุ์, 2548, หน้า 198-199)

1. การศึกษาตลอดชีวิต เป็นการจัดการศึกษาให้กับทุกคน ตั้งแต่ก่อนวัยเรียน จากเด็กถึงวัยชรา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในช่วงต่าง ๆ ของชีวิต ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง การปกครอง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้มนุษย์ทุกคนต้องเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เพื่อปรับตนเองให้ก้าวทันยุคกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นแนวโน้มในการพัฒนาในโลกปัจจุบัน

2. กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการผสมผสานและเชื่อมโยงการเรียนรู้ที่เกิดจากการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อนำผลทางการเรียนรู้นั้นไปพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมการจัดการเพื่อให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงต้องจัดหลักสูตร สื่อ วิธีการเรียนการสอน สภาพแวดล้อม ปัจจัยเกื้อหนุน ที่ทำให้บุคคลเข้าถึงการเรียนรู้ได้สะดวก และนำความรู้ไปใช้ได้จริง

3. การศึกษาตลอดชีวิต ให้ความสำคัญกับผู้เรียนในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยเชื่อว่า มนุษย์มีศักยภาพ มีความสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ มีอิสรภาพที่จะเลือก เนื้อหา รูปแบบ วิธีการในการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเอง

4. ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ เทคโนโลยีการสื่อสารและคมนาคม ทำให้การติดต่อสื่อสารตลอดจนการถ่ายทอดความรู้ในสังคมมนุษย์เป็นไปอย่างรวดเร็ว กว้างขวาง ทั้งถึงและมีประสิทธิภาพต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เข้าถึงความรู้ อันมหาศาลได้โดยไม่จำกัดั้นพรมแดนแห่งความรู้ ทำให้การศึกษาตลอดชีวิตเป็นวงจรที่ไม่หยุดนิ่ง และมีพลังต่อการเปลี่ยนแปลง

5. สังคมปัจจุบันและอนาคตใช้ความรู้เป็นพลังในการกระทำทางสังคม ระบบทุกระบบในสังคมย่อมใช้ความรู้เป็นพลังในการขับเคลื่อนระบบ ดังนั้น การศึกษา และการเรียนรู้จึงเป็นกลไกที่ระบบต่าง ๆ ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ ดังนั้น ทุก ๆ ระบบทุกหน่วยงานจึงมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อการศึกษตลอดชีวิตของทุกคนในสังคม ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร และสถาบันต่าง ๆ ในสังคม เนื่องจากการศึกษาตลอดชีวิตเป็นภาพรวม และครอบคลุมการศึกษาทุกรูปแบบ ดังนั้นความมุ่งหมายของการศึกษาทุกรูปแบบ และแสดงถึงเจตจำนงของการจัดการศึกษาในองค์กรร่วมด้วย เมื่อพิจารณาถึงประสบการณ์ในการจัดการศึกษาตลอดชีวิตของประเทศต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า แต่ละประเทศมีจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาตลอดชีวิตที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ

5.1 มุ่งให้ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ ทุกฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยมีสิทธิและโอกาสที่เท่าเทียมกัน

5.2 เพื่อให้ประชาชนได้รับโอกาสทางการเรียนรู้ที่หลากหลาย สอดคล้องกับความต้องการ โดยศึกษาได้ตลอดเวลาทุกสถานที่

5.3 เพื่อให้หน่วยของสังคมมีส่วนร่วมในการจัดและส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต

5.4 เพื่อให้ประชาชนได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ และเหมาะสมกับสถานการณ์ และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพื่อให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม และประเทศชาติได้อย่างคุ้มค่า

การศึกษาตลอดชีวิต (lifelong education) เป็นการศึกษาในภาพรวมทั้งหมด ซึ่งครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

เป็นการศึกษาที่จัดอย่างต่อเนื่อง สำหรับทุกช่วงชีวิตของบุคคลอาจได้รับการศึกษาเพียงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือทั้งสอง หรือสามรูปแบบผสมผสานกัน การจัดการศึกษาตลอดชีวิตจะมีสาระและวิธีการที่หลากหลาย ยืดหยุ่นเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการ และเอื้ออำนวยต่อความพร้อม และสะดวกของกลุ่มเป้าหมาย เป็นการศึกษาที่จะช่วยให้บุคคลได้รับความรู้ และทักษะเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ และสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในทุกช่วงชีวิตได้อย่างเหมาะสม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, หน้า 199-200)

หากจะสรุปโดยรวมของการศึกษาตลอดชีวิตแล้ว เราจะต้องเข้าใจหลักการของการศึกษาตลอดชีวิตที่สำคัญ นั่นก็คือ การศึกษามีได้สิ้นสุดลงเมื่อจบจากโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย เพราะโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยเป็นสถาบันที่ให้การศึกษารเพียงส่วนเดียว เพราะเป็นเพียงช่วงเวลาสั้นเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาที่เหลือของชีวิต ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงเป็นการจัดให้มีการเรียนรู้เกิดขึ้นกับมนุษย์อย่างต่อเนื่อง โดยอาจจะเป็นการศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย ที่สามารถนำมาใช้รองรับการเรียนรู้ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานต่อการศึกษาในระบบ หากเข้าใจหลักการนี้ดีแล้ว เราก็จะเห็นประโยชน์และความสำคัญของ “การศึกษาตลอดชีวิต” และยังเป็นแรงจูงใจที่สำคัญที่จะทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ดังนั้น การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาและต่อเนื่องไปตลอดชีวิต ซึ่งเป็นการเรียนรู้การศึกษาทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย

ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544, หน้า 17) อธิบายความหมายการศึกษาตลอดชีวิตตามแนวคิดของ UNESCO ซึ่งพอสรุปได้ว่า การศึกษาตลอดชีวิตนั้นได้นำมาใช้ในเชิงของการให้การศึกษาต่อเนื่องแก่ผู้ที่ออกจากโรงเรียนแล้ว หรืออาจจะเรียกว่าผู้ที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่เป็นเวลานาน แต่ในปัจจุบันนี้ ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตจะครอบคลุมกว้างขวางกว่า กล่าวคือ จะครอบคลุมกระบวนการจัดการศึกษาในภาพรวมเป็นการจัดการศึกษาที่จะสนองความต้องการทางการศึกษาของแต่ละบุคคล และแต่ละกลุ่มจะครอบคลุมตั้งแต่การจัดการศึกษาสำหรับเด็กไปจนถึงการจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่

อย่างเป็นกระบวนการต่อเนื่อง การศึกษาสำหรับเด็กต้องมีการทบทวนและปรับปรุงใหม่ การศึกษาจะไม่สิ้นสุดลงที่การสอบ และการได้รับประกาศนียบัตรจากสถาบันการศึกษา แต่ควรจะเป็นกระบวนการต่อเนื่องไปตลอดชีวิต ในทางกลับกัน ความสามารถผู้ใหญ่ในการเรียนรู้ ในการรับการฝึกอบรม ในการพัฒนาสติปัญญา จิตใจ วัฒนธรรมก็เกิดขึ้นอยู่โดยตรงกับคุณภาพ และขอบเขตของการศึกษาที่ได้รับเมื่อเป็นเด็กวันรุ่น

สุทธริรักษ์ หงสะมิต (2548, หน้า 53) ได้ให้ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การศึกษาจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตลอดชีวิต เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า การศึกษาตลอดชีวิต หมายความว่า การศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 4)

Galbraith (1992, pp. 5-6) ได้ศึกษานิยามและแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิต ที่ให้ไว้โดยนักการศึกษาหลาย ๆ ท่าน โดยสรุปได้ว่า การศึกษาตลอดชีวิตเป็นภาพรวมของการศึกษาทั้งหมด การศึกษาตลอดชีวิต ประกอบไปด้วย การศึกษา 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาที่จัดขึ้นโดยมีกฎ ระเบียบ แบบแผน โดยสถาบันการศึกษา การศึกษานอกระบบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาที่อยู่กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของการศึกษาในระบบ ซึ่งจัดบริการโอกาสทางการศึกษาแก่นบุคคลทั่วไป หน่วยงาน ที่จัดการศึกษานอกระบบ ได้แก่ YMCA ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น และการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการศึกษาที่ได้รับจากการติดต่อสื่อสาร การปฏิสัมพันธ์กับคนในครอบครัว ชุมชน และในที่ทำงาน เป็นต้น

การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นศึกษาทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย เพื่อมุ่งพัฒนามนุษย์ให้ปรับตัวเข้ากับความเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน และพัฒนาต่อเนื่องไปให้เต็มศักยภาพของบุคคลแต่ละคน เป็นการศึกษาที่เกิดจากแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง จากแหล่งการเรียนรู้ทุกชนิดทั้งในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย การศึกษาประเภทต่าง ๆ จึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต เช่น การศึกษาก่อนวัยเรียน ประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา และการศึกษาหลังวัยเรียนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การศึกษานอกระบบ

การศึกษาผู้ใหญ่ การศึกษาเหล่านี้เป็นเพียงประเภทย่อย ๆ ของการศึกษาตลอดชีวิต เพราะการศึกษาตลอดชีวิตนั้นเป็นผลรวมของการศึกษาทุกประเภทที่บุคคลได้รับ ตั้งแต่เกิดจนตาย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, หน้า 22)

สรุปความหมาย การศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การจัดกระบวนการทางการศึกษา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการจัดการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาในระบบ โรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน หรือการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมุ่งให้ผู้เรียนเกิด แรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตัวเอง มุ่งพัฒนาบุคคลให้สามารถพัฒนาตนเองและปรับตนเอง ให้ก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองและเศรษฐกิจของโลก

องค์ประกอบของการศึกษาตลอดชีวิต

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 112) อธิบายว่า การศึกษาตลอดชีวิต มีองค์ประกอบสำคัญ คือ

1. การศึกษาในระบบ (formal education) หมายถึง การจัดกิจกรรมการศึกษาที่มี โครงสร้างที่ชัดเจน แน่นนอน และมีลำดับ มีการแบ่งชั้นเรียนตามอายุ จัดการเรียนการสอน ตามลำดับชั้น ตั้งแต่ระดับต้นถึงระดับสูง โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ มีหลักสูตรเวลาเรียน ที่แน่นอน มีการจำกัดอายุผู้เรียน มีการลงทะเบียนเรียน และมีการวัดผล การประเมินผล เพื่อรับประกาศนียบัตร การเรียนเน้นในเรื่องอนาคตส่วนใหญ่มีสถานที่ ที่แน่นอนในการเรียน

2. การศึกษานอกระบบ (non-formal education) หมายถึง การจัดกิจกรรมการศึกษา ที่จัดขึ้นนอกโรงเรียนปกติ โดยมีกลุ่มเป้าหมายผู้รับบริการเป็นประชาชนอยู่นอกโรงเรียน มีวัตถุประสงค์ในการเรียนที่ชัดเจน โดยมีกระบวนการจัดการเรียนการสอนที่ยืดหยุ่น และสอดคล้องกับสภาพความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ คือ มีหลักสูตรเวลาเรียน มีการลงทะเบียน มีการประเมินผลเพื่อรับประกาศนียบัตร ไม่จำกัด อายุ เป็นการเรียนนอกโรงเรียน เน้นการเรียนเรื่องที่เป็นสภาพปัจจุบัน เพื่อแก้ปัญหา ในชีวิตประจำวัน มีเวลาเรียนที่ไม่แน่นอน

3. การศึกษาตามอัธยาศัย (informal education) หมายถึง การศึกษา ที่เกิดขึ้นตาม วิถีชีวิตที่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน บุคคล ครอบครัว สื่อ ชุมชน แหล่งความรู้ต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต

โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มี การลงทะเบียน และไม่มีการสอบ ไม่มีการรับประกาศนียบัตร มีหรือไม่มีสถานที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ ลักษณะการเรียนส่วนใหญ่เป็นการเรียนเพื่อความรู้ และนันทนาการ อีกทั้งไม่จำกัด เวลาเรียน สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต

“พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551” (2551, หน้า 6) อธิบายว่า เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ส่วนราชการ หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง และภาคีเครือข่าย อาจดำเนินการส่งเสริม และสนับสนุนในเรื่องดังต่อไปนี้

1. สื่อและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาที่จำเป็นสำหรับการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอัธยาศัย และการช่วยเหลือด้านการเงินเพื่อการจัดการศึกษานอกระบบ
2. การจัดการศึกษา การพัฒนาวิชาการและบุคลากร การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพื่อการศึกษา และการยกย่องประกาศเกียรติคุณสำหรับผู้จัดการเรียนรู้การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
3. สิทธิประโยชน์ตามความเหมาะสมให้แก่ผู้ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษา นอกระบบ
4. การสร้างและพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย เพื่อให้ผู้เรียนของการศึกษา ตามอัธยาศัย สามารถเข้าถึงได้ตามความเหมาะสม
5. ทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการเพื่อให้บุคคลและชุมชนได้เรียนรู้ ตามความสนใจ และความต้องการที่สอดคล้องกับความจำเป็นในสังคมของการศึกษา ตามอัธยาศัย

สำหรับการศึกษานอกระบบนั้น อัมพร นามเหลา (2542, หน้า 7-8) ได้แบ่งลักษณะ ของการจัดการศึกษานอกระบบได้ ดังนี้

1. การศึกษานอกระบบเพื่อเตรียมการเด็กก่อนวัยเรียน ซึ่งได้แก่ สถานดูแลเด็กอ่อน เด็กเล็ก การศึกษาสำหรับเด็กเล็กทางโทรทัศน์
2. การศึกษานอกระบบที่จัดขึ้นคู่ขนานกับการศึกษาในระบบ ซึ่งรวมถึงกิจกรรม นอกหลักสูตร การจัดประสบการณ์ให้กับเด็กในระบบโรงเรียนนอกเวลาเรียน ได้แก่ ชมรม สโมสร หรือสมาคมต่าง ๆ ที่เด็กได้ร่วมเป็นสมาชิก

3. เป็นลักษณะของการศึกษานอกระบบที่มีขอบเขตกว้างขวาง เป็นการจัดบริการการศึกษาเพื่อทดแทนให้กับผู้ไม่มีโอกาสได้เข้าศึกษาในระบบโรงเรียน ผู้ที่ออกกลางคัน หรือเป็นลักษณะของการบริการการศึกษา ซึ่งเป็นแหล่งข่าวสารข้อมูล ให้กับประชาชน กลุ่มใหญ่ ยิ่งไปกว่านั้นกิจกรรมต่าง ๆ ยังมีหลากหลายลักษณะ เพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มประชากร และเป็นไปตามจุดประสงค์ของการจัดการความรู้ในรูปแบบนั้น ๆ ด้วย

4. การบริการต่อจากการศึกษาในระบบ ถือเป็นการจัดในรูปแบบของการศึกษาต่อเนื่อง จากการศึกษาในระบบ เพื่อสนองตอบความต้องการของประชาชนที่เรียนจบการศึกษาในระบบแล้ว ซึ่งมีการดำเนินการมากในประเทศที่พัฒนาแล้ว

ส่วนการศึกษาตามอัธยาศัยในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 อธิบายว่า เป็นการศึกษาที่ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้ อื่น ๆ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 5) และ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 195) ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยว่า การศึกษาตามอัธยาศัย หรือการศึกษาแบบโบราณ หรือการศึกษาแบบอรุณยัณัณ เป็นการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนในวิถีชีวิตของบุคคลทั้งที่มีอยู่เอง และที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้น เป็นการพัฒนาตนเองของมนุษย์เพื่อให้สามารถแก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ลักษณะสำคัญของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่มีจำกัดอายุของผู้เรียน ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอบ ไม่มีการรับประกาศนียบัตร ไม่มีสถานที่แน่นอน ผู้เรียนสามารถเรียนได้ตลอดเวลา และเกิดขึ้นทุกช่วงตลอดชีวิต

การศึกษาทั้งสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน นอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย สามารถเทียบโอนผลการเรียนของผู้เรียนได้ โดยความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ และหรือจากการประกอบอาชีพ มาเทียบโอนเป็นผลการเรียนของหลักสูตรหนึ่งในระดับที่กำลังศึกษาอยู่ ซึ่งจะสอดคล้องตามความต้องการของบุคคล ชุมชน และส่งผลต่อการพัฒนาประเทศชาติในที่สุด

ลักษณะของการศึกษาตลอดชีวิต

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 110-111) อธิบายว่า การศึกษาตลอดชีวิต เป็นรูปแบบของการเรียนรู้ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของมนุษย์ทุกคน นับตั้งแต่ วยแรกเกิดจนกระทั่งสิ้นชีวิต การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ควมคุม่ากับสังคมมนุษย์ ซึ่งสามารถสรุปลักษณะสำคัญ ของการศึกษาตลอดชีวิตได้ ดังนี้

1. การศึกษาตลอดชีวิต เป็นการศึกษาของทุกคนตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจากเด็ก ถึงวัยชรา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในช่วงต่าง ๆ ของชีวิต เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม การเมือง วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ทำให้ทุกคนต้องเรียนรู้ สิ่งใหม่ ๆ เพื่อปรับตัวให้ทันกับโลกยุคโลกาภิวัตน์
2. กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต จำเป็นจะต้องมีการบูรณาการ การเรียนรู้ ทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน และการเรียนรู้ตามอัธยาศัย กล่าวคือ มนุษย์มีการเรียนรู้ จากกระบวนการสังคมประกิต (socialization) นั่นคือ การเรียนรู้จากครอบครัว จนมาถึง การเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา
3. ทุกหน่วยงานในสังคม จะเข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา อาทิ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ วัด สถานประกอบการ ที่ทำงาน ชุมชน ตลอดจนสถาบันทางการศึกษา องค์กร ต่าง ๆ อาสาสมัคร เป็นต้น ทั้งนี้ การจัดกิจกรรมการศึกษาของแต่ละสถาบัน มีวัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ตลอดจนสนองความต้องการการเรียนรู้ของบุคคลวัยต่าง ๆ
4. รูปแบบกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิต ต้องยึดหลักแห่งความเสมอภาค ยืดหยุ่น หลากหลาย ปรับเปลี่ยน ได้ตามสถานการณ์ ความเหมาะสม และสามารถสนองความต้องการ ของผู้เรียนทุกระดับ ยุทธศาสตร์ในการจัดกิจกรรมนั้นสามารถทำได้หลาย ๆ วิธี หรือ ผสมผสานบูรณาการ โดยใช้สื่อประเภทต่าง ๆ หรือสื่อประสม เช่น การเรียนรู้จากครูผู้สอน วิทยุ โทรทัศน์ วัสดุทัศน คอมพิวเตอร์ แบบเรียนสำเร็จรูป หนังสือพิมพ์ และการประชุม อบรม เป็นต้น ทั้งนี้ จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของบุคคลนั้น ๆ
5. ระบบการจัดการศึกษาตลอดชีวิต จะต้องดำเนินการตั้งแต่ระดับชาติ ระดับภาค และระดับท้องถิ่น โดยมีกรอบแนวคิด และโครงสร้างการปฏิบัติงานที่สอดคล้องกัน ตั้งแต่ นโยบาย จุดมุ่งหมาย กลุ่มเป้าหมาย รูปแบบการจัด การวางแผน โครงสร้างการจัดองค์กร

การบริหารงาน และการจัดการ ตลอดจนการจัดกิจกรรมที่ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ หลักสูตร ยุทธศาสตร์ในการเรียนรู้ สื่อ การวัดผล ประเมินผล เป็นต้น

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดไว้ในหมวดที่ 1 เรื่อง บททั่วไป ความมุ่งหมายและหลักการ มาตรา 6 ว่า การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรม ฯลฯ ส่วนในมาตรา 8 กล่าวถึงการจัดการนั้นให้ยึดหลักการเป็นการศึกษาตลอดชีวิต ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและเป็นการพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 5) การจัดการศึกษาตามหมวดที่ 3 เรื่อง ระบบการศึกษา มาตรา 15 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ว่า มีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาที่ทุกคนคิดว่ารู้จักดีที่สุด คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน แต่ถ้าหากเรายอมรับว่า การศึกษาเป็นการศึกษาดังแต่เกิดจนตาย การศึกษาตามอัธยาศัย (informal education) น่าจะเป็นการศึกษาที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน (formal education) หรือการศึกษานอกระบบ (non-formal) เพราะการศึกษาตามอัธยาศัยมีความต่อเนื่อง ยิ่งกว่าการศึกษาอีกสองรูปแบบในบางครั้งเป็นการเรียนรู้ที่ให้คำนิยาม เจตคติ และได้ปลูกฝังจิตสำนึกที่สำคัญ ตลอดจนช่วยสร้างอุปนิสัย และปรับบุคลิกภาพของบุคคล โดยเฉพาะนิสัยที่จะเป็นผู้ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง (อุ้นตา นพคุณ, 2543, หน้า 2) ดังนั้น การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นสิ่งที่จะพัฒนาให้มนุษย์เกิดการแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศให้พัฒนาอย่างมีคุณภาพ ด้วยประชากรที่มีการศึกษาหาความรู้ตลอดเวลา

หลักของการศึกษาตลอดชีวิต

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2543, หน้า 8-9) อธิบายว่า หลักของการศึกษาตลอดชีวิตประกอบด้วยหลักการที่สำคัญ 8 ประการ ดังนี้

1. หลักการบูรณาการและความเชื่อมโยงอย่างต่อเนื่องของการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย

2. หลักความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา โดยส่งเสริมให้ประชาชนทุกกลุ่มเป้าหมาย ได้มีโอกาสเลือกศึกษาหาความรู้ตามศักยภาพและความต้องการของตนเอง การศึกษาควรเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน

3. หลักการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยจัดเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับพื้นฐาน และความสนใจของผู้เรียนของตนเองได้

4. หลักการศึกษาตลอดชีวิต โดยดำเนินการศึกษาที่บูรณาการการเรียนรู้เข้ากับวิถีชีวิตของผู้เรียนและสภาพชุมชน สามารถนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และความเป็นอยู่ของตน เป็นการจัดการศึกษาที่กลมกลืนกับวิถีชีวิตของผู้เรียน

5. หลักการเรียนรู้เพื่อคิดเป็นและแก้ปัญหาเป็น โดยส่งเสริมกระบวนการ

6. วิเคราะห์ ตัดสินใจ และแก้ปัญหา บนพื้นฐานของข้อมูลและเหตุผล

7. หลักการกระจายอำนาจ โดยให้ผู้เรียน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วม เน้นการคืนอำนาจการจัดการศึกษาให้ชุมชนท้องถิ่น

8. หลักการยืดหยุ่นและความหลากหลาย เพื่อมุ่งให้การศึกษามีประสิทธิภาพ และตอบสนองความต้องการด้านการเรียนรู้ของประชาชนอย่างกว้างขวาง

เกียรติวรรณ อมาตยกุล (2544, หน้า 20) กล่าวว่า การศึกษาตลอดชีวิตประกอบด้วย หลักการที่สำคัญเพื่อการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นตลอดเวลา และต่อเนื่องไปตลอดชีวิตได้ ดังนี้

1. วิชาการและความรู้ต่าง ๆ ในโลกปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้น คำจำกัดความของการศึกษาจะต้องไม่เพียงแต่การถ่ายทอด หรือการส่งผ่านความรู้จากผู้สอนไปยังผู้เรียนเท่านั้น จุดประสงค์การศึกษาจะต้องเป็นการพัฒนาทักษะของการแสวงหาความรู้ ผู้ที่มีการศึกษาจะต้องมิใช่ผู้ที่มีแต่ความรู้พื้นฐานทางวิชาการ หรือวิชาชีพเท่านั้น แต่จะต้องมีความสามารถในการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อย่างชำนาญไปตลอดชีวิต

2. การศึกษาไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นเฉพาะในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาเท่านั้น เพราะการเรียนรู้ในชีวิตของคนต้องเรียนจากสิ่งทีบุคคลกระทำ ประสบการณ์ทุกประสบการณ์ คือ ประสบการณ์การเรียนรู้ ทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตของคนคือแหล่งความรู้ทั้งสิ้น ไม่ว่า จะเป็นจากโรงภาพยนตร์ โรงเรียน ร้านค้า หนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ เพื่อน พ่อ แม่

พี่น้อง เพราะการเรียนรู้ หมายถึง การรู้จักใช้ประโยชน์ของทรัพยากรทั้งหมดที่มีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นในหรือนอกสถานที่ สถาบันการศึกษาเป็นไปเพื่อการพัฒนาการทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจของแต่ละบุคคล

3. การศึกษาต้องไม่จำกัดอยู่เฉพาะในวัยเด็กเท่านั้น เพราะหลักของการศึกษา คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิต สิ่งที่ยื่นตอนเด็ก ๆ ควรเป็นทักษะของกระบวนการเสาะแสวงหาความรู้ การใช้ความรู้ความเข้าใจ ทศนคติ และคุณค่าที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตที่มีความสุข และเป็นประโยชน์ต่อสังคม

4. การเรียนรู้ในแบบที่ผู้เรียนมีอิสรภาพ และสามารถชี้นำตนเอง สอดคล้องกับ กระบวนการจิตวิทยาธรรมชาติของมนุษย์ คือ มนุษย์มีความต้องการในส่วนลึกที่จะเป็นอิสระชี้นำตนเอง และสิ่งหนึ่งที่เป็นธรรมชาติของการบรรลุภาวะของบุคคล คือ การมีความสามารถในการรับผิดชอบชีวิตของตนเอง และการชี้นำตัวเองได้มากขึ้น

5. การที่ผู้เรียนมีส่วนในการเลือกสิ่งที่ต้องการเรียน และมีส่วนในการกำหนดวิธีเรียนเองย่อมจะต้องเรียนได้ดี และเรียนรู้ได้มากกว่าผู้เรียนในแบบที่กำหนดให้เรียน คือ ผู้เรียนสามารถนำประสบการณ์มาใช้ในการเรียนรู้ และสามารถนำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้มากกว่า

6. การเรียนการสอนแบบเน้นให้ผู้เรียนรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง ทำให้ผู้เรียนเกิดชีวิตสร้างสรรค์ เป็นตัวของตัวเอง รู้จักตัดสินใจ และมีความรับผิดชอบในตัวเอง อันเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2544, หน้า 41-42) การศึกษาตลอดชีวิต มีความจำเป็น และมีความสำคัญต่อบุคคล สังคม ประเทศชาติเป็นอย่างมาก เป็นการศึกษาที่ไม่แยกจากชีวิต และผสมกลมกลืนไปกับการดำเนินชีวิตของบุคคล แนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิตจึงได้ถูกนำมาเป็นแนวคิดหลักในการศึกษาของโลกในปัจจุบัน ถ้าในสังคมใดประเทศใดจัดการศึกษาให้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิตได้ ก็นับเป็นการพัฒนาทั้งบุคคล และประเทศชาติโดยรวมทั้งหมด จึงสามารถสรุปความสำคัญของการศึกษาตลอดชีวิต ดังนี้

1. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลได้มีโอกาสเรียนรู้ในทุกช่วงของชีวิต
 2. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน
 3. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลได้รับการศึกษาในรูปแบบที่เหมาะสม กลมกลืนกับสภาพการดำเนินชีวิต เพราะการศึกษาดูตลอดชีวิตเป็นการบูรณาการการศึกษาทั้งชีวิต
 4. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลได้รับการศึกษาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชีวิตจริงได้
 5. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลได้รับการศึกษาที่สอดคล้องกับการงาน สามารถเลือกอาชีพ และพัฒนาอาชีพได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ กับสภาพที่เปลี่ยนแปลงไป
 6. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลมีความรู้และทักษะที่จะแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่อง
 7. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลมีอิสระในการเรียนรู้สามารถเลือกเรียนในสิ่งที่ตรงกับความต้องการความสนใจของตนเอง เลือกวิธีการเรียนที่เหมาะสมตามระดับความสามารถของตนเอง
 8. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพสังคม และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม
 9. การศึกษาตลอดชีวิตช่วยให้บุคคลสามารถพึ่งพาตนเองได้และนำตนเองได้ในการเรียนรู้
 10. การศึกษาดูตลอดชีวิตเป็นการศึกษาที่ช่วยให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการศึกษาในการศึกษาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง
 11. การศึกษาดูตลอดชีวิตการศึกษาที่ช่วยให้บุคคล องค์กร และสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
 12. การศึกษาดูตลอดชีวิตเป็นการศึกษาที่ช่วยสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้
- การศึกษาดูตลอดชีวิตเป็นกระบวนการเรียนรู้ และถ่ายทอดที่เกิดขึ้นได้ทุกโอกาสตลอดชีวิต โดยอาจพิจารณาได้เป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัยในลักษณะขององค์รวมของการศึกษาต่อเนื่องได้ กลุ่มเป้าหมายอาจจำแนกเป็นได้ทั้งปัจเจกชน กลุ่มคน มวลชน ชุมชน และสมาชิกองค์กรต่าง ๆ ในสังคมที่มี

ความหลากหลายทั้งความต้องการ วัฒนธรรม และวิธีการเรียนรู้ เพราะการศึกษาตลอดชีวิตเกิดขึ้นทั้งต่อเนื่อง และไม่ต่อเนื่องในด้านเนื้อหา และเทคนิคการเรียนรู้ และถ่ายทอดบุคคลหนึ่ง ๆ อาจมีเรื่องราวต้องเรียนรู้แตกต่างกันทั้งช่วงเวลา เนื้อหาการใช้สื่อ และถ่ายทอดที่เหมาะสม ทั้งผสมผสานกันของรูปแบบการจัดการศึกษา และความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยีระบบนิเวศ และประชากรเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสังคมอย่างเหมาะสมในทุกช่วงชีวิต

การจัดการการศึกษาตลอดชีวิตในประเทศไทย

มนัสวานัน โกวิทยา (2543, หน้า 27) กล่าวว่า พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เน้นการจัดการศึกษาเพื่อให้คนไทยทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อให้มีความพร้อมและความสมบูรณ์ทางร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา มีคุณธรรม และอยู่ร่วมกับคนในสังคมอย่างมีความสุข โดยการจัดการศึกษาตลอดชีวิตให้กับทุก ๆ คน และควรเปิดโอกาสให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง จัดเนื้อหาที่เป็นที่สนใจ ผู้เรียนมีโอกาสมือปฏิบัติ คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาโดยใช้หลักการและปลูกฝังศีลธรรมจรรยา ซึ่งการศึกษานั้นจะจัดได้ 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อพัฒนาให้เกิดการศึกษาตลอดชีวิต

นุชนาถ สุนทรพันธุ์ (2548, หน้า 200-201) กล่าวว่า ประเทศไทยจำเป็นต้องเตรียมประชาชน และสังคมให้มีศักยภาพ และมีความพร้อมที่จะก้าวสู่ยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่นเดียวกับประเทศอื่นทั่วโลก ซึ่งการศึกษาตลอดชีวิตจะเป็นวิถีทางสำคัญยิ่งที่จะพัฒนาคุณภาพของประชาชน และเสริมสร้างความความเข้มแข็งของชุมชนไทยไปสู่เป้าหมายของประเทศได้โดยอาจจำแนกความจำเป็นได้ ดังนี้

1. ความจำเป็นที่ประชาชนไทยทุกคน ทุกกลุ่มอายุจะต้องได้รับความรู้ ข้อมูลข่าวสาร อยู่เสมอ เพื่อที่จะรู้เท่าทัน สามารถปรับตัว และดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม ท่ามกลางสภาพความเปลี่ยนแปลงของโลกทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม วิทยาการ และเทคโนโลยี

2. ความจำเป็นที่ประชาชนที่ประกอบอาชีพการงานจะต้องพัฒนาความรู้ และทักษะ อยู่เสมอเพื่อที่จะสามารถพัฒนาอาชีพและปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพได้อย่างเหมาะสม กับสถานการณ์

3. ความจำเป็นที่ประชาชนจะต้องได้รับความรู้อยู่เสมอ ให้เท่าทันกับสภาพ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาได้เผชิญปัญหา และหาทาง แก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม โดยสามารถอยู่ในสังคมที่มีการแข่งขันได้ และสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ในทุกสถานการณ์

4. ความจำเป็นที่ประชาชน จะต้องมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันและ เสมอภาค รวมทั้งโอกาสในการได้รับความรู้ และข้อมูลข่าวสารอยู่เสมอ เพื่อสนับสนุน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนและสังคมตามระบอบประชาธิปไตย

5. ความจำเป็นที่ประชาชนจะต้องเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ทันกับความเจริญ ก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การติดต่อสื่อสารด้วยระบบ เทคโนโลยีที่ทันสมัย

6. ความจำเป็นที่ประชาชนวัยผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ จะต้องได้รับการศึกษา เพื่อให้สามารถพัฒนาอาชีพ หรือประกอบอาชีพเพื่อมีรายได้ ตลอดจน ปรับปรุงความเป็นอยู่และพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ในแต่ละช่วงชีวิต

7. ความจำเป็นที่ประชาชน โดยเฉพาะผู้ยากจนและผู้ด้อยโอกาส ซึ่งยังมีอยู่เป็น จำนวนมากในสังคมไทยจะต้องได้รับการศึกษาในรูปแบบอื่น ๆ นอกเหนือจากรูปแบบ ในระบบโรงเรียน เพื่อที่สามารถมีอาชีพที่เหมาะสมมีรายได้ที่พอเพียง และมีคุณภาพชีวิต ที่ดีซึ่งจะสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมั่นคงขึ้น

8. ความจำเป็นที่ประชาชนต้องได้รับการบริการการศึกษาที่หลากหลายยืดหยุ่น เหมาะกับสภาพของผู้ที่ทำงานและผู้ที่มีภาระต่าง ๆ เพื่อให้สามารถรับบริการได้ตลอดเวลา ทุกสถานที่เมื่อต้องการและมีความพร้อมในทุกช่วงอายุ

การศึกษาตลอดชีวิตเป็นงานที่ทุกฝ่ายต้องร่วมแรงร่วมใจกับดำเนินการ แต่ก็มี ความจำเป็นที่จะต้องมีหน่วยงานกลางรับผิดชอบดูแลโดยตรง เพื่อทำหน้าที่ประสานและ ส่งเสริมทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาชีวิต ในทุกระดับตั้งแต่ชาติจนถึงระดับ

ท้องถิ่น อันจะเป็นหลักประกันได้ประการหนึ่งว่า ประชาชนไทยทุกคนได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันและมีคุณภาพชีวิตตามที่สังคมไทยพึงปรารถนา

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ผู้ใหญ่

ความหมายของการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่จะเกิดขึ้น ในแต่ละบุคคลจะบังคับให้เกิดเวลานั้นเวลานี้ไม่ได้ ในคนปกติเมื่อคนได้รับประสบการณ์ หรือรับรู้ในเรื่องใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของงานที่มีรูปแบบอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ตาม ความรู้ก็สามารถเกิดขึ้นได้ ซึ่งถ้ามีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและเอื้ออำนวย ก็จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้นตลอดเวลาและต่อเนื่องไปตลอดชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543, หน้า 11) ให้นิยามของการเรียนรู้ คือ การกระทำของคนที่ปรารถนาจะทำความเข้าใจกับประสบการณ์ที่ได้พบ ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับการเพิ่มพูนทักษะ ความรู้ความเข้าใจ ค่านิยม รวมทั้งศักยภาพในการใคร่ครวญ การเรียนรู้ที่มีประสิทธิผลย่อมจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง การพัฒนา และความปรารถนาที่จะเรียนรู้ให้มากยิ่งขึ้นไปอีก

Powell (1999, p. 16) กล่าวว่า ความอยากรู้อยากเห็น ความต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ และตนเอง คือคุณสมบัติสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิผล

การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ ที่มาจากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อม หรือจากสังคม อันเป็นผลมาจากการฝึกหรือการปรับตัว และมีการสะสมข้อเท็จจริงของประสบการณ์ที่ผ่านมาตลอดช่วงชีวิต และการเปลี่ยนแปลงนั้นถือเป็นแนวทางในการพัฒนาอันเนื่องมาจากการเรียนรู้ที่มากขึ้นนั่นเอง

ลักษณะของการเรียนรู้

สมคิด อิศระวัฒน์ (2543, หน้า 84-85) ได้อธิบายถึงลักษณะการเรียนรู้ตามแบบของ Robert ไวต์คิงนี้

1. การเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต อาจเกิดจากความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ เพราะคนจะเรียนรู้ตลอดเวลา เช่น จากการเลี้ยงดูของครอบครัว เพื่อน ที่ทำงาน การเล่น สื่อมวลชนต่าง ๆ เป็นต้น

2. การเรียนรู้เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล และเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ไม่มีใครเรียนแทนกันได้ การเรียนรู้เป็นความรับผิดชอบของแต่ละบุคคล

3. การเรียนรู้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง

4. การเรียนรู้เกี่ยวพันกับการพัฒนาของมนุษย์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านบุคลิก ค่านิยม บทบาท และสติปัญญา ตลอดช่วงเวลาในชีวิตของมนุษย์

5. การเรียนรู้ คือ การมีประสบการณ์ การเรียนรู้ คือ การกระทำ จึงทำให้คนมีประสบการณ์ในอดีต จึงเป็นแหล่งข้อมูลของผู้เรียน

6. การเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองภายในตัวผู้เรียน ผู้เรียนเท่านั้นจะทราบว่าตนเองเกิดการเรียนรู้ บุคคลอื่นไม่มีโอกาสทราบ ยกเว้นเมื่อบุคคลนั้น แสดงออกให้ผู้อื่นทราบ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนได้ทำกิจกรรมหรือมีประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ทิสนา แคมมณี, ชนาธิป พรกุล และพิมพ์พันธ์์ เฉชะคุปต์ (2545, หน้า 13-14) ได้อธิบายลักษณะของการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

1. การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา หรือกระบวนการทางสมอง (a cognitive process) ซึ่งบุคคลใช้ในการสร้างความเข้าใจหรือการสร้างความหมายสิ่งต่าง ๆ ให้แก่ตนเอง ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการของการจัดกระทำ (action on) ต่อข้อมูล และประสบการณ์ มิใช่เพียงการรับ (taking on) ข้อมูลหรือประสบการณ์เท่านั้น

2. การเรียนรู้เป็นงานเฉพาะตนหรือประสบการณ์ส่วนตัว (personal experience) ที่ไม่มีใครเรียนรู้หรือทำแทนกันได้

3. การเรียนรู้เป็นกระบวนการสังคม (a social process) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อคน การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้ และขยายขอบเขตของความรู้ด้วย

4. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้น ได้ทั้งจากการคิดและการกระทำรวมทั้ง การแก้ปัญหา และการศึกษาวิจัยต่าง ๆ

5. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ตื่นตัว สนุก (active and enjoyable) ทำให้ผู้เรียนรู้สึกผูกพัน เกิดความใฝ่รู้ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสนุกสนานหรือท้าทาย

6. การเรียนรู้อาศัยสภาพที่เหมาะสม (nurturing environment) สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถเอื้ออำนวยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี

7. การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาทุกสถานที่ (anytime and anyplace) ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน

8. การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลง (change) กล่าวคือ การเรียนรู้จะส่งผลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งทางด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิด และการกระทำ เพื่อดำรงชีวิตอย่างปกติสุข และความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

9. การเรียนรู้เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต (a lifelong process) บุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้อยู่เสมอ เพื่อการพัฒนาชีวิตจิตใจของตนเอง การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต จึงเป็นกระบวนการที่ยั่งยืนช่วยให้บุคคล และสังคมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

สรุปได้ว่า ลักษณะของการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ที่สามารถนำไปพัฒนากระบวนการการสร้าง และแสวงหาความรู้ของแต่ละบุคคล ตามความสนใจและความต้อง ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งที่ทำบุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้างถาวรของแต่ละบุคคล เพื่อเป็นการเตรียมให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่การเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

ทฤษฎีการเรียนรู้ผู้ใหญ่กับการเรียนรู้ด้วยตนเอง

สมศรี เพชรโชติ (2549, หน้า 150) กล่าวว่า การเรียนรู้ (learning) โดยทั่วไปหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างต่อเนื่องอันเนื่องมาจากการฝึกหัด หรือจากประสบการณ์ ของแต่ละบุคคล ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การเรียนรู้ทำให้บุคคลมีการปรับตัวทั้งทางด้านส่วนตัว สังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางกระแสของ การเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งนักจิตวิทยา เช่น Rogers ได้พูดถึงองค์ประกอบในการเรียนรู้จะต้องมีคุณลักษณะของการที่ผู้เรียนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการเรียนรู้ทั้งในด้านความรู้สึก และความนึกคิด การเรียนรู้เกิดขึ้นโดยบุคคลเอง ถึงแม้ว่าการกระตุ้นชักจูงมาจากภายนอก แต่ผู้เรียนเองจะต้องมีความรู้สึกว่าเขาเองเป็นผู้แสวงหา

ความรู้ และเกิดความเข้าใจนั้นมาเอง การเรียนรู้เป็นการกระจาย แทรกซึม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในพฤติกรรม เจตคติ และอาจเกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคลิกภาพของผู้เรียน นอกจากนี้แล้ว ผู้เรียนจะเป็นผู้ประเมินผลการเรียนรู้ว่า ตอบสนองความต้องการของเขาหรือไม่ และให้ความกระจ่างในเรื่องที่เขายังมีคั่นไว้ความรู้หรือไม่ ดังนั้น การประเมินผลจึงขึ้นอยู่กับตัวผู้เรียน นอกจากนี้ Maslow ได้ให้ทรรศนะว่า การเรียนรู้เป็นเรื่องของการพบสัจการแห่งตน (self-actualization) การเรียนรู้ที่ช่วยให้บุคคลบรรลุเป้าหมายเช่นนี้ได้ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ 2 อย่างที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล แต่ละคน และอำนาจบางอย่างทำให้บุคคลย้อนหลังไปยึดอยู่แต่ในอดีต อำนาจอีกอย่างหนึ่งผลักดันให้ก้าวไปข้างหน้าไปสู่ตนเอง และลักษณะเฉพาะของตนเอง เพื่อผลักดันให้ไปสู่การใช้ทักษะและความสามารถทุกอย่างที่บุคคลมีอยู่ มนุษย์จะเจริญเติบโตก้าวไปข้างหน้าเมื่อมีสุขที่จะได้รับอันเกิดจากการพัฒนาการ ตัวเขาเองมีมากกว่าความห่วงใยเรื่องความปลอดภัย และมากกว่าห่วงใยสภาวะปัจจุบันและความสุขที่จะอยู่อย่างปลอดภัย และเนื่องจากการจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของคนในองค์กร ซึ่งเป็นประสบการณ์เรียนรู้ที่บริบทของการทำงาน ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดการความรู้จะต้องเข้าใจธรรมชาติของการเรียนรู้ รวมทั้งทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของผู้ใหญ่

วุฒิพล สกตเกียรติ (2546, หน้า 110-114) ได้สรุปสมมติฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ หรือ Andragogy ตามแนวคิดของ Knowles, Tough และ Langenbanch ไว้ดังนี้

1. ความต้องการรู้ (the need to know) ผู้ใหญ่ต้องการรู้ถึงเหตุผลก่อนที่จะมาเรียน ซึ่ง Tough พบว่า เมื่อผู้ใหญ่จะเรียนอะไรบางอย่างด้วยตนเอง เขาจะตรวจสอบดูว่าผลประโยชน์ที่จะได้จากการเรียนรู้มีมากน้อยเพียงใด และถ้าไม่ได้เรียนแล้วผลจะเป็นเช่นใด ตามหลักการหนึ่งของการศึกษาผู้ใหญ่ที่มอบให้เป็นหน้าที่ของผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) ต่อการเรียนรู้ที่จะต้องช่วยเหลือผู้เรียนให้ได้รับรู้ถึง ความต้องการรู้ อย่างน้อยที่สุด ผู้อำนวยความสะดวกควรชี้ให้เห็นคุณค่าของการเรียนรู้ ที่จะช่วยแก้ไขประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของผู้เรียนหรือคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สำหรับเครื่องมือที่ช่วยให้เขายกระดับการรับรู้ ความต้องการรู้นั้น อาจจะเป็นเรื่องจริงหรือเรื่องสมมุติขึ้นก็ได้ และสามารถทำให้ผู้เรียนได้ค้นพบช่องว่างที่เกิดขึ้นระหว่าง ณ จุดที่เขาเป็นอยู่ในปัจจุบันกับ ณ จุดที่เขา

ต้องการจะเป็นในอนาคต ตัวอย่างเครื่องมือที่ใช้ได้แก่ ระบบประเมินบุคลากร (personnel appraisal systems) การหมุนงาน (job rotation) และการประเมินความสามารถในการปฏิบัติงาน ด้านวิเคราะห์ (diagnostic performance assessments) เป็นต้น นักการศึกษาผู้ใหญ่ชาวบราซิล ที่ยิ่งใหญ่ คือ Friere ได้พัฒนากระบวนการที่ค่อนข้างซับซ้อนที่เขาเรียกว่า Consciousness-raising หรือการยกระดับจิตสำนึกของชาวไร่ชาวนาในการพัฒนาประเทศ วิธีการของ Friere เป็นวิธีการสอนชาวไร่ชาวนาให้อ่านออกเขียนได้ และในขณะเดียวกัน ก็สร้างความคิด ในการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาชีวิตของเขาไปพร้อม ๆ กัน โดยใช้คำที่ชาวไร่ชาวนาค้นเคย การใช้บทสนทนา และภาพเขียน ภาพถ่าย

2. มโนทัศน์ของผู้เรียน (the learner's self-concept) ผู้ใหญ่มีมโนทัศน์ในเรื่อง ความรับผิดชอบต่อการตัดสินใจเพื่อชีวิตของเขา และเมื่อถึงจุดที่เขาพัฒนามโนทัศน์ ได้สมบูรณ์แล้ว เขาก็ต้องการให้ผู้อื่นเห็นหรือให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อเขา ในลักษณะที่เขา มีความสามารถในการนำตนเอง (self-direction) เขาจะรู้สึกไม่พอใจและต่อต้านต่อสถานการณ์ ที่เขาเห็นว่า ผู้อื่นกำลังหลอกลวงเขา สถานะนี้ทำให้เกิดปัญหาในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ เมื่อผู้ใหญ่เข้าร่วมกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การฝึกอบรม หรือกิจกรรม ในทำนองเดียวกันนี้ พวกเขาจะสามารถรู้สึกว่า ได้ย้อนกลับไปสู่สภาพเดิมที่เคยมีประสบการณ์ หรือเป็นมาในโรงเรียนในสมัยก่อน โดยต้องเป็นผู้พึ่งพาและไม่มีอิสระ เสรี สมมติฐาน ที่กล่าวมาถึงการของผู้เรียน และการปฏิบัติต่อพวกเขาเหมือนเด็ก จะสร้างความคับข้องใจ (conflict) แก่ผู้เรียน เพราะความต้องการที่แท้จริงที่ลึกลงไปในจิตใจของเขานั้น คือ การนำ ตนเอง เมื่อเป็นเช่นนั้นการแก้ปัญหาก็คือ การหนีไปจากสถานการณ์ที่เป็นสาเหตุอย่างรวดเร็ว อัตราการออกกลางคัน (dropout) จึงสูงมาก นักการศึกษาผู้ใหญ่จึงควรตระหนักรู้ในปัญหานี้ และความพยายามสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ ที่ทำให้ผู้ใหญ่รู้สึกว่า ได้รับการช่วยเหลือ เพื่อให้เปลี่ยนสภาพจากผู้เรียนที่ต้องพึ่งพา สู่การเป็นผู้เรียนที่สามารถนำตนเองได้

3. บทบาทของประสบการณ์ของผู้เรียน (the role of the learner's experience) ผู้ใหญ่เข้าร่วมกิจกรรมการศึกษาผู้ใหญ่ด้วยความเป็นผู้มีประสบการณ์ยิ่ง แต่อาจมีคุณภาพ ที่แตกต่างกัน การมีอายุยาวนานขึ้นยังมีการเก็บรวบรวมประสบการณ์มากขึ้นตามไปด้วย แต่ละบุคคลจึงมีประสบการณ์แตกต่างกันทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ซึ่งมีผลต่อการศึกษา ผู้ใหญ่

วัยของผู้ใหญ่มีช่วงกว้าง ประสบการณ์ที่ได้รับจึงมากมายแตกต่างจากวัยเด็ก นอกจากนั้น ผู้ใหญ่ยังมีความหลากหลายมากกว่า เช่น ภูมิหลัง ลักษณะการเรียนรู้ (learning style) แรงจูงใจ ความต้องการ ความสนใจ และเป้าหมาย ดังนั้น สิ่งที่ต้องเน้นเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาผู้ใหญ่ คือ การตั้งอยู่ในกลยุทธ์การเรียนการสอนผู้ใหญ่ ที่ร่ำรวยไปด้วยประสบการณ์อันเป็นทรัพยากรที่สำคัญต่อการเรียนรู้ จุดเน้นอีกประการหนึ่งของการศึกษาผู้ใหญ่ คือ การใช้เทคนิคประสบการณ์ (experiential technique) การใช้เทคนิคที่จะดึงประสบการณ์ของผู้เรียนออกมาให้เกิดประโยชน์ เช่น การอภิปรายกลุ่ม (group discussion) สถานการณ์สมมุติ (simulation exercise) กิจกรรมการแก้ปัญหา (problem-solving activities) การใช้กรณีตัวอย่าง (case methods) แทนวิธีการดั้งเดิมที่ใช้ใน Pedagogy คือ การบอกเล่าหรือบรรยาย (transmittal techniques) นอกจากนั้นการศึกษาผู้ใหญ่ยังเน้นในเรื่องของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในกลุ่มเพื่อน (peer-helping activities)

อย่างไรก็ตาม การมีประสบการณ์มากก็ส่งผลทางลบเช่นกัน อาจทำให้ผู้เรียนไม่เปิดใจยอมรับความคิดใหม่ ๆ การรับรู้ด้วยความยินดี และการเปลี่ยนแปลงวิธีการคิด ถ้าเป็นเช่นนั้น นักการศึกษาผู้ใหญ่ต้องพยายามหาวิธีช่วยเหลือ โดยให้พวกเขาสามารถตรวจสอบนิสัย และความลำเอียงที่มีอยู่ และพร้อมที่จะเปิดใจรับวิธีการใหม่ ๆ เข้าไป หรืออาจใช้เทคนิคต่อไปนี้จะช่วยแก้ปัญหา เช่น การฝึกความไวต่อความรู้สึก (sensitivity training) การทำให้คำนิยามกระจ่างชัด (value clarification) การฝึกสมาธิ (meditation) การใช้แบบวัดความยึดมั่นถือมั่น (dogmatism scales)

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่เน้นประสบการณ์ผู้เรียนในการศึกษาผู้ใหญ่ คือ การส่งผลต่อความเป็นเอกลักษณ์ของผู้เรียน (learner's self identity) ถ้าเป็นเด็ก เขาจะพัฒนาเอกลักษณ์ของเขาด้วยการบอกเล่าของบุคคลที่ใกล้ชิดหรือสิ่งที่อยู่รอบตัวเขา เช่น พ่อแม่ พี่ น้อง ญาติ สถานที่ที่อยู่อาศัย โบสถ์และโรงเรียนที่เขาใช้บริการ เป็นต้น แต่สำหรับผู้ใหญ่ เมื่อมีวุฒิภาวะแล้วเขามีคำอธิบายให้กับตนเองมากขึ้นจากประสบการณ์ที่เขาได้รับ ในสถานการณ์การศึกษาผู้ใหญ่ นั้น ถ้าประสบการณ์ใดของเขาถูกปฏิเสธหรือทำให้คุณค่านั้นลดน้อยลง จะทำให้ผู้ใหญ่รู้สึกว่าการปฏิเสธนั้นไม่ใช่เฉพาะประสบการณ์ของเขาเท่านั้น แต่รวมไปถึงตัวตนของเขาด้วย

4. ความพร้อมต่อการเรียนรู้ (readiness to learn) ผู้ใหญ่พร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เขาต้องการจะรู้และสามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพในสถานการณ์ชีวิตจริง ความพร้อมในการเรียนรู้ที่ผู้ใหญ่มีอยู่นี้เป็นงานพัฒนาการที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนย้ายจากขั้นพัฒนาการหนึ่งไปสู่การพัฒนาขั้นต่อไป การนำสมมติฐานในข้อนี้ไปใช้ต้องคำนึงถึงความสำคัญในเรื่องการกำหนดช่วงเวลาในการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับขั้นของพัฒนาการ ยกตัวอย่างเช่น นักเรียนหญิงที่เรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษา ยังไม่พร้อมต่อการเลี้ยงดูทารก และการสร้างความสัมพันธ์ในชีวิตการแต่งงาน และจนกว่าเธอจะจบการศึกษาไปแล้ว และพร้อมที่จะเรียนรู้เมื่อจะแต่งงาน หรือพนักงานคุมงานยังไม่พร้อมต่อการเข้าฝึกอบรมเป็นผู้นิเทศงาน จนกว่าเขาจะได้เคยเข้าไปทำงานในงานที่เขาจะต้องไปนิเทศเสียก่อน ซึ่งจะทำให้เขาตัดสินใจได้ง่ายขึ้นและพร้อมที่จะรับผิดชอบมากขึ้น

ความพร้อมที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล อาจไม่จำเป็นต้องรอคอยให้เป็นไปตามธรรมชาติเสมอไป มีวิธีที่ทำให้เกิดความพร้อมได้ด้วยการตัวแบบที่มีความพร้อมแล้วเป็นตัวอย่างให้ปฏิบัติ (exposure to models of superior performance) การให้คำปรึกษาทางอาชีพ (career counseling) การฝึกปฏิบัติตามสถานการณ์สมมุติ (simulation exercises) และเทคนิคอื่น ๆ

5. การนำไปสู่การเรียนรู้ (orientation to learning) การมีจุดเน้นที่ต่างกันที่นำไปสู่การเรียนรู้ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่ กล่าวคือ เด็กใช้เนื้อหาวิชาเป็นศูนย์กลาง แต่ผู้ใหญ่ใช้ชีวิตหรืองานหรือปัญหาเป็นศูนย์กลาง ผู้ใหญ่ถูกชักจูงใจเข้ามาเรียนเมื่อเมื่อเขาพบว่า การเรียนรู้นั้นจะช่วยให้เขาสามารถปฏิบัติงาน หรือใช้แก้ปัญหาที่เขาเผชิญอยู่ในชีวิตจริงได้ และการเรียนรู้ที่เป็นความรู้ใหม่ ความเข้าใจใหม่ ทักษะค่านิยมและทัศนคติ จะเป็น ไปอย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าถูกนำเสนอภายใต้บริบทของการนำไปใช้ได้จริงในชีวิต จุดนี้เป็นจุดสำคัญที่ควรนำการเสริมแรง (reinforcement) มาใช้

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด จากการจัดการศึกษาแก่ผู้ไม่รู้หนังสือในสหรัฐอเมริกา ทั้งการสอน อ่าน เขียนและคณิตศาสตร์ ปรากฏว่า มีการออกกลางคันสูงมาก เพราะผู้เรียนมีแรงจูงใจต่ำ และมีผลสัมฤทธิ์ต่ำเช่นกัน จากการศึกษาข้อบกพร่องพบว่า คำศัพท์ที่ใช้สอนไม่ใช่คำที่พวกเขาใช้ในชีวิตประจำวัน โจทย์คณิตศาสตร์ก็เป็นโจทย์ให้ทดลองทำภายในชั้นเรียน ไม่ใช่ปัญหาที่สามารถแก้ไขได้เมื่อไปตลาด ธนาคาร หรือร้านค้า ฉะนั้น การสร้าง

หลักสูตรจึงควรเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ในชีวิตประจำวันและทักษะที่ใช้หรือต้องการ เช่น ทักษะที่ใช้ในโลกของงานอาชีพ การเมืองท้องถิ่น บริการชุมชน สุขอนามัยครอบครัว และการบริโภค เป็นต้น

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ การเปิดสอนภาคค่ำหรือภาคพิเศษของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ สำหรับผู้ใหญ่ ที่ผ่านมาหลักสูตรเหล่านี้จะเป็นเดียวกับหลักสูตรที่ใช้สอนในภาคกลางวัน กับนักศึกษาเป็นเยาวชน จนถึงช่วงปี ค.ศ. 1950-1959 หลักสูตรภาคค่ำได้เปลี่ยนไปเพื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่ ชื่อรายวิชาเปลี่ยนจากเรียงความ 1 เป็นการเขียนจดหมาย ธุรกิจ เรียงความ 2 เป็นการเขียนเพื่อความพึงพอใจและเพื่อผลกำไร และเรียงความ 3 เป็นการแก้ไขการสื่อสารระดับมืออาชีพ นอกจากนั้น ยังเปลี่ยนวิธีการสอน ถ้าเป็นนักศึกษา ภาคกลางวันจะต้องจดจำกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์ในวิชาเรียงความ 1 แต่ในวิชาเดียวกัน ที่เปลี่ยนชื่อเป็นการเขียนจดหมายธุรกิจนั้น นักศึกษาภาคค่ำที่เป็นผู้ใหญ่จะเริ่มต้นด้วยกาเขียนจดหมายก่อน แล้วจึงกลับมาดูความผิดพลาดทางไวยากรณ์จากจดหมายที่เขียนไปแล้ว

6. แรงจูงใจ (motivation) ขณะที่ผู้ใหญ่ส่วนมากจะตอบรับจากแรงจูงใจภายนอก เช่น งานที่ดี การได้รับการสนับสนุน เงินเดือนสูง และอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกัน แต่อันที่จริงแล้ว สิ่งที่สร้างแรงจูงใจที่ศักยภาพได้ดีที่สุดคือ แรงผลักดันจากภายใน เช่น ความต้องการเพิ่มความพึงพอใจกับงาน การเข้าใจตนเอง (self-esteem) คุณภาพชีวิตและอื่น ๆ ในลักษณะเดียวกัน

Nunan and Lamb (1996, p. 48) ได้อธิบายถึงทฤษฎีที่ยึดลักษณะของผู้เรียนเป็นสำคัญ (adult learner's characteristic) ซึ่งได้แก่ แนวคิดการสอนผู้ใหญ่ (andragogy) และได้ตั้งสมมติฐานของผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่ไว้ 5 ข้อ ดังนี้

1. ในขณะที่ผู้เรียนอย่างเข้าวัยผู้ใหญ่ จะมีการเปลี่ยนแปลงอัตมโนทัศน์ จากแบบพึ่งพาตนเองไปเป็นแบบการนำตนเองมากขึ้น
2. ผู้ใหญ่สะสมประสบการณ์มากขึ้น ซึ่งเป็นขุมทรัพย์แห่งความรู้
3. ความพร้อมในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่มีความสัมพันธ์อย่างมากกับผลทางการพัฒนาจากภาระหน้าที่ในสังคม

4. มีการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ทางด้านเวลา จากการหาความรู้เอาไว้ใช้ในอนาคต เป็นการหาความรู้เพื่อใช้ทันที ดังนั้น การเรียนของผู้ใหญ่จึงเป็นการยัดปัญหาเป็นศูนย์กลาง มากกว่ายัดเนื้อหาเป็นศูนย์กลาง

5. แรงจูงใจของผู้ใหญ่ เกิดจากปัจจัยภายในมากกว่าปัจจัยภายนอก

สำหรับประสบการณ์ทางการศึกษานั้น ประสบการณ์ที่มีมาแต่อดีตถือเป็นจุดเริ่มต้น ในกิจกรรมทางการศึกษา ซึ่ง ชัยฤทธิ์ โพธิสุวรรณ (2542, หน้า 39) ได้สรุปตามแนวคิด ของ Dewey ซึ่งกล่าวว่า การเรียนรู้จากประสบการณ์ Dewey ให้ความสำคัญที่ผู้เรียนเป็นผู้ลงมือกระทำ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ (learning by doing) นอกจากนั้นยังเน้นที่ผู้เรียนเป็นผู้สร้าง (creation) ความรู้ใหม่ ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า ผู้เรียนปรับเปลี่ยนตนเอง (transformation of oneself) ตามกระบวนการเรียนรู้ ให้สามารถปฏิบัติตนในสถานการณ์ใหม่ได้ การเรียนรู้จากประสบการณ์เป็นวงจรของการกระทำ (cycle of “trying” and “undergoing”) การเรียนรู้จากประสบการณ์เริ่มที่ ผู้เรียนรับรู้ปัญหา (aware of problem) คิดหาแนวทาง (getting an idea) ลองกระทำ (trying out a response) ผู้เรียนเกิดประสบการณ์จากผลของการกระทำ (experiencing the consequences) ผู้เรียนสร้างความรู้ของตนเอง โดยการยืนยันในความรู้เดิมว่าสอดคล้อง และใช้ได้ ในสถานการณ์ใหม่หรือปรับเปลี่ยนความรู้เดิมเป็นความรู้ใหม่

สุภารัตน์ ครุฑทะกะ (2549, หน้า 341-342) ได้เสนอแนวคิดของผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้อย่างไร (learning how to learn) ซึ่งประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ

1. ความต้องการการเรียนรู้ (needs) เป็นการเตรียมแนวทางที่ให้ความสำคัญอย่างเฉพาะเจาะจงของการเรียนรู้ โดยใช้กระบวนการจัดการที่เหมือนกับการจัดการทั่วไป คือ การวางแผน การประเมิน และการสื่อสาร

2. รูปแบบการเรียนรู้ (learning style) คือ ความสามารถที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล ในกลุ่มบุคคลจะมีการประยุกต์การเรียนรู้ให้บรรลุความสำเร็จ

3. การฝึกอบรม (training) คือ การเสริมแรงการเรียนรู้ให้ประสบความสำเร็จได้เร็วมากขึ้น ช่วยเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในการปฏิบัติงาน และการฝึกอบรมจะช่วยให้เกิดประโยชน์ โดยผู้เรียนรู้และตัดสินใจรูปแบบการเรียนรู้ของตนเอง

สมศรี เพชรโชติ (2549, หน้า 152-154) ได้กล่าวถึงประเภทของการเรียนรู้ เพื่อนำมาใช้ในการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ไว้ ดังนี้

1. การเรียนรู้โดยการจำ เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนพยายามหรือเก็บเนื้อหาสาระจากสิ่งที่ต้องการจะเรียนให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ สิ่งที่จะใช้ในการเรียนรู้ประเภทนี้ได้แก่ การเรียนรู้เกี่ยวกับกฎระเบียบและแนวปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่กำหนดแน่นอนตายตัว จุดเด่นของการเรียนรู้ประเภทนี้ คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติงานจำกฎระเบียบต่าง ๆ ขององค์การได้เป็นอย่างดี ส่วนข้อจำกัดก็มีหลายประการ เช่น ผู้เรียนจะพยายามจำให้มากที่สุด โดยไม่เน้นเรื่องของการนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งถ้าหากมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มกฎระเบียบใหม่ ผู้เรียนก็ต้องเพิ่มความจำในสิ่งนั้นมากยิ่งขึ้น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความสับสนได้ในบางครั้ง การมุ่งแต่จะจำอย่างเดียว ทำให้ผู้เรียนขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เพราะจะใช้เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการจำแทนการพยายามสร้างสรรค์ใหม่

2. การเรียนรู้โดยการเลียนแบบ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยการที่ผู้เรียนพยายามลอกเลียนแบบ หรือกระทำตามต้นแบบที่ตนเห็นว่าดีหรือเป็นประโยชน์แก่ตนเอง เช่น การที่ผู้ได้บังคับบัญชาเลียนแบบวิธีการแก้ปัญหาจากผู้บังคับบัญชา การเรียนรู้โดยการเลียนแบบที่เห็นได้ชัดเจน ได้แก่ การเลียนแบบในการเข้าสังคม การวางตัว การพูด จุดเด่นของการเรียนรู้ประเภทนี้ คือ หากได้ต้นแบบที่ดีจะทำให้ได้รูปแบบที่ดีตามไปด้วย หรือหากต้นแบบทำอะไรที่ผู้เรียนเห็นว่าไม่ดี ผู้เรียนจะจดจำสิ่งนั้นไว้เพื่อนำไปเป็นบทเรียนของตน แล้วปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการเสียใหม่ เพื่อหลีกเลี่ยงการที่จะกระทำผิดซ้ำอีกได้ ส่วนข้อจำกัดของการเรียนรู้ประเภทนี้คือ คนเรามีความแตกต่างกัน การที่คนหนึ่งพยายามจะทำคนให้มีความประพฤติเหมือนกับต้นแบบนั้น ย่อมเป็นไปได้ยาก อีกทั้งสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา วิธีการหรือพฤติกรรมที่ต้นแบบใช้ได้ผล ผู้เลียนแบบอาจจะใช้ไม่ได้ผลก็ได้

3. การเรียนรู้โดยการหยั่งรู้ เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งเล็กน้อยหรือสถานการณ์ย่อยว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ทำให้มองเห็นสถานการณ์รวมหรือภาพรวมทั้งหมด ซึ่งขั้นตอนของการเรียนรู้ประเภทนี้จะเกิดขึ้น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 ผู้เรียนที่มองเห็นหรือมีปฏิริยาต่อส่วนรวมของสถานการณ์ทั้งหมดก่อน ขั้นที่ 2 ผู้เรียนแยกแยะส่วนรวมเพื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของส่วนย่อยนั้น ๆ ขั้นที่ 3 ผู้เรียนเกิดความเข้าใจสถานการณ์ นั้นอย่างแจ่มแจ้ง เรียกว่า เกิดการหยั่งรู้ (insight) การเรียนรู้โดยวิธีการนี้ จะมีประโยชน์มาในสถานการณ์ที่ต้องให้ผู้เรียนคิดอย่างมีเหตุผล แยกแยะ

ความสัมพันธ์ของสาเหตุต่าง ๆ ได้อย่างมีเหตุผล แต่การเรียนรู้ประเภทนี้จะเกิดขึ้นได้น้อยมาก หรือเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากผู้เรียนมีลักษณะที่ขาดแรงจูงใจที่จะทำให้เกิดการคิด มีประสบการณ์น้อยหรือข้อจำกัดในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนไม่สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ของส่วนย่อยกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหาและผู้เรียนใช้ประสบการณ์เดิม ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างไปจากประสบการณ์ใหม่

4. การเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก เป็นการเรียนรู้ที่พยายามใช้ทางเลือกหลาย ๆ ทาง เพื่อแก้ปัญหา หรือสถานการณ์วิกฤตที่เกิดขึ้น โดยการเลือกทางแก้ปัญหานั้น ๆ ไม่ได้ใช้เกณฑ์หรือเหตุอะไรประกอบการเลือก การเรียนรู้แบบนี้ผู้เรียนเปรียบเสมือนถูกขังอยู่ห้อง ๆ หนึ่งที่มีประตูหลายประตูให้เลือก แต่จะมีประตูที่สามารถเปิดแล้วออกจากห้องได้เพียงประตูเดียว ผู้เรียนจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องเลือกเปิดที่ละประตูจนกว่าจะพบประตูที่ถูกต้อง โดยไม่มีหลักเกณฑ์ใด ๆ ซึ่งการใช้การเรียนรู้ประเภทนี้ มักจะเป็นวิธีสุดท้ายที่ผู้เรียนรู้ไม่มีวิธีใดดีกว่านี้แล้วจึง “เสี่ยง” เลือกเอาวิธีใดวิธีหนึ่ง ถ้าหากวิธีที่เลือกไม่ถูกต้องก็เปลี่ยนวิธีใหม่ไปเรื่อย ๆ

5. การเรียนรู้โดยการสร้างมโนคติ มโนคติ คือ ความคิดรวบยอด (concept) ของสิ่งใด หมายถึง ลักษณะเฉพาะของสิ่งนั้นที่แตกต่างออกไปจากสิ่งอื่น การเรียนรู้โดยตรงสร้างความคิดรวบยอดนั้นเกิดขึ้นจากการที่ผู้เรียนมองเห็นลักษณะรวมของสิ่งนั้นก่อน ต่อจากนั้นจึงพิจารณาลักษณะเฉพาะของสิ่งนั้นต่อไป

จากแนวคิดต่าง ๆ ข้างต้นสามารถสรุปข้อควรพิจารณาสำหรับการจัดการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ 7 ประการ ดังนี้ (อาชัญญา รัตนอุบล, 2543, หน้า 37-38)

1. ผู้ใหญ่จะตอบสนองต่อประสบการณ์การเรียนรู้ หรือข้อมูลตามการรับรู้ของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามทฤษฎีที่ครูเป็นผู้นำเสนอ
2. ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีที่สุด เมื่อกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิตที่จัดนั้น เปิดโอกาสให้ผู้ใหญ่ได้ดำเนินการจัดการ และการบูรณาการการเรียนรู้ใหม่ ประยุกต์เข้าสู่มโนทัศน์ของตนเอง
3. ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีที่สุด เมื่อเนื้อหาที่เรียนเกี่ยวข้องกับประสบการณ์เดิม หรือความสนใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน และรวมถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ควรจะต้องเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ชีวิตที่อยู่

4. ผู้ใหญ่จะเรียนรู้ได้ดีที่สุดในสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนความสัมพันธ์อันน่าไว้วางใจซึ่งกันและกัน เปิดโอกาสให้มีการประชาสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยกัน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับครู ตลอดจนสนับสนุนให้มีการตรวจสอบพฤติกรรมใหม่อย่างสม่ำเสมอ

5. ประสบการณ์เดิมของผู้ใหญ่จะเพิ่มพูนมากขึ้น และมีความสำคัญยิ่งขึ้น เมื่อผู้ใหญ่มีอายุเพิ่มขึ้น ซึ่งประสบการณ์เดิมดังกล่าว อาจจะสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ก็ได้

6. การเรียนรู้ควรจะเน้นที่การแก้ปัญหา การแสวงหาหนทางที่จะแก้ไขปัญหา ซึ่งควรจะต้องมาจากประสบการณ์ของผู้เรียน หรือผสมผสานจากความคาดหวัง มาจากตัวผู้เรียนเองในฐานะของแหล่งทรัพยากรอันทรงคุณค่า มากกว่าจะมาจากบุคคลภายนอกที่เรียกว่าผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลาย

7. ผู้ใหญ่มีแนวโน้มที่จะเรียนรู้ได้เร็ว ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนเอง ผู้ใหญ่จะไม่เต็มใจที่จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเรียนรู้หรือเนื้อหาที่ไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเรียนรู้ หรือเนื้อหาที่ไม่เกี่ยวข้องกับความต้องการเร่งด่วน และสามารถเอาไปใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตของผู้ใหญ่เอง

ในการจัดการเรียนการสอนสำหรับผู้ใหญ่ จะต้องสอนให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้วิธีเรียนรู้ (learn how to learn) โดยให้เรียนรู้เอง ค้นคว้าเอง ถามผู้รู้เอง สร้างทฤษฎีเอง หรือให้สามารถเรียนรู้และชี้นำตนเอง (self-direction learning) ทั้งนี้ เพราะปัจจุบัน เนื้อหาความรู้สามารถแสวงหาจากสื่อต่าง ๆ มากมาย เช่น เอกสาร ตำรา การฟังวิทยุ การดูโทรทัศน์ การหาจากอินเทอร์เน็ต จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และแหล่งความรู้ต่าง ๆ ดังนั้น บทบาทของผู้สอน จึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนจากผู้ออกเนื้อหาวิชามาเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน หรือเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน และสามารถนำไปใช้ในวิถีชีวิตได้ (สมใจทองเรือง, 2546, หน้า 35) และจากการศึกษาแนวคิดการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ทำให้ทราบว่า ผู้ใหญ่มีประสบการณ์ที่มีคุณค่าต่อการเรียนรู้เปรียบได้กับแหล่งทรัพยากรของการเรียนรู้ เพราะเหตุว่า ผู้ใหญ่ต้องการชี้นำตนเอง และไม่ชอบการสอน ดังนั้น การที่จะทำให้ผู้ใหญ่เกิดการเรียนรู้จะมุ่งไปที่การแก้ปัญหาให้ผู้ใหญ่เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนา

ความรู้ความสามารถในการแก้ไขปัญหา แนวทางหรือวิธีการเรียนรู้ประการหนึ่งที่จะตอบสนองความต้องการของผู้ใหญ่ได้ นั่นคือ การเรียนรู้ด้วยตนเอง (self-directed learning) ซึ่งสามารถแบ่งขั้นตอนของการเรียนรู้ ออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้ (สุจิตรา ธนानันท์, 2548, หน้า 92)

1. ขั้นตอนการรับรู้ (cognitive stage) ผู้เรียนจะต้องเข้าใจในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ รวมทั้งแนวความคิด และวิธีการให้ตนเองประสบผลสำเร็จ
2. ขั้นตอนการเชื่อมโยง (associative stage) ผู้เรียนจะต้องสร้างการเรียนรู้ โดยผ่านการปฏิบัติ ให้เกิดความเชื่อมโยงกันระหว่างการกระตุ้นและการตอบสนอง รูปแบบของพฤติกรรมที่ถูกต้อง และจัดข้อผิดพลาดที่ละเล็กละน้อย
3. ขั้นตอนการเรียนรู้โดยอิสระ (autonomous stage) ผู้เรียนต้องจัดเกลารูปแบบ การเคลื่อนไหวของพฤติกรรม จนกระทั่งทรัพยากรภายนอกของข้อมูลที่มีอยู่ให้เกิดเป็น ความสามารถของเขาเอง

Brockett and Hiemstra (1991, pp. 24-25) ได้อธิบายว่า การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ สามารถเกิดขึ้นได้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

1. การเรียนรู้โดยบังเอิญ (random or incidental learning) เป็นผลพลอยได้จาก เหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบุคคลเข้าไปสัมผัสรับรู้โดยมิได้เจตนา
2. การเรียนรู้จากกลุ่ม (collaborative learning) เป็นการเรียนรู้จากสังคม และกลุ่มเพื่อน เช่น การพบปะพูดคุย การถ่ายทอดทางความคิด และประสบการณ์จากกลุ่มเพื่อนที่ได้สัมผัส และถ่ายทอดออกมา
3. การเรียนรู้ตามระบบการจัดการศึกษา (provider sponsored) การจัดกระบวนการ เรียนรู้ในสถาบันการศึกษา ซึ่งมีกลุ่มบุคคลจัด กำกับดูแล มีการประเมินผลและให้การรับรอง คุณวุฒิ
4. การเรียนรู้ด้วยตนเอง (self-directed learning) เป็นการเรียนที่เกิดจากความอยากรู้ อยากรู้เรียน ซึ่งผู้เรียนจะวางแผนการเรียนนั้นด้วยตนเอง

Mulligan and Griffin (1992, p. 57) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้ด้วยตนเองของ คนอเมริกัน โดยใช้แบบสอบถามว่า ทำไมคนอเมริกันจึงชอบเรียนเองทั้ง ๆ ที่มีการเปิดสอน วิชาต่าง ๆ มากมายในแต่ละปี จากการวิจัยพบว่า

1. อยากกำหนดเวลาเรียนด้วยตนเอง
2. อยากใช้รูปแบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง
3. อยากใช้รูปแบบการเรียนรู้ยืดหยุ่น และง่ายต่อการเปลี่ยนแปลง
4. อยากวางรูปแบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง
5. ขาดความรู้เกี่ยวกับวิชาที่เปิด
6. อยากได้ผลที่รวดเร็ว
7. ไม่ชอบสภาพห้องเรียนที่มีครู
8. มีความยากลำบากในการเดินทาง

ส่วนนักการศึกษาไทยที่มีผลงานการค้นคว้าทางด้านการเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง คือ ชิดขงค์ ส. นันทนาเนตร (2542, หน้า 17) ได้อธิบายถึงหลักการที่บุคคลจะสามารถที่จะเรียนรู้ด้วยการนำตนเองได้นั้น บุคคลควรมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ

1. สามารถกำหนดความต้องการการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง
2. มีทัศนคติที่ดีต่อความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเอง
3. สามารถกำหนดเป้าหมายที่เหมาะสม
4. สามารถเลือกวิธีการเรียนรู้หรือปรับใช้วิธีการเรียนรู้ใหม่ ๆ ในสถานการณ์

และเหตุการณ์ต่าง ๆ

5. ความสามารถทำให้ตนเองเกิดแรงจูงใจ และการควบคุมตนเอง
6. มีความยืดหยุ่นในการกำหนดเป้าหมายการเรียนและการเลือกวิธีเรียน
7. รู้ว่าตนเองจะเรียนอย่างไร และรู้จักอ่อนจุดแข็งของตนเอง
8. มีความรู้และทักษะในการเรียน

Galbraith, Sisco, and Guglielmino (1997, p. 125) กล่าวว่า การเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง จึงเป็นวิธีการเรียนรู้ที่จะทำให้ผู้ใหญ่สามารถที่จะเสาะแสวงหาความรู้ได้อย่างกว้างขวาง และเป็นการเปิดโอกาสทางเรียนรู้ตามความสนใจและความต้องการของแต่ละบุคคล ลักษณะความพร้อมของการเรียนเรียนรู้ด้วยการนำตนเองประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 8 ด้าน คือ

1. การเปิดโอกาสต่อการเรียนรู้ (openness to learning opportunities) ได้แก่ ความสนใจในการเรียน ความภูมิใจเมื่อเรียนสำเร็จ ชอบศึกษาค้นคว้าจากห้องสมุด ยอมรับคำติติงในความผิดพลาดของตนเอง ตลอดจนมีความพยายามในการทำความเข้าใจในเรื่องที่ยาก ๆ

2. มโนคติของตนเองในด้านการเป็นผู้เรียนที่มีประสิทธิภาพ (self-concept as effective learning) ได้แก่ ความสามารถที่จะเรียนรู้เมื่อต้องการจะเรียน เมื่อตัดสินใจเรียนรู้แล้วสามารถแบ่งเวลาให้กับการเรียนรู้ได้ แม้จะมีงานอื่นมากก็ตาม โดยรู้ว่าเมื่อใดที่จะเรียนในการเรียนรู้สามารถหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อเรียนรู้หัวข้อใหม่ ๆ มีความสุขกับการแก้ปัญหาที่ยาก ๆ และรู้ว่าเมื่อต้องการข้อมูลจะไปหาได้จากที่ใด

3. ความคิดริเริ่มและอิสระในการเรียนรู้ (initiative and independence in learning) ได้แก่ ความไม่ท้อถอย แม้จะไม่เข้าใจในสิ่งที่กำลังทำอยู่ ชอบที่จะเรียน ไม่มีปัญหาในความเข้าใจจากการอ่าน และสามารถทำงานด้วยตนเองได้เป็นอย่างดี

4. ความรับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนเอง (informed acceptance of responsibility for one's own learning) ได้แก่ การยอมรับตนเองว่าเป็นผู้ที่มีความฉลาดพอสมควร มีความเชื่อว่า การคิดอยู่เสมอว่าตนเองเป็นใคร กำลังทำอะไร เป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษาของตน

5. ความรักในการเรียน (love of learning) ได้แก่ ความชื่นชอบต่อบุคคลที่ค้นคว้าอยู่เสมอ มีความต้องการที่จะเรียนรู้

6. ความคิดสร้างสรรค์ (creativity) ได้แก่ มีความคิดที่จะกระทำการต่าง ๆ ได้ดี สามารถหาแนวทางในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ได้หลายทาง

7. การมองอนาคตในแง่ดี (positive orientation to the future) ได้แก่ การมีความต้องการที่จะเรียนรู้ตลอดชีวิต ชอบคิดถึงเรื่องในอนาคตว่าปัญหาเป็นสิ่งที่ท้าทาย และรู้ว่าตนเองต้องการเรียนอะไรเพิ่มเติม

8. ความสามารถในการใช้ทักษะในการศึกษาหาความรู้ และทักษะการแก้ปัญหา (ability to use basic study skills and problem-solving) มีทักษะการอ่าน เขียน การฟัง และการจดจำ มีความสุขกับการแก้ปัญหา และคิดว่าปัญหาเป็นสิ่งที่ท้าทาย

การเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่บุคคลสามารถที่สร้างรูปแบบแนวทางการเรียนรู้ของตนเองได้อย่างอิสระเสรี เพื่อตอบสนองความต้องการทางการเรียนรู้

ของตนเอง นอกจากนั้นแล้ว Tuijnman (1996, p. 105) ได้เสนอสิ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ การเรียนรู้ด้วยตนเอง ดังนี้

1. ผู้เรียนแต่ละคนสามารถเพิ่มความรับผิดชอบ เพื่อการตัดสินใจในการมีความมานะบากบั่นในการเรียนรู้
2. การนำตนเองได้นั้น เป็นคุณลักษณะที่ดีที่สุดที่มีอยู่ในตัวบุคคลทุกคนและสามารถจะนำไปใช้ในแต่ละสถานการณ์การเรียนรู้
3. ผู้เรียนโดยการนำตนเองจะสามารถถ่ายโอนการเรียนรู้ จากความรู้และทักษะ ในสถานการณ์หนึ่งไปสู่สถานการณ์อื่น ๆ ได้
4. การเรียนรู้ด้วยการนำตนเองจะเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ต่าง ๆ และทรัพยากรทั้งหลาย เช่น การอ่านด้วยตนเอง การมีส่วนร่วมในการเข้ากลุ่มทบทวนความรู้ การฝึกปฏิบัติงาน กิจกรรมการเขียนสร้างสรรค์
5. สถาบันการศึกษาจำนวนมากพยายามหาทางสนับสนุน วิธีการเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง ผ่านการเรียนรู้ระบบเปิด (open learning) ส่งเสริมการเรียนรู้รายบุคคล และเปิดสอนรายวิชาการเรียนด้วยการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ

สรุปได้ว่า ผู้ใหญ่กับการเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง เป็นการเรียนรู้ที่ผู้ใหญ่ มีความคิดริเริ่ม มีความตั้งใจ มีจุดมุ่งหมาย มีการวางแผนการเรียน เลือกแหล่งข้อมูล เลือกวิธี การเรียนรู้ที่เหมาะสม และมีการวัดผลและประเมินผลตนเอง ซึ่งจัดเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่ยอมรับสภาพความแตกต่างระหว่างบุคคล สนองตอบต่อความต้องการ และความสนใจของผู้เรียน การยอมรับในศักยภาพของผู้เรียนว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถที่จะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง เพื่อที่ตนเองสามารถที่ดำรง ชีวิตอยู่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้อย่างมีความสุข โดยสร้างให้เกิดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับการพัฒนาผู้ใหญ่ในทุก ๆ ด้าน ตลอดจนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องผสมผสานกับความรู้ต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ เพื่อให้ผู้เรียนผู้ใหญ่ ได้มีโอกาสในการเลือกที่จะเรียนรู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างเต็มที่และเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

ชุมชนเรียนรู้และชุมชนแห่งการเรียนรู้

ชุมชนเรียนรู้ (community learning) คือ สมาชิกช่วยกันเรียนรู้ หรือการเรียนรู้เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชน และความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2541, หน้า 14) หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้ หรือตัดสินใจร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน (ทวีศักดิ์ นพเกษร, 2541, หน้า 10)

สุมาลี สังข์ศรี (2548, หน้า 23-24) กล่าวว่า ชุมชนแห่งการเรียนรู้มี ลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นเมืองหรือชุมชนขนาดใหญ่ ไม่จำกัดขนาด อาจจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่ หรือขนาดเล็ก และจะตั้งอยู่ที่ใดก็ได้
2. ตระหนักถึงความสำคัญ ความจำเป็นของการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับ สังคมปัจจุบัน ชุมชนที่มีการเรียนรู้เป็นปัจจัยหลักเท่านั้นที่จะสามารถควบคุมและพัฒนา ความสามารถ ศักยภาพของคนในชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับความท้าทายของ ความเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้จะช่วยให้ประชาชนเข้าใจสภาพ เห็นแนวทาง เห็นภารกิจ ที่ต้องปฏิรูปสังคม และเศรษฐกิจ
3. มีความพยายามที่จะวิเคราะห์สภาพของชุมชนตนเองเทียบกับสถานการณ์ ในปัจจุบันว่าจะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง ต้องพัฒนาความรู้และทักษะอะไร แก่ประชาชน เช่น การเคลื่อนย้ายประชากร ความเติบโตความเสื่อมถอยของอุตสาหกรรม ของเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่มีต่อระบบการสื่อสาร โดยต้องศึกษาและทำความเข้าใจแล้ววางแผน ทุกองค์ประกอบของชุมชนแห่งการเรียนรู้ทั้งสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ
4. ใช้ประโยชน์ของการเรียนรู้พัฒนาชุมชน พัฒนาชุมชนด้วยการเรียนรู้จากทั้ง ประสบการณ์และภายในชุมชนและจากที่อื่น ๆ (ประสบการณ์จากภายนอก)
5. การดำเนินงานพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ที่เกี่ยวข้องกัน โดยร่วมมือแบบหุ้นส่วน และเน้นหุ้นส่วนที่วางแผนในเชิงรุก ทุกฝ่ายที่

เกี่ยวข้องในที่นี่อาจจะเป็นบุคคล องค์กรท้องถิ่น หน่วยงานด้านการศึกษา ฝึกอบรมทุกระดับ นายจ้าง สถานประกอบการ สภาหอการค้า หน่วยงานภาครัฐกิจองค์กรเพื่อการพัฒนา

6. ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอันมีค่าให้มีประสิทธิภาพสูงสุด

7. ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องแสดงความพยายามร่วมกัน โดยไม่ลดทอนความแข็งแกร่ง ที่มีอยู่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของชุมชนในภาพรวม

8. ประชาชนได้รับการพัฒนาด้วยการเรียนรู้จนสามารถที่จะปรับตัวและหาแนว วิธีการแก้ปัญหาไม่ว่าปัญหาหรือสถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

9. มุ่งให้ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองภายใต้สภาพแวดล้อมทางสังคม สิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

การเป็นชุมชนเรียนรู้หรือชุมชนแห่งการเรียนรู้ นั้น ทำให้สมาชิกในชุมชนทุกคน มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดค้นและหาวิธีที่จะนำมาพัฒนาชุมชนของตนเองให้เกิดเป็นชุมชนที่อุดมไปด้วยการเรียนรู้ตลอดเวลาและต่อเนื่อง ไปตลอดชีวิต

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมซึ่งต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อให้เกิดความอยู่รอดในสภาพแวดล้อมการรวมตัวเป็นกลุ่มนี้ทำกันในพื้นที่ หรืออาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง อาจจะเป็น หมู่บ้าน เมือง นคร หรือมหานคร ซึ่งอาจใช้คำกลาง ๆ ว่า “ชุมชน” กล่าวโดยสั้น ๆ ชุมชน หมายถึง สถานที่ซึ่งคนใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ทำมาหากิน เลี้ยงดูบุตรหลาน และกระทำ กิจกรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่ในชีวิตมนุษย์ก่อตั้งชุมชนขึ้นมาตามสภาพของสัตว์สังคมทั่วไป จากความเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์นี้เองชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นมากอย่างหนึ่งของการดำเนินชีวิต ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงชุมชนไว้ ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2533, หน้า 16) ได้อธิบายคำว่า ชุมชน หมายถึง องค์กรทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และสมาชิกก็สามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ พัทธา สายหู (2538, หน้า 6) ที่กล่าวว่า มนุษย์

เป็นสัตว์เลื้อยคืบประเภทหนึ่ง เลื้อยถูด้วยกัน มีเหตุผลทางชีววิทยา ทำให้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มสังคม การอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ของมนุษย์ ทำให้เกิดประโยชน์มากมาย ทารกทุกคนจะอยู่ในครรภ์มารดาเป็นเวลานาน 8-9 เดือน กว่าจะถือกำเนิดออกมาดูโลก เมื่อเกิดมาเป็นทารกแล้ว ก็ต้องอาศัยมารดา และผู้อื่นคอยดูแลเอาใจใส่อย่างดีอีกหลายปี โดยปกติแล้วไม่น้อยกว่า 10 ปี ชีวิตช่วงแรก ๆ ของมนุษย์จะมีความผูกพันกับผู้เลี้ยงเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาก็เริ่มต้องการเพื่อน ๆ และใช้ชีวิตในวงการต่าง ๆ เช่น โรงเรียน ในหมู่บ้าน หรือการทำงานในกลุ่มเพื่อน มนุษย์ต้องอยู่กับผู้อื่นตลอดเวลา มีการพึ่งพาอาศัย ให้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน การอยู่รวมกันกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มขนาดเล็กหรือกลุ่มขนาดใหญ่ ครอบคลุมถึงการดำรงชีวิตในกลุ่มมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สังคมก็จะมีคามจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์จึงมีความผูกพันอยู่กับสังคมตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่เคยปรากฏว่ามนุษย์สามารถอยู่นอกสังคมเพียงลำพังเอกเทศ และ สุวิทย์ ยี่วรพันธุ์ (2543, หน้า 17) ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มชนซึ่งรวมตัวกันอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตามที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น ๆ ส่วน ยุวัฒน์ วุฒิเมธิ (2534, หน้า 8) ให้ความหมายว่า พื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคน และหมายความถึงกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น โดยมีความสนใจ วัตถุประสงค์ เป้าหมายและจุดหมายในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2539, หน้า 16) กล่าวว่า โครงสร้างของชุมชนเปรียบเสมือนกับต้นไม้ ซึ่งมีโครงสร้างประกอบด้วย ราก ลำต้น กิ่ง ใบ ดอก เป็นต้น หรือถ้าจะเปรียบกับบ้านก็ได้แก่ พื้น เสา ช่อ คาน ตง ฝา หลังคา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ประกอบเข้าด้วยกันอย่างเป็นระเบียบ ส่วนโครงสร้างของชุมชนที่สำคัญนั้น ได้แก่

1. บุคคล หมายถึง คนหนึ่ง ๆ ที่มีคุณลักษณะหรือบุคลิกลักษณะแตกต่างกันออกไป เนื่องจากกรรมพันธุ์และสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนด
2. กลุ่มคน หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการกระทำต่อกัน คือ มีปฏิริยาโต้ตอบกันและเข้าใจกัน
3. สถานภาพและบทบาท ได้แก่ ตำแหน่งและหน้าที่ของบุคคล ซึ่งผูกพันกันอยู่ในสังคมบุคคลแต่ละคนจะมีสถานภาพ และบทบาทหลายอย่างตามกลุ่มที่สังกัดอยู่

4. ระบบสังคม เป็นเครื่องมือซึ่งกำหนดและเป็นแนวทางให้สมาชิกในสังคม ได้ยึดถือปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขของสังคม

5. สถาบันทางสังคม หมายถึง คุณธรรมและกิจกรรมบางอย่างที่มีความสำคัญ ต่อสังคมมนุษย์ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการเมือง การปกครองสถาบันนันทนาการ เป็นต้น

6. การแบ่งชนชั้นทางสังคม ซึ่งได้แก่

6.1 การแบ่งชนชั้นในสังคมเมือง คือ ตระกูล เจ้านาย ขุนนาง ขุน หลวง พระ พระยา ความสำเร็จทางราชการ อำนาจทางเศรษฐกิจ และการเมือง การศึกษา ชนิดของ อาชีพ

6.2 การแบ่งชนชั้นในสังคมชนบท คือ ชนชั้นผู้นำท้องถิ่นกับชนชั้นของชาวบ้าน ทั่ว ๆ ไป

สรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง การมาอยู่ร่วมกันของมนุษย์ โดยมนุษย์จะมีชีวิตอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยสังคม อาศัยรูปแบบ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ จากสังคม และสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้รวมอยู่ในชุมชน พื้นฐานการดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงมีความผูกพันอยู่กับชุมชน มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก หรือมีชีวิตอยู่ไม่ได้ ถ้าหากปราศจากชุมชน ซึ่งเป็นศูนย์กลางรวมของทุกสิ่งทุกอย่างของมนุษย์ โดยการรวมกลุ่มนั้น จะมีตั้งแต่กลุ่มขนาดเล็กไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ ภายในอาณาบริเวณที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น และมนุษย์ที่มาอยู่รวมกันในชุมชนนั้นมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีผลประโยชน์ มีความสนใจ และประเพณี บางประการร่วมกัน

ความหมายของการพัฒนาชุมชน

สนธยา พลศรี (2545ก, หน้า 49) ได้สรุปความหมายตามแนวคิดของนักวิชาการ และนักพัฒนาชุมชนหลาย ๆ ท่านของประเทศไทย โดยให้ความหมาย ของการพัฒนาชุมชน ไว้ในทำนองเดียวกันว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่รัฐบาลและประชาชนในชุมชน ร่วมมือกันวางแผนเพื่อปรับปรุงสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และสิ่งแวดล้อม ตามความต้องการของประชาชน ในชุมชน โดยอาศัยความคิดริเริ่ม การพึ่งตนเอง ของประชาชนเป็นสำคัญ แต่ถ้าประชาชน

ไม่มีความคิดริเริ่มด้วยตนเอง รัฐบาลก็ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น และถ้ามีความจำเป็นก็อาจขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชนได้ และ จีรพรรณ กาญจนะจิตรา (2545, หน้า 5) ได้อธิบายถึง การพัฒนาชุมชน ตรงกับ คำภาษาอังกฤษว่า Community Development ซึ่งเป็นคำที่ใช้และเข้าใจระหว่างประเทศ ในความหมายเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเจริญของชุมชนที่ยังล้าหลังในทางเศรษฐกิจ และสังคม โดยระดมกำลังทรัพยากรในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการปรับปรุง สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น

สุทธิรักษ์ หงสะมัตติ (2548, หน้า 53) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงชุมชนไปในทิศทางที่ดีขึ้นไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้โดยที่ องค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนนั้น สรุปได้ว่ามี 3 มิติ ได้แก่

1. มิติด้านภูมิศาสตร์ (กายภาพ) หมายถึง สภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ป่า แม่น้ำ เป็นต้น
2. มิติด้านสังคม (ปฏิสัมพันธ์ของคน) หมายถึง การอยู่ร่วมกัน การติดต่อสื่อสาร ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต
3. มิติด้านจิตวิทยา (ความรู้สึก) หมายถึง ความเป็นพวกพ้องเดียวกันความสามัคคี ความรู้สึกผูกพันรั้งเอื้ออาทรต่อกัน

ดังนั้น องค์ประกอบทั้ง 3 มิติ มีองค์ประกอบที่สำคัญร่วมกัน คือ คน ความสำคัญของการพัฒนาชุมชนก็คือ การมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ ทั้ง 3 มิติ ทิศทางที่ดีขึ้น เป็นทิศทางที่พึงปรารถนา และนอกจากนี้ ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น, สหัทธยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์ ฮาชนนารี (2543, หน้า 72) ได้อธิบายความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ว่า แม้ว่าจะมีการให้คำนิยามต่าง ๆ กัน แต่ก็สามารถจัดระบบแนวคิดรวบยอดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนในเรื่องคุณลักษณะ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคน กลุ่ม ชุมชน ตลอดจนความช่วยเหลือจากภายนอกโดยได้สรุปว่า คนนั้นไม่ควรเป็นเพียงผู้รับผลแห่งการพัฒนา แต่ควรเป็นผู้กำหนด หรือผู้กระทำการพัฒนา ดังนั้นจึงควรจะได้ตระหนักถึง ความสำคัญของการพัฒนาพลังความสามารถ ความคิดริเริ่ม การพึ่งตนเอง และการมีส่วนร่วมของคนในทุกขั้นตอนของงาน และเพื่อให้มีการขยาย

ขอบเขตการพัฒนาให้กว้างขวาง และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ชุมชนกำหนดได้อย่างรวดเร็ว การทำงานกับกลุ่มคนจึงนับเป็นวิธีการที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

จากความหมายข้างต้นอาจสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคน และกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน ตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชน และการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน (สนธยา พลศรี, 2545ก, หน้า 49) สามารถมีการกำหนดจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนนั้น มี 2 แนวทาง คือ วิธีแรกนำคำว่า การพัฒนา กับชุมชนมารวมกันแล้วกำหนดความหมายขึ้นใหม่ วิธีที่สองถือการพัฒนาชุมชนเป็นคำเดียว มีความหมายเฉพาะของตัวเอง ซึ่งมีความหมายไม่แตกต่างกัน เกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาชุมชนนี้ มีคนเป็นจำนวนมากเข้าใจว่า มีความหมายเช่นเดียวกันกับการพัฒนา และนำมาใช้แทนกับอยู่เสมอ ซึ่งไม่ถูกต้อง เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นคำที่มีความหมายเฉพาะมุ่งเน้นการพัฒนาคนในชุมชนด้วยวิธีการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ ส่วนการพัฒนาเป็นคำกลาง ๆ ที่ใช้ทั่วไป และใช้ประกอบกับคำอื่น โดยไม่มุ่งเน้นที่ตัวคนในชุมชนเท่านั้น เช่น การพัฒนาเทคโนโลยี การพัฒนาชนบท การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาคมนาคม สื่อสาร เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาชุมชนแตกต่างกับการพัฒนาเหล่านี้อย่างชัดเจน การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่สามารถนำไปช่วยในการดำเนินงานพัฒนาด้านอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จอีกด้วย เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาคนให้มีความพร้อมที่จะร่วมกิจกรรมการพัฒนาเหล่านั้นได้นั่นเอง

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2545, หน้า 23-26) ได้อธิบายถึงทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน โดยชี้ให้เห็นว่า แทนที่จะพัฒนาทฤษฎีพัฒนาชุมชนขึ้นโดยลำพังของนักปฏิบัติกรอย่างเดียว เราอาจจะนำเอาทฤษฎีทางสังคมวิทยามาช่วยอธิบายถึงปัญหาของการพัฒนาชุมชน ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เราจะมองว่าการพัฒนาชุมชนไปในแง่ใด ถ้าหากเราจะมองว่าการพัฒนาชุมชนเป็นกรรมวิธีอย่างหนึ่ง เราอาจจะใช้ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change theories) ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (social action theories) ทฤษฎีการควบคุมทางสังคม (social control theories) ทฤษฎีการจัดระเบียบทางสังคม

(social organization) หรือทฤษฎีการศึกษา (education theories) มาใช้ในการอธิบายการพัฒนาชุมชน เป็นต้น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change theories) ขบวนการพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็คือ การพิจารณาว่า อะไรคือสาเหตุที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงหรือประสบผลสำเร็จ ซึ่งอาจจะจำแนกออกเป็นขั้นตอน และเป็นทิศทางที่สังคมนั้นเคลื่อนไหว ลักษณะของสังคมใดสังคมหนึ่ง ณ จุดของการเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการพัฒนาซึ่งสามารถอธิบายได้ในขอบเขตของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ความทันสมัย (modernization) การขยายตัวเป็นเมือง (urbanization) การขยายตัวของอุตสาหกรรม (industrialization) การวิวัฒนาการ (evolutionary) ความแตกต่าง (differentiation) และเทคโนโลยี (technology)

2. ทฤษฎีการกระทำทางสังคม (social action theories) การพัฒนาชุมชนเกี่ยวข้องกับทฤษฎีการกระทำทางสังคมในลักษณะที่ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาซึ่งประกอบด้วยวิธีการ 3 ขั้นตอน ดังนี้ (1) ความคิดริเริ่ม (initiation) (2) ดำเนินการถูกต้องตามระเบียบแบบแผน (legitimizing) และ (3) ความแตกต่าง (execution)

แนวความคิดในการพัฒนาชุมชนนั้น ชุมชนจะต้องมีความคิดริเริ่มขึ้นมาเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากลำบากมาก คนที่มีความคิดริเริ่มได้นั้นจะต้องมีพื้นฐาน มีภูมิหลังตามสมควร ความคิดริเริ่มนั้นไม่เหมือนกับความคิดเห็น ความคิดริเริ่มต้องเป็นสิ่งที่ใหม่ ๆ ขึ้นมา แล้วก็เป็นไปในทิศทางที่เป็นประโยชน์ ที่ผ่านมาประชาชนหรือกลุ่มชนจะต้องมีความคิดริเริ่มขึ้นมาเพื่อที่จะช่วยตนเอง พัฒนาตนเอง ถ้าหากไม่มีความคิดริเริ่ม ก็จะต้องใช้หลักการช่วยเหลือส่งเสริมให้เกิดความคิดริเริ่ม หรือยอมรับเอาความคิดใหม่ ๆ ที่สมควรจะต้องเปลี่ยนแปลง เรียกว่า การแนะแนวทางให้การเปลี่ยนแปลงที่ว่าให้เปลี่ยนแปลงนั้น เราสันนิษฐานว่าความเป็นอยู่ในส่วนที่เกี่ยวกับกรรมวิธี และทักษะในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพแบบเดิม ๆ นั้นยังไม่ดีพอ ควรจะเปลี่ยนให้ดีขึ้น และอีกประการหนึ่ง โดยปกติชาวชนบทจะอยู่ด้วยความสงบเรียบร้อยภายใต้ความควบคุมของความประพฤติ ประเพณีของสังคม ซึ่งเป็นแบบฉบับที่ยึดถือกันมาช้านาน ครั้นเมื่อมีการแนะนำความคิด แนวทาง และวิธีการอย่างใหม่เข้ามา สถานะของสังคมเริ่มจะหวั่นไหว เพราะมีความคิดขัดกัน หรือการยอมรับไม่พร้อมกัน ระหว่างหัวใหม่กับหัวเก่า อาจทำให้เกิดการแตกแยก และความเป็นอันหนึ่ง

อันเดียวกันของชนบท และชุมชนก็จะสลายไป และการทำงานเพื่อสาธารณประโยชน์ ก็ยากขึ้น ดังนั้น หากจะนำความคิดใหม่ ๆ เข้าหาประชาชน เพื่อจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติ จะต้องระวังไม่ให้เกิดกระทบกระเทือนสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือ หรือเห็นว่าเป็นดีงาม แต่นำสิ่งเหล่านั้น มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จของโครงการ

3. ทฤษฎีการควบคุมทางสังคม (social control theories) การควบคุมทางสังคม มุ่งไปในแง่ของการวิเคราะห์พฤติกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งได้แก่ สถานภาพ (status) กลุ่ม และบรรทัดฐาน (group and norms) ค่านิยม (value) การแยกไว้โดดทางสังคม (social isolation) การควบคุมแบบเผด็จการ (autocratic control) การควบคุมแบบประชาธิปไตย (democratic control) วิกฤตการณ์ทางสังคม (social crisis) และการทำให้เสียขวัญ (demoralization) โดยมุ่งที่จะให้แต่ละคนประพฤติและปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับ ของสังคมที่วางไว้

4. ทฤษฎีการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) เมื่อเราพิจารณาว่า การพัฒนา ชุมชนเป็นโครงการ ทฤษฎีการจัดระเบียบทางสังคม ก็อาจจะนำมาใช้อธิบายถึงการพัฒนา ชุมชนได้ โดยที่การพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานพัฒนาความคิด พัฒนาทัศนคติ ให้มีความรู้ ความสามารถ มีประสิทธิภาพในขั้นพื้นฐาน การคนและความคิดของคนนี้จำเป็นจะต้อง อาศัยองค์กรทางสังคม ซึ่งได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มต่าง ๆ จำเป็นต้องอาศัยพลังกลุ่ม เป็นเครื่องมือใน การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาความคิดของกลุ่ม ดังนั้น จึงควรสนับสนุน ส่งเสริมให้เกิดกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมา เมื่อเกิดกลุ่มแล้วก็จะได้ใช้กลุ่มในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

4.1 ใช้กลุ่มเพื่อการเรียนรู้ของบุคคล เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ

4.2 ใช้กลุ่มเพื่อสร้างกิจกรรมให้เกิดขึ้น เช่น สมาชิกกลุ่มทอผ้า อาจจะปรึกษาหารือกัน เพื่อสร้างกิจกรรมอื่น ๆ เพิ่มขึ้น หรือนำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มอื่น ๆ ต่อไป

5. ทฤษฎีการศึกษา (education theories) การให้การศึกษาในงานพัฒนาชุมชนนั้น เราถือเป็นการให้การศึกษาในระบบโรงเรียน ฉะนั้น การให้การศึกษาในระบบโรงเรียน นั้นหมายถึง การเพิ่มพูนสมรรถภาพ ความคิดอ่าน และทักษะให้แก่กำลังคน คือ ประชากร หรือราษฎรในชนบท เพราะฉะนั้น การส่งเสริมการศึกษาจะเป็นพื้นฐานการนำไปสู่ ความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน การให้ความช่วยเหลือ ทางวัสดุหรือเงินทุน การวางแผน สถิติ หรือผู้เชี่ยวชาญ เข้าช่วยให้ความรู้และฝึกทักษะ

เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ และพฤติกรรมของคนในวิถีทางที่จะช่วยให้เขารู้จักช่วยตนเองในการปรับปรุงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ สภาพทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้อบเชตของการศึกษา ควรจะได้นำแนวความคิดของการวางแผนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนด้วย โดยจะยึดหลักที่ว่า การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและมีผลต่อประชาชนก็คือ การช่วยให้เขาบรรลุความต้องการทางร่างกาย เศรษฐกิจ สังคม ศีลธรรม และจรรยา

แนวความคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชน

กรมการพัฒนาชุมชน (2547, หน้า 54) อธิบายว่า การศึกษาแนวคิดพื้นฐานของงานพัฒนาชุมชนนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้การพัฒนาชุมชนเกิดประสิทธิภาพ แนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนในระดับปฏิบัติการ ประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เป็นหัวใจของงานพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักของการมีส่วนร่วมที่ว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิด และตัดสินใจวางแผน การปฏิบัติการ และร่วมบำรุงรักษา
2. การช่วยเหลือตนเอง (aided self-help) เป็นแนวทางในการพัฒนาที่มีการยึดหลักสำคัญประการหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาให้ประชาชนพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมีรัฐคอยให้การช่วยเหลือ สนับสนุน ในส่วนที่เกินความสามารถของประชาชน ตามโอกาสและหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม
3. ความคิดริเริ่มของประชาชน (initiative) ในการทำงานกับประชาชนต้องยึดหลักที่ว่า ความคิดริเริ่มต้องมาจากประชาชน ซึ่งต้องใช้วิธีแห่งประชาธิปไตย และหาโอกาสกระตุ้นให้การศึกษา ให้ประชาชนเกิดความคิด และแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้าน ตำบล
4. ความต้องการของชุมชน (felt-needs) การพัฒนาชุมชนต้องให้ประชาชน และองค์กรประชาชนคิด และตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการของชุมชนเอง เพื่อให้เกิดความคิดที่ว่างานเป็นของประชาชน และจะช่วยกันดูแลรักษาต่อไป
5. การศึกษาภาคชีวิต (life-long education) งานพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการให้การศึกษาภาคชีวิตแก่ประชาชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคน การให้การศึกษาอย่างต่อเนื่องกันไป ครอบคลุมทั้งชีวิตอยู่ในชุมชน

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2545, หน้า 15-19) กล่าวว่า แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้นด้วยข้อเท็จจริงที่ว่า ประชาชนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในชนบทของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ยังยากจนข้นแค้น มีความด้อยทั้งในทางสุขภาพ ร่างกายและฐานะทางสังคม ภาระหน้าที่ของงานพัฒนาชุมชน คือการขจัดปัดเป่าปัญหาต่าง ๆ ของประชาชนหรืออีกนัยหนึ่ง ปรับปรุงชุมชนชนบทให้พ้นจากความผาสุกดังที่ชาวเมืองกำลังได้รับอยู่ในเวลานี้บ้าง ดังนั้น การพัฒนาชุมชน คือการที่จะเปลี่ยนแปลงหรือสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชน โดยมีแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. ความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชน แนวความคิดนี้เกิดจากความเชื่อที่ว่า การพัฒนาที่ได้ผลดีที่สุดและถาวรที่สุดนั้น ควรจะเกิดจากพลัง และขีดความสามารถของชุมชนที่ได้ผนึกกำลังกันขึ้นมา ผสมผสานกับการสนับสนุนจากพลังของการปกครองแห่งรัฐ การที่จะให้ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการฝ่ายเดียวนั้นนอกจากยากที่จะประสบความสำเร็จและผลงานไม่มั่นคงถาวรแล้ว ยังอาจนำไปสู่การขยายช่องว่าง และความขัดแย้งระหว่างพลังทั้งสองฝ่าย สังคมใดที่ปล่อยให้ชุมชนพัฒนาไปตามธรรมชาติด้วยความสามารถของชุมชนเอง สังคมนั้นก็มีแต่จะถอยหลัง และนอกจากนั้น ยังเผยให้เห็นถึงความรู้สมรรถภาพของรัฐบาลด้วย ในทางกลับกัน ถ้าหากสังคมใดมีรัฐเป็นผู้นำประชาชนฝ่ายเดียว การพัฒนาจะเป็นไปอย่างเชื่องช้า และยังเป็นการเสริมสร้างทรศณะแบบคอยให้ผู้อื่นมาช่วยเหลือตลอดเวลาในหมู่ประชาชน ผลซึ่งตามมาก็คือ จะมีการพัฒนาแต่พัฒนาทางด้านรูปธรรม แต่ทางด้านตัวคนหรือนามธรรมนั้นจะไม่ได้รับการพัฒนาเลย

ความร่วมมือระหว่างชุมชนและรัฐซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนนี้ จึงประกอบด้วยสาระสำคัญ 2 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา การวางแผนการดำเนินกิจกรรมมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการติดตามผลและประเมินผลและสนับสนุนของรัฐ โดยรัฐจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนทางด้านวิชาการและวัสดุอุปกรณ์ ความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชนก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่ที่ว่า สามารถสนองปัญหาและความต้องการที่เกิดขึ้น ทำให้ประชาชนเกิดความรักและหวงแหนในกิจกรรม ช่วยประสานช่องว่างระหว่างรัฐกับประชาชน นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดพลังกลุ่มอีกด้วย

2. การช่วยเหลือตนเอง แนวความคิดเกี่ยวกับเกี่ยวกับการช่วยเหลือตนเองนี้ได้รับความเชื่อที่เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติงานของนักพัฒนาตลอดมาว่า วิธีการที่จะช่วยเหลือคนอื่นนั้น วิธีที่ดีที่สุดก็คือ การช่วยให้ประชาชนมีขีดความสามารถที่จะช่วยตนเองต่อไปได้โดยไม่ต้องคอยพึ่งให้คนอื่นมาช่วยอยู่ตลอดไป ซึ่งย่อมาหมายความว่า トラบโดที่รัฐบาลยังต้องช่วยเหลือประชาชนแบบเลี้ยงเด็กไม่รู้จักโตแล้ว การช่วยเหลือก็ปราศจากประสิทธิภาพ แนวความคิดการช่วยเหลือตนเองนี้ได้เป็นหลักการสากลมาเพียงแต่งงานพัฒนาชุมชนแต่รวมถึงงานสังคมสงเคราะห์อื่น ๆ หรือแม้กระทั่งคำสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนาที่กล่าวไว้ว่า ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ในระดับชุมชนหรือสังคมก็เช่นเดียวกันที่จะต้องยึดหลักการช่วยเหลือตนเองเสียก่อน แล้วจึงจะให้ผู้อื่นมาช่วยได้

การช่วยเหลือตนเอง หมายถึง ประชาชนสามารถเข้าปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน สามารถเข้าใจข้อขัดข้องส่วนรวมของชุมชน ฉะนั้น จึงเป็นการระดมสรรพกำลังทั้งปวงของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกำลังคนหรือทรัพยากรธรรมชาติที่จะนำไปสู่การปฏิบัติงานอย่างใดก็ตาม สรรพกำลังดังกล่าวนี้อาจมีข้อจำกัดอยู่บางประการ ด้านคุณวุฒิ ประสบการณ์ ความสามารถ และกำลังงบประมาณ เป็นต้น ความช่วยเหลือจากภายนอกจึงมีความจำเป็นที่จะเข้ามาแก้สถานการณ์ในระยะนี้ โดยมีวัตถุประสงค์ว่าจะช่วยเหลือให้ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองไปตลอดรอดฝั่ง

3. ความคิดริเริ่มของชุมชน การที่ประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ประชาชนจะต้องได้รับการนำความคิดที่ถูกต้องจนมีทรรศนะและศรัทธาต่อการพัฒนาไปในแง่บวกจนถึงขนาดที่สามารถแสดงความคิดริเริ่มตามโครงการพัฒนา โดยมีต้องรอให้ทางรัฐเป็นผู้เข้ามาชักชวน หรือกระตุ้นเตือนอยู่ตลอดเวลา ความคิดริเริ่มที่มาจากภายนอก มักจะไม่ค่อยตรงกับความต้องการและปัญหาของชุมชน และมักจะไม่สามารถได้รับการยอมรับจากประชาชนด้วย อย่างไรก็ตาม ถ้าหากชุมชนยังลังเลและไม่เต็มใจที่จะออกความคิดริเริ่มก็เป็นเรื่องที่จำเป็นที่ทางฝ่ายรัฐจะต้องเข้าไปนำความคิดและกระตุ้นเตือนให้ชุมชนเกิดความเคลื่อนไหว ทั้งนี้ โดยใช้วิธีการรวมกลุ่มและการให้การศึกษากับชุมชนเป็นแนวทางในการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความคิดริเริ่ม

ความคิดริเริ่มของชุมชน นอกจากจะมีขึ้นได้ด้วยแรงคลใจและความสนับสนุนจากภายนอกแล้ว ก็ยังมีโอกาสเกิดขึ้นได้ ถ้าหากชุมชนนั้นตระหนักถึงปัญหาและความต้องการ

ที่เดือดร้อนอยู่จริง การกิจขั้นแรกของนักพัฒนาจึงอยู่ที่การให้การช่วยเหลือโดยวิธีให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้เขาได้ทราบถึงความต้องการที่จริงว่ามีอะไรบ้าง และจัดลำดับของปัญหาและความต้องการตามความจำเป็นมากน้อยเพียงใด แต่ในการให้การศึกษาดังกล่าว นักพัฒนาจะต้องระวังอย่าให้มีการบังคับหรือขัดเคี้ยความต้องการภายนอกไปให้ชุมชน ดังนั้น จุดเริ่มต้นที่ถูกต้องของขบวนการพัฒนาชุมชนก็คือ เริ่มจากสภาพความเป็นอยู่ หรือความต้องการในขณะนั้นของชุมชน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานพัฒนาชุมชนเป็นการร่วมมือกันระหว่างรัฐและชุมชน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงนโยบายและวัตถุประสงค์แห่งรัฐในการสนับสนุนความต้องการของชุมชน ดังนั้น การผสมผสานระหว่างความต้องการของชุมชนและความต้องการของรัฐเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้

4. ความต้องการของชุมชน ปัญหาและความต้องการของชุมชนนั้นเป็นผลผลิตของวัฒนธรรม โครงสร้างทางสังคม และเศรษฐกิจและสภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในขณะที่วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนกำลังมีปัญหาเปลี่ยนแปลง ความต้องการที่แท้จริงของชุมชนก็มีแนวโน้มที่แตกต่างจากเดิมไป ในชุมชนแบบดั้งเดิมที่ไม่มีการติดต่อกับภายนอกมากนัก ความต้องการของชุมชนมักจะปรากฏออกมาในรูปของการเน้นหนักในเรื่องการบริโภค แต่ในชุมชนที่ทันสมัยและมีการติดต่อกับสังคมภายนอกตลอดเวลา ความต้องการของชุมชนจะมีลักษณะเด่นในเรื่องการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการพัฒนาชุมชนจะยึดถือแนวความคิด ความต้องการของชุมชนเป็นแนวทางในการดำเนินงาน แต่มีข้อแม้ว่าความต้องการของชุมชนนั้นจะต้องสอดคล้องกับเงื่อนไขบางประการ นั่นคือแนวความคิดนี้จะต้องมีความยืดหยุ่น และเคลื่อนไหวปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

5. ความสมดุลในการพัฒนา ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ในการพัฒนาความต้องการของชุมชนนั้นจะต้องระลึกถึงขีดความสามารถของรัฐในการตอบสนอง รวมทั้งนโยบายและวัตถุประสงค์แห่งรัฐด้วย เพราะเป็นธรรมดาอยู่เองที่ความต้องการของประชาชนนั้นมีอยู่มากมาย เกินขอบเขตความสามารถของรัฐที่จะจัดหาทรัพยากรมาสนองตอบได้หมด จึงมีแนวคิดที่สำคัญยิ่งกว่าความต้องการของประชาชนนั้น จะต้องได้รับการนำทรรชนะไปใช้ในทิศทางที่ความต้องการนั้น จะต้องได้รับการบำบัดด้วยพลังความสามารถของชุมชนเอง บวกกับขีดความสามารถของรัฐ

อีกทัศนะหนึ่งเกี่ยวกับแนวคิดของการพัฒนาที่สมดุลกันก็คือ จุดเน้นของงานพัฒนาชุมชนอยู่ที่ว่า การพัฒนาทั้งทางด้านรูปธรรมและนามธรรมจะต้องได้สัดส่วนกัน ถึงแม้การพัฒนาชุมชนมุ่งพัฒนาตัวคนให้มีทรัพย์สิน ทรัพย์สิน และขีดความสามารถจนช่วยตัวเองได้ แต่การพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อมเป็นของคู่กัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ถ้าหากมุ่งพัฒนาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ ก็จะยังให้เกิดผลการพัฒนาชนิดผิดรูปผิดร่าง เช่น เจริญแต่ด้านวัตถุ แต่จิตใจไม่เจริญก็จะนำไปสู่สังคมพิการในที่สุด ดังนั้น งานพัฒนาชุมชนจึงมุ่งพัฒนาทั้งทางด้านรูปธรรม และนามธรรม

6. การศึกษาภาคชีวิต หมายความว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิตที่ดำรงอยู่ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะปรับปรุงคุณภาพของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน เสริมสร้างความรู้ และทักษะในฐานะที่เป็นชาวนา เป็นช่างฝีมือ เป็นหัวหน้าครอบครัว มุ่งที่จะให้ประชาชนที่รับผิดชอบ ดำรงตนอยู่ในสังคมประชาธิปไตยอันก้าวหน้า สังคมซึ่งส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงทัศนคติให้เป็นผู้มีจิตรักความก้าวหน้า มีความปรารถนาที่จะดำรงชีวิตอยู่ในระดับและรูปแบบที่ดีกว่าทางที่จะทำเช่นนั้นได้ ก็โดยการร่วมมือกับประชาชน ส่งเสริมความสนใจในกลุ่มของตน และความสนใจในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่

7. การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ หมายความว่า ปัญหาของชุมชนหรือของประเทศไม่อาจแก้ไขได้ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือโดยหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง โดยเฉพาะเท่านั้น แต่ต้องเป็นการประสานปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีการประสานงานของวิธีการหลายวิธีการและหลายด้าน หากเราศึกษาปัญหาของชุมชนอย่างละเอียด จะพบว่า ปัญหาของชุมชนนั้น มีต้นตอเกิดจากแหล่งต่าง ๆ หรือสาเหตุหลายประการ ฉะนั้น จึงต้องดำเนินการด้วยวิธีต่าง ๆ และด้านต่าง ๆ พร้อมกันไป เช่น การยกระดับการครองชีพของชาวนา จะต้องมีการพัฒนาด้านทักษะการพัฒนาอุตสาหกรรม ขนาดย่อม การวางแผนครอบครัว และอื่น ๆ เป็นต้น การกำหนดวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนจึงต้องหยิบยกปัญหาของชุมชนนั้นมาพิจารณาอย่างละเอียดและต้องระลึกว่าปัญหาหนึ่งจะเกี่ยวพันหรือกระทบกระเทือนไปอีกปัญหาหนึ่ง หรือหลายปัญหาอยู่เสมอ ฉะนั้น โครงการที่จะต่อสู้กับปัญหาจึงถูกกำหนดให้เผชิญหน้ากับปัญหาต่าง ๆ ได้ หลายปัญหาหรือปัญหาหนึ่งอาจจะต้องมีโครงการเข้าต่อสู้หลายโครงการ

8. การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานที่เริ่มจากท้องถิ่นชนบท ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาประเทศ วัตถุประสงค์สอดคล้องกับนโยบายการพัฒนาประเทศมิได้หมายความว่า นโยบายการพัฒนาชาติเป็นผู้กำหนดท้องถิ่น แต่มีความหมายว่า กิจกรรมในท้องถิ่นจะได้รับการสนับสนุนให้เป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนค้ำจุนนโยบายการสนับสนุนที่ได้รับนี้ คือ การสนับสนุนจากรัฐบาลในด้านวัสดุ กำลังคน ฉะนั้น การดำเนินงานของท้องถิ่นใดเป็นไปโดยเอกเทศ ปราศจากเป้าหมายที่สอดคล้องกับนโยบายชาติย่อมไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐเท่าที่ควร

หลักการพัฒนาชุมชน

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2545, หน้า 29-30) กล่าวว่า วิชาการพัฒนาชุมชน เป็นเรื่องของแนวความคิดปรัชญาที่เพิ่งค้นพบไม่นานนัก และการพัฒนาชุมชนยังอยู่ในขั้นการทดลอง ฉะนั้น จึงไม่อาจกล่าวได้ว่ามีทฤษฎีพัฒนาชุมชนที่แท้จริง แต่การพัฒนาชุมชนมีหลักการหลายประการ ซึ่งองค์การสหประชาชาติได้กำหนดหลัก 10 ประการ ในการพัฒนาชุมชนไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชนถือว่ากิจกรรมต่าง ๆ ในการชุมชนนั้น เพื่อชุมชน โครงการแรกในการที่จะดำเนินนั้นจะต้องริเริ่มโครงการนั้น ให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน
2. การพัฒนาชุมชนเป็นสิ่งที่จะเป็นที่จะให้ความเป็นอยู่ในท้องถิ่นในชนบทดีขึ้นกว่าเดิมที่เคยเป็นอยู่
3. การเปลี่ยนแปลงท่าทีและทัศนคติของประชาชนนั้นมีความสำคัญ เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุ
4. การพัฒนาชุมชนมีวัตถุประสงค์มุ่งที่จะให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างมาก ในกิจกรรมของชุมชนนั้น
5. การพัฒนาชุมชนจะต้องมีหลักที่จะใช้การกระตุ้น ใช้วิธีการที่จะแสดงให้ปรากฏ แก่ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น และฝึกอบรมบรรดาผู้นำชุมชนในท้องถิ่น ไม่ว่าจะมีโครงการใดก็ตาม
6. ผู้ดำเนินงานพัฒนาชุมชน จะต้องมีความเชื่อให้การยอมรับนับถือต่อบทบาทของสตรีและเยาวชนที่จะช่วยกันร่วมในโครงการ ซึ่งสตรีและเยาวชนก็เป็นกลุ่มผู้นำท้องถิ่น

7. โครงการช่วยเหลือตนเองของชุมชน ถ้าให้เกิดผลได้เต็มที่แล้วจะต้องได้รับการช่วยเหลืออย่างจริงจังจากรัฐบาล

8. รัฐบาลจะต้องมีนโยบายแน่นอน มีการบริหารที่รู้ความเป็นระเบียบ โดยเฉพาะมีการบรรจุคนฝึกอบรมคน มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น และในระดับชาติ ตลอดจนกระทั่งมีการวิจัยและประเมินผล เพื่อความสำเร็จโดยส่วนรวมของงานพัฒนาชุมชน

9. ให้องค์การอาสาสมัคร องค์กรเอกชน เข้ามีส่วนช่วยในงานพัฒนาชุมชนด้วย

10. การพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องถือความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นทั่วๆ ไป จะต้องมีความก้าวหน้าคู่กันไปกับความก้าวหน้า หรือการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับชาติ

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545, หน้า 144-145) ได้อธิบายหลักการพัฒนาชุมชนตามแนวทาง ดังนี้

1. เน้นการพัฒนาแบบกลุ่ม เพื่อคงความเป็นชุมชนไว้โดยเน้นการร่วมมือซึ่งกันและกัน

2. เน้นการสร้างจิตสำนึกชุมชนในลักษณะเกี่ยวกับประสบการณ์ร่วม ในด้านประวัติศาสตร์หมู่บ้าน วัฒนธรรม เพื่อสร้างความรัก ความภูมิใจ

3. มีกระบวนการผลิตซ้ำหรือต่อยอดจิตสำนึกแบบชุมชนผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้สูงอายุในหมู่บ้าน เพื่อสืบทอดจิตสำนึกของชุมชนไปสู่คนรุ่นต่อไป

4. มีการรวมกลุ่ม หรือรวมตัวของชาวบ้านในรูปแบบของการจัดองค์กร เพื่อเป็นสื่อกลางในการติดต่อรองรับกับสถานการณ์ภายนอกของชุมชน

5. จำเป็นต้องมีการประสานงานด้านวัฒนธรรมระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน และหมู่บ้านกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมและต่างสังคม เพื่อสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้

6. ชุมชนต้องดูแลธรรมชาติอย่างใกล้ชิดเนื่องจากธรรมชาติจะช่วยให้ชุมชนมีการพัฒนารูปแบบขององค์กรกลุ่มต่าง ๆ และองค์กรพัฒนาเอกชน

ดังนั้นเพื่อให้การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับดำเนินการตามหลักการพัฒนาชุมชน ควรยึดหลักในการดำเนินงานตามแผนงานการพัฒนาชุมชน ดังนี้ (จิรพรรณ กาญจนะจิตรา, 2545, หน้า 30-31)

1. ขบวนการพัฒนาชุมชนจะต้องมีแบบแผน วิธีการที่แน่นอนและมีเหตุผล
2. ใช้หลักการให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยเน้นการเรียนรู้ด้วยการฝึกหัดทำจริง และให้ประชาชนเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ
3. การดำเนินงานของหน่วยงานควรมุ่งทำงานกับกลุ่มคน มากกว่าที่จะทำงานกับรายบุคคล รวมทั้งประสานงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่มีความชำนาญเฉพาะ ไม่ควรจะทำให้สำเร็จภายในหน่วยงานเดียวกัน
4. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับค่านิยมของสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่จะพัฒนาเป็นอย่างไร
5. การพัฒนาควรจะดำเนินการให้ครอบคลุมทั้งชุมชน
6. เป้าหมายของการพัฒนาจะต้องมีการแสดงให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่สมาชิกในสังคมนั้นจะได้รับ และต้องเป็นสิ่งซึ่งสมาชิก และผู้นำในชุมชนนั้นต้องการ
7. การดำเนินงานในขั้นต้น ควรจะมีการนำทฤษฎีและสร้างแนวความคิดร่วม โดยวิธีการสาธิตและทดลองให้เห็นจริงจึงเสียก่อนที่จะขยายโครงการออกอย่างกว้างขวาง
8. ชุมชนจะต้องเป็นตัวการที่มีบทบาทในการพัฒนา ต้องใช้หลักการรวมกลุ่มประชาชนให้เกิดพลังกลุ่มที่ถาวร เพื่อเป็นตัวจักรกลในการดำเนินโครงการพัฒนา
9. การพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มต้นโดยอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นไม่ว่าจะเป็น วัสดุ อุปกรณ์ หรือบุคคล
10. ขบวนการพัฒนาชุมชนจะต้องเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมนั้นเห็นว่าถูกต้องทุกขั้นตอน และเป็นที่ยอมรับของประชาชนและหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องและโครงการต้องสนองตอบความต้องการของประชาชนมากที่สุด
11. ต้องใช้เวลาในการดำเนินงาน เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติให้หันมายอมรับสิ่งใหม่ ๆ หรือวิธีการใหม่ที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต ต้องค่อย ๆ ทำ ไม่ควรเร่งรัดจนเกินไป และควรจะเริ่มจากสิ่งที่ประชาชนคุ้นเคยอยู่แล้ว ไปสู่เรื่องใหม่
12. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะต้องทำตัวให้เป็นที่ยอมรับนับถือของสมาชิกในชุมชน และในขณะเดียวกันต้องพยายามหลีกเลี่ยงไม่ทำตัวของเขาให้เป็นบุคคลที่ขาดไม่ได้ในการพัฒนา

พยายามมอบความรับผิดชอบ การดำเนินงานให้ประชาชนมากที่สุด ไม่ควรถือว่าเป็นโครงการของราชการ

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2545, หน้า 31-32) กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการและยุทธวิธีในการเปลี่ยนแปลงเพื่อวัตถุประสงค์หรือเนื้อหาของโครงการ จะได้บรรลุผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น รัฐบาลของประเทศกำลังพัฒนา ได้พยายามหาวิธีในการจัดปัญหาดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกันและเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไขกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การที่ประเทศใดจะเลือกวิธีการใดเป็นการพัฒนาประเทศของตนเองนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ สิ่งแวดล้อม และการเมือง แต่หลักการหรือแนวพัฒนาอย่างกว้าง ๆ ย่อมคล้ายคลึงกัน เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม การปรับปรุงชนบท งานส่งเสริมเผยแพร่ และการพัฒนาชุมชน เป็นต้น ในแต่ละประเทศที่เลือกใช้วิธีการพัฒนาชุมชนเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของประเทศนั้น แต่ละประเทศก็ยังมีวิธีการปฏิบัติและการเน้นที่แตกต่างกันออกไป แต่ผลของโครงการหรืออุดมการณ์นั้นย่อมเหมือนกัน ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า รัฐบาลของประเทศกำลังพัฒนา ไม่สามารถจะจัดบริการด้านสังคมและสวัสดิการให้แก่ประชาชนได้ทั่วถึง โดยปราศจากความร่วมมือร่วมใจของประชาชน ฉะนั้น แนวความคิดของการพัฒนาชุมชนจึงขึ้นอยู่กับอุดมการณ์ที่ว่า การช่วยประชาชนได้รู้จักช่วยตนเอง รัฐบาลจะเป็นผู้ทำงานร่วมกับประชาชน ไม่ใช่ทำให้ประชาชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในวิธีการนี้จึงต้องไม่ทำตัวเป็นผู้กำหนดวัตถุประสงค์ แต่มีบทบาทในการช่วยเหลือประชาชน หรือกลุ่มคน ในการวิเคราะห์ปัญหาของตนเอง และพัฒนาไปสู่วัตถุประสงค์ที่วางไว้ และทำงานร่วมกับประชาชน ไม่ว่าวัตถุประสงค์จะออกมาในรูปแบบใดก็ตาม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเป็นผู้ชี้ให้เห็นถึงความต้องการของประชาชน และจะต้องทำงานร่วมกับประชาชนเพื่อให้บรรลุถึงความต้องการเหล่านั้น และเพื่อให้โครงการดำเนินไปสู่ความสำเร็จ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงควรจะเป็นผู้วิเคราะห์ว่า อะไรคือปัญหา และควรจะเป็นอย่างไร หมายถึง ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาและนำการเปลี่ยนแปลงไปสู่ประชาชนในชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องรอบรู้ และเข้าใจในคำตอบที่เกี่ยวข้องกับลำดับความต้องการ และปัญหาในโครงการของชุมชน โดยการกระตุ้นเตือน ชักจูง ซึ่งจะทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงทราบถึงวิธีการที่มีประสิทธิภาพที่จะชักจูงประชาชนให้เกิดความร่วมมือ และการประเมินผลจะช่วยให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลง

ได้ทราบว่า ในการดำเนินงานนั้นได้บรรลุวัตถุประสงค์ และผลสำเร็จมากน้อยเท่าใด ในเวลาอันเหมาะสม

ดังนั้น โครงการพัฒนาชุมชนมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความสามารถในการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น และรัฐบาลกระจายอำนาจออกไปโดยเพิ่มหรือขยายหน่วยงานหรือสถาบันต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่น และในทางกลับกันก็เป็นแนวการพัฒนาความสามารถของประชาชนในชนบท และทำให้ประชาชนเกิดความรู้ความสามารถในการวางแผนโครงการของตนเองได้ การพัฒนาชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาตามระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นโครงการพัฒนาชุมชนจะสำเร็จลุล่วงไปได้ก็ต้องใช้การศึกษาเข้าช่วย และใช้ประโยชน์จากองค์กรส่วนท้องถิ่น การฝึกอบรมผู้นำชุมชนโดยใช้วิธีการหัดทำจริงและโดยวิธีการรวมกลุ่มฝึกอาชีพต่าง ๆ เป็นการให้การศึกษาผู้ใหญ่แก่ประชาชน รวมทั้งการจัดบริการให้สินเชื่อทางเกษตร และการจัดสวัสดิการ ส่งเสริมด้านการตลาด เป็นต้น เพื่อจะช่วยให้โครงการพัฒนาชุมชนประสบผลสำเร็จ

ชุมชนบ้านคำบน ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

วิกิพีเดีย (2554) ได้อธิบายถึง ชุมชนบ้านคำบน ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ไว้ดังนี้

ชุมชนบ้านคำบน เป็นชุมชนหมู่บ้านทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งตั้งอยู่หมู่ที่ 6 ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา และเป็นหมู่บ้านที่มีการรณรงค์และส่งเสริมการสร้างชุมชนเข้มแข็ง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

พะเยา เป็นจังหวัดในภาคเหนือตอนบน มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ยาวนานไม่น้อยกว่าเมืองอื่น ๆ ในอาณาจักรล้านนา บริเวณที่ตั้งของจังหวัดพะเยาในปัจจุบันอยู่ติดกับกว๊านพะเยา เดิมเป็นที่ตั้งของเมืองภูกามขาว หรือ พขาว ที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีผู้ปกครองคือ พ่อขุนงำเมือง ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจและตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรล้านนา เมื่อถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองพะเยาอยู่ภายใต้การปกครองของจังหวัดเชียงราย ในฐานะอำเภอพะเยา และเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2520 อำเภอพะเยาได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดพะเยา นับเป็นจังหวัดที่ 72 ของประเทศไทย

อาณาเขต

จังหวัดพะเยามีเนื้อที่ประมาณ 6,335 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ มีพื้นที่ติดต่อกับจังหวัดเชียงราย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และจังหวัดน่าน

ทิศตะวันตก ติดกับจังหวัดลำปาง

ทิศใต้ ติดกับจังหวัดจังหวัดแพร่

หน่วยการปกครอง

การปกครองแบ่งออกเป็น 9 อำเภอ ได้แก่

1. อำเภอเมืองพะเยา
2. อำเภอจุน
3. อำเภอเชียงคำ
4. อำเภอเชียงม่วน
5. อำเภอดอกคำใต้
6. อำเภอปง
7. อำเภอแม่ใจ
8. อำเภอภูซาง
9. อำเภอภูกามยาว

อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

คำว่า ดอกคำใต้ หมายถึง ดันกระดินเทศ ซึ่งเป็นดอกไม้มีกลิ่นหอม ลักษณะของดอกเป็นดอกสีเหลืองคล้ายดอกไมยราบ มีหนามแหลมคม สมัยก่อนขึ้นอยู่หนาแน่นในเขตพื้นที่ที่ตั้งที่ว่าการอำเภอดอกคำใต้ ในปี พ.ศ. 2397 ได้ยกฐานะเป็นอำเภอ ปี พ.ศ. 2475 ถูกยุบเป็นตำบล ปี พ.ศ. 2506 ยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอ และเมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2508 ได้ยกฐานะขึ้นเป็นอำเภออีกครั้งหนึ่งจนถึงปัจจุบัน

ลักษณะที่ตั้ง อำเภอดอกคำใต้ เป็นอำเภอหนึ่งใน 9 อำเภอ ของจังหวัดพะเยา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดพะเยา ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 14 กิโลเมตร อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 416 เมตร

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอภูพานยาว จังหวัดพะเยา และอำเภอป่าแดด จังหวัดเชียงราย
ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา อำเภองาว จังหวัดลำปาง และ
อำเภอสอง จังหวัดแพร่

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอจุน และอำเภอปง จังหวัดพะเยา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

ลักษณะภูมิประเทศ อำเภอดอกคำใต้ มีสภาพเป็นที่ราบลาดเอียงต่ำไปทางทิศเหนือ มีแนวภูเขาอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันออกของอำเภอ มีลำน้ำที่สำคัญ คือ ลำน้ำร่องช้าง ต่กำเนิดจากทิศใต้ของอำเภอ ไหลลงสู่ลำน้ำอิง และลำน้ำอิงไหลลงสู่แม่น้ำโขง

พื้นที่และการใช้ประโยชน์ สภาพดินเป็นดินร่วนปนทรายเหมาะแก่การเกษตรกรรม มีพื้นที่เป็นป่าไม้เบญจพรรณประมาณ 302 ตารางกิโลเมตร หรือ 253,750 ไร่ หรือประมาณ ร้อยละ 60.05 ของพื้นที่

ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

เมื่อปี พ.ศ. 2527 ได้มีการก่อตั้งตำบลป่าซางขึ้น โดยมีการตั้งชื่อให้มีความสอดคล้องกับลำห้วยป่าซาง ซึ่งได้ไหลผ่านหมู่บ้านคำ ซึ่งได้มีการเลือกตั้งกำนันตำบลป่าซางขึ้น กำนันคนแรกของตำบลป่าซาง คือ กำนันอินคำ สมศรี และปัจจุบันตำบลป่าซางได้แบ่งการปกครองออกเป็น 10 หมู่บ้าน และเป็นตำบลที่มีพื้นที่ติดกันเป็นผืนเดียวกันร้อยละ 90 ของประชากรของประชากรทั้ง 10 หมู่บ้านเกี่ยวดองเป็นเครือญาติกันและมีความร่วมมือระหว่างกันเป็นอย่างดี

จำนวนหมู่บ้าน ตำบลป่าซางมีหมู่บ้านในเขตความรับผิดชอบทั้งหมด 10 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านคำเหนือพัฒนา

หมู่ที่ 2 บ้านคำกลาง

หมู่ที่ 3 บ้านคำสันทราย

หมู่ที่ 4 บ้านคำพัฒนา

หมู่ที่ 5 บ้านคำล่าง

หมู่ที่ 6 บ้านคำบน

หมู่ที่ 7 บ้านสันปาม่วง

หมู่ที่ 8 บ้านคำคอนตัน

หมู่ที่ 9 บ้านศรีเมืองมูล

หมู่ที่ 10 บ้านป่าซาง

ที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลป่าซาง อยู่ในเขตอำเภอคอกคำใต้ จังหวัดพะเยา ตำบลป่าซางอยู่ห่างจากอำเภอคอกคำใต้ 15 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดพะเยา 32 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ จดตำบลห้วยลาน อำเภอคอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

ทิศใต้ จดตำบลคงสุวรรณ อำเภอคอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

ทิศตะวันออก จดตำบลจุน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา

ทิศตะวันตก จดตำบลคงเจน อำเภอภูกามยาว จังหวัดพะเยา

เนื้อที่ เนื้อที่ในความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าซางมีทั้งหมด 10654 ไร่ หรือประมาณ 38.90 ตารางกิโลเมตร

สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่ของตำบลป่าซางเป็นที่ราบลุ่มและภูเขา ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นภูเขาพื้นที่ราบเล็กน้อยตามช่องเขาและยังมีแหล่งน้ำทางธรรมชาติที่สำคัญ คือ อ่างเก็บน้ำห้วยป่าซาง ลำห้วยป่าซาง และลำน้ำอิง

จำนวนประชากร ประชากรในเขตความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าซาง อำเภอคอกคำใต้ จังหวัดพะเยา มีจำนวนทั้งสิ้น 1,636 ครัวเรือน โดยแยกเป็น ประชากรเพศชายจำนวน 2,561 คน ประชากรเพศหญิงจำนวน 2,817 คน รวมประชากรทั้งหมดทั้งสิ้น 5,378 คน โดยมีความหนาแน่นของประชากร 135 คนต่อตารางกิโลเมตร

จำนวนครัวเรือนในเขตตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

หมู่ 1 บ้านคำเหนือพัฒนา มีจำนวน 193 ครัวเรือน

หมู่ 2 บ้านคำกลาง มีจำนวน 183 ครัวเรือน

หมู่ 3 บ้านสันทราย มีจำนวน 147 ครัวเรือน

หมู่ 4 บ้านคำพัฒนา มีจำนวน 200 ครัวเรือน

หมู่ 5 บ้านคำล่าง มีจำนวน 158 ครัวเรือน

หมู่ 6 บ้านคำบน มีจำนวน 175 ครัวเรือน

หมู่ 7 บ้านสันปาม่วง มีจำนวน 185 ครัวเรือน

หมู่ 8 บ้านคำคอนตัน มีจำนวน 135 ครัวเรือน

หมู่ 9 บ้านศรีเมืองมูล มีจำนวน 118 ครัวเรือน

หมู่ 10 บ้านป่าซาง มีจำนวน 142 ครัวเรือน

รวม จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,636 ครัวเรือน

สภาพทางเศรษฐกิจ

1. ด้านอาชีพ การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ของตำบลป่าซางจะประกอบอาชีพการเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ทำนา ทำไร่ข้าวโพด ทำไร่ถั่ว และการทำสวนผลไม้ ได้แก่ ลำไย และยังมีประชากรที่ประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ มีจำนวน 594 ครัวเรือน มีดังนี้

1.1 ประกอบอาชีพทำไร่ จำนวน 194 ครัวเรือน

1.2 ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ จำนวน 242 ครัวเรือน

1.3 ประกอบอาชีพรับจ้าง จำนวน 445 ครัวเรือน

2. ด้านหน่วยธุรกิจในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลป่าซาง

2.1 โรงสีข้าว จำนวน 10 แห่ง

2.2 ร้านขายอาหาร จำนวน 7 แห่ง

ด้านสภาพสังคม

1. การศึกษา

1.1 ศูนย์เด็กเล็กประจำตำบล จำนวน 1 แห่ง

1.2 โรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 1 แห่ง

- 1.3 โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา จำนวน 1 แห่ง
- 1.4 ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน จำนวน 10 แห่ง
- 2. สถาบันและองค์การทางศาสนา
 - วัด จำนวน 2 แห่ง
- 3. การสาธารณสุข
 - 3.1 สถานีอนามัยตำบลป่าซาง จำนวน 1 แห่ง
 - 3.2 โครงการการใช้ส้วมราดน้ำ จำนวนร้อยละ 100 ทั้งตำบล

ด้านการบริการพื้นฐาน

- 1. การคมนาคม
 - 1.1 มีถนนลาดยางเชื่อมระหว่างจังหวัด จำนวน 1 แห่ง
 - 1.2 มีถนนลาดยางเชื่อมอำเภอ จำนวน 1 แห่ง
 - 1.3 มีถนนลาดยางเชื่อมหมู่บ้าน จำนวน 1 แห่ง
 - 1.4 มีถนนลาดยางเชื่อมระหว่างตำบล จำนวน 1 แห่ง
 - 1.5 มีถนนลูกรังในหมู่บ้าน/ตำบล จำนวน 1 แห่ง

สภาพถนนส่วนใหญ่ภายในหมู่บ้านทั้ง 10 หมู่บ้าน ของตำบลป่าซางเป็นถนนคอนกรีตเสริมไฟ ถนนคอนกรีตเสริมเหล็กและถนนลูกรัง ถนนเข้าสู่พื้นที่ทางการเกษตรส่วนใหญ่เป็นถนนลูกรัง และถนนดินเหนียว
- 2. ด้านการโทรคมนาคม
 - 2.1 มีโทรศัพท์ประจำหมู่บ้าน จำนวน 10 หมู่บ้าน
 - 2.2 มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ จำนวน 10 หมู่บ้าน
 - 2.3 อยู่ในเขตการจ่ายไปรษณีย์อำเภอคอกคำใต้ ทั้งหมด 10 หมู่บ้าน
- 3. ไฟฟ้า มีระบบไฟฟ้าใช้เข้าถึงหมู่บ้านทั้ง 10 หมู่บ้าน แต่ยังมีประชาชนบางส่วนที่มีที่พักอาศัยอยู่ในเขตไหล่เขา เจริญเขายังไม่มีระบบไฟฟ้าเข้าถึง และองค์การบริหารส่วนตำบลป่าซางได้ประสานการทำงานแบบบูรณาการกับสำนักงานการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค สาขาอำเภอคอกคำใต้ จังหวัดพะเยา เพื่อการบริการระบบไฟฟ้าระบบพลังงานแสงอาทิตย์ (โซลาร์เซลล์) ให้บริการกับประชาชนกลุ่มดังกล่าวครบทุกครัวเรือน

4. ด้านแหล่งน้ำ

- 4.1 อ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้น จำนวน 1 แห่ง
- 4.2 ฝายน้ำล้นคอนกรีตเสริมเหล็ก จำนวน 23 แห่ง
- 4.3 บุคคลกล้าห้วย จำนวน 2 แห่ง
- 4.4 สระกักเก็บน้ำ จำนวน 2 แห่ง
- 4.5 บ่อน้ำบาดาล จำนวน 3 แห่ง
- 4.6 บ่อน้ำแบบโยก จำนวน 12 แห่ง
- 4.7 ร่องส่งน้ำชลประทาน จำนวน 2 แห่ง

ข้อมูลด้านอื่น ๆ

- 1. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - ป่าสัก จำนวน 11,355 แห่ง
- 2. มวลชนที่จัดตั้งขึ้น
 - 2.1 กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติ 7 รุ่น
 - 2.2 กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน 3 รุ่น
 - 2.3 กลุ่ม อสม. 8 กลุ่ม
 - 2.4 กลุ่มยุวเกษตรกร 1 กลุ่ม
 - 2.5 กลุ่มอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อพปร.) 1 กลุ่ม
 - 2.6 กลุ่มเยาวชนตำบลป่าซาง 1 กลุ่ม

ชุมชนบ้านคำบน หมู่ที่ 6 ตำบลป่าซาง อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านคำบน หมู่ที่ 6 ตำบลป่าซาง เป็นหมู่บ้านที่เดิมที่ตั้งขึ้นในราว พ.ศ. 2460 โดยตั้งชื่อหมู่บ้านตามต้นมะค่า ซึ่งสมัยนั้นมีมากอยู่ติดกับเชิงเขา คนกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาอยู่มาจากจังหวัดลำปางผู้ใหญ่นายคนแรก คือ นายคือสมศรี สมัยนั้นขึ้นอยู่กับตำบลห้วยลาน ต่อมาได้แบ่งตำบลใหม่ขึ้นอยู่กับตำบลป่าซางจนถึงปัจจุบัน มีผู้ใหญ่บ้านดำรงตำแหน่งไปแล้ว 17 คน โดยมีนายกิตติศักดิ์ บุญเจริญเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 17 และได้แบ่งหมู่บ้านออกไปอีก 1 หมู่บ้าน คือ บ้านป่าซาง หมู่ที่ 10 ในปัจจุบัน

วิสัยทัศน์ประจำหมู่บ้าน บ้านคำบน เป็นหมู่บ้านที่รักการพัฒนา ประชา มีสุข
 ทุกครอบครัวผูกพัน ขยันเป็นนิจ เศรษฐกิจพอเพียง บ้านเมืองน่าอยู่ เชิดชูคุณธรรม
จำนวนครัวเรือน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 175 ครัวเรือน
จำนวนประชากร จำนวนประชากรทั้งหมด 521 คน ประกอบด้วย ชาย 254 คน
 หญิง 267 คน

สภาพเศรษฐกิจ

1. ด้านการประกอบอาชีพ

- 1.1 อาชีพส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 90 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม
- 1.2 อาชีพด้านการค้าขายประมาณร้อยละ 8
- 1.3 อาชีพรับราชการและอื่น ๆ ประมาณร้อยละ 2

2. ด้านหน่วยธุรกิจ

- 2.1 ร้านค้าขายของชำ 2 แห่ง
- 2.2 โรงสีข้าวขนาดเล็ก 1 แห่ง
- 2.3 โรงสีข้าวขนาดกลาง 1 แห่ง
- 2.4 ประปาหมู่บ้าน 1 แห่ง

สภาพทางสังคม

1. ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง
2. ศูนย์โทรศัพท์สาธารณะ 1 แห่ง

การบริการขั้นพื้นฐาน สภาพเส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้าน/ชุมชน ส่วนใหญ่
 เป็นถนนคอนกรีตและลาดยาง และถนนดินลูกรัง

ด้านสถาบัน

1. โรงเรียน 1 แห่ง
2. สถานีอนามัย 1 แห่ง

ด้านศักยภาพของชุมชนและพื้นที่ ศักยภาพของชุมชนบ้านคำบน หมู่ที่ 6

มีการรวมกลุ่มกันหลายกลุ่มที่เอื้อต่อการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง เช่น กลุ่มวิสาหกิจ
 ชุมชนด้านการเกษตร กลุ่มอาชีพ กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิต
 ตลอดจนถึงกลุ่มสมาคมสงเคราะห์เพื่อเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

ด้านการศึกษาวิถีชีวิต ซึ่งได้มีนักวิจัยศึกษาด้านการศึกษาวิถีชีวิตไว้ดังต่อไปนี้
 อรุณ เอื้อสามาลย์ (2537) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรมของหมู่บ้านลุ่มแม่น้ำมูล: ศึกษากรณีบ้านตูม อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ลุ่มน้ำแม่มูลนั้น ด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการผลิต มากขึ้น การลงทุนด้านต่าง ๆ ยังมีน้อยและภาวะหนี้สินมีแนวโน้มสูงขึ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลง ด้านสังคมวัฒนธรรม พบว่า มีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ การพนัน หวายเป็น มวยโทรทัศน์ และการนำวัฒนธรรมจากสังคมเมืองเข้ามาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการใช้ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เครื่องใช้ไฟฟ้า ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีการยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะความภูมิใจ ในชาติพันธุ์ การเคารพนับถือผู้อาวุโสเช่นเดียวกับในอดีต

ฉันทิชย์ ชามาตย์ (2542) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในชุมชน โนนศรีสวัสดิ์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า วิถีชีวิต ครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการแต่งงานเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่ การเกิด ได้รับความสะดวกจากระบบสาธารณสุขมูลฐานของหน่วยงานภาครัฐที่ดียิ่งขึ้น มีอาชีพ ใหม่ ๆ ในชุมชน ได้แก่ พาณิชยกรรม บริการ และรับราชการ กลุ่มผู้สูงอายุได้รวมกลุ่ม กันทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ ส่วนผลกระทบด้านวิถีชีวิตสังคม พบว่า ผู้นำเปลี่ยนจาก ผู้ใหญ่บ้านเป็นเทศบาล ระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากการที่มีการตั้งโรงเรียนใหม่ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต ครอบครัว และสังคมนั้น ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การอพยพเข้ามาประกอบอาชีพและพักอาศัยในชุมชน การแพร่กระจาย ของวัฒนธรรมและสาหรณูปโภค ส่วนปัจจัยภายใน ได้แก่ ประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น การเมืองการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนแบบสังคมชนบท เกษตรกรรมเป็นแบบสังคมเมือง

จักรเพชร เกลือบสูงเนิน (2546) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มีต่อการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรบ้านคงจีเหล็ก อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ด้านโครงสร้างและบริบทชุมชน ได้แก่ สถาบันครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลง จากครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยว จำนวนแรงงานในครอบครัวลดลง แรงงานส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดของพืชที่ปลูกที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เกษตรกรส่วนใหญ่หันไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ความสัมพันธ์ในชุมชนจากระบบเครือญาติเป็นระบบธุรกิจ กลายเป็นกลุ่มเกษตรกร มีความช่วยเหลือกันในเรื่องเครื่องทุนแรง ทำให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรมีความเชื่อในจารีตประเพณี วัฒนธรรมน้อยลงไป สนใจกับการประกอบอาชีพมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นผลกระทบในด้านเศรษฐกิจนั้น พบว่า เกษตรกรมีทุนเพิ่มขึ้นจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงชนิดพืชที่ปลูกที่ความเหมาะสม และมีรายได้สูงขึ้น ส่วนผลกระทบด้านข้อมูลข่าวสารนั้น พบว่า เกษตรกรรับข่าวสารได้มากขึ้น ทำให้สามารถเลือกการผลิตได้อย่างเหมาะสม ใช้พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ทำให้ผลผลิตมีคุณภาพมีการเลือกใช้เครื่องมือทุนแรงเพื่อการประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย

นัฐยา แคล้อย (2546) ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรมหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนภูผาสวรรค์ อ. พยุหะคีรี จ. นครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงเพียง 4 ด้าน ได้แก่ ลักษณะอาชีพในชุมชน แหล่งเงินทุน แหล่งซื้อปุ๋ย และรายจ่ายในครัวเรือน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม มีการเปลี่ยนแปลง 5 ด้าน คือ บทบาทของสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน จำนวนกลุ่มและองค์กร สัมพันธภาพของกลุ่มและองค์กร ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม มีการเปลี่ยนแปลง 3 ด้าน คือ บทบาทของวัด ความเชื่อและการปฏิบัติตามคำสอน ประเพณีของคนในชุมชน และประเพณีของท้องถิ่น

สัตตพงษ์ บุตรโยจันโท (2549) ศึกษาเรื่อง วิถีชีวิตของครอบครัวเกษตรกรสวนยางพารา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษาก่อนการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การดำเนินชีวิต ผลการวิจัยพบว่า สภาพวิถีชีวิตเกษตรกรสวนยางพาราเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การดำเนินชีวิตในเรื่องกิจวัตรประจำวันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ จากการทำงานกลางวันเป็นกลางคืน

และต่อเนื่องถึงกลางวัน มีความเป็นอยู่ดีขึ้น มีการปรับปรุงหรือสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ และมีเครื่องใช้เครื่องอำนวยความสะดวกที่ทันสมัย อาหารที่นำมาบริโภคส่วนมากได้จากการซื้อ บทบาทและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวส่วนมากยังเหมือนเดิม และความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านต่างคุ้ม ต่างละแวก และต่างหมู่บ้านลดลง มีเวลาเข้าร่วมงานสังคมน้อยลง ด้านเศรษฐกิจ การทำสวนยางพารามีรายได้ดีกว่าการปลูกพืชเกษตรอย่างอื่น รายจ่ายของครอบครัวส่วนใหญ่เป็นค่าอาหารเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีหนี้สิน และยังมีบางส่วนมีหนี้สินเป็นหนี้สินเพื่อการลงทุนและหนี้สินเพื่อการออมมีการใช้แรงงานจากสมาชิกในครอบครัว และจ้างแรงงานจากคนในหมู่บ้าน ด้านสุขภาพ เกษตรกรสวนยางพาราได้ออกกำลังกายจากการกรีดยางทำให้ร่างกายแข็งแรง ส่วนการเจ็บป่วยมีบ้างเล็กน้อยเช่น อ่อนเพลีย ไข้หวัด แพ้ น้ำครดทำแผ่นยาง ด้านสิ่งแวดล้อม การทำสวนยางพาราทำให้ป่าไม้ธรรมชาติลดลง แต่เกิดป่าไม้เศรษฐกิจทดแทน มีน้ำเสียที่เกิดจากกระบวนการทำแผ่นยางพาราส่งกลิ่นเหม็น พบว่า น้ำล้างถังเก็บน้ำยางมีคุณสมบัติเป็นปุ๋ย สามารถนำไปรดต้นไม้อื่นได้

โสภา ทองประเสริฐ (2550) ศึกษาเรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตชาวประมงชุมชนคลองด่าน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ชาวประมงในชุมชนคลองด่านมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องและผูกพันอยู่กับความเชื่อ และพิธีกรรมทั้งในด้านของการประกอบอาชีพ และการดำเนินชีวิตประจำวัน รูปแบบของความเชื่อ และพิธีกรรมเป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ชาวประมงชุมชนคลองด่านให้ความสำคัญแก่การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพมากกว่าพิธีกรรมในด้านอื่น ๆ เนื่องจากชาวประมงมีความเสี่ยงสูง และต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการประกอบอาชีพ ความเชื่อ และพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจึงมีความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวประมงชุมชนคลองด่านจึงต้องแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจในการประกอบอาชีพ วิถีชีวิตเกี่ยวกับความเป็นอยู่ และประเพณี ชาวประมงชุมชนคลองด่านยึดถือปฏิบัติตามแบบอย่างของสังคมไทยทั่วไป คือ ให้ความสำคัญแก่การประกอบพิธีกรรม ตามขั้นตอนการเปลี่ยนผ่านของชีวิต เช่น จากวัยเด็กก้าวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ หรือการเปลี่ยนผ่านจากภาวะในช่วงชีวิตของบุคคล ชาวประมงชุมชนคลองด่านได้ปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามรูปแบบของ วัฒนธรรมสมัยนิยมที่แพร่เข้ามาในชุมชน ส่งผลให้ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของชาวประมงชุมชนคลองด่านมีความเปลี่ยนแปลง

ไปจากความเชื่อดั้งเดิม ส่วนด้านขนบธรรมเนียม และประเพณีของชาวประมงชุมชน คลองด่านจึงมีความคล้ายคลึงกับชุมชนละแวกใกล้เคียง

จริยาภรณ์ วงศ์ปัญญา (2551) ศึกษาเรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตและพลวัตทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนบ้านคันไ้ ตำบลคันไ้ อำเภอบางขัน จังหวัดพัทลุง ก่อน และหลังการก่อสร้างเขื่อนแควน้อย พบว่า ภายในชุมชนบ้านคันไ้ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง 2 ด้าน คือ ด้านสภาพโดยทั่วไป และโครงสร้างของชุมชน พบว่า คนในชุมชนรายได้เพิ่มขึ้น จากอาชีพเสริมและสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนบ้านคันไ้ พบว่า ชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลง อาชีพ มีร้านค้าในชุมชนมากขึ้น มีเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น ส่วนด้านที่มีการเปลี่ยนแปลง ไปน้อยมาก 2 ด้าน คือ ด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่ยังมีการธำรงรักษาประเพณีไว้ มีการธำรงรักษาแบบหมอชาวบ้าน และด้านค่านิยมความเชื่อ พบว่า ยังมีเรื่องความดี ความชั่ว ยังมีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความเสียสละ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

สกุลศักดิ์ อินหล้า (2551) ศึกษาเรื่อง วิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่ส่งผลต่อ คุณภาพชีวิตของสมาชิกชุมชน การพึ่งตนเองบ้านสวนสายลมจอย ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า คุณภาพชีวิตทางด้านร่างกายของกลุ่มสมาชิกเกษตรอินทรีย์ ส่วนมากมีร่างกายแข็งแรง ตั้งแต่มาปลูกผักโดยใช้เกษตรอินทรีย์ รู้สึกว่ามีสุขภาพแข็งแรง กว่าตอนที่การเกษตรโดยใช้สารเคมี นอกจากนั้นยังมีโอกาสได้ออกกำลังกายและทำกิจกรรมต่าง ๆ ในแต่ละวัน คุณภาพทางด้านจิตใจของกลุ่มสมาชิกเกษตรอินทรีย์มีความสุข ในการดำเนินชีวิต ตั้งแต่มาปลูกพืชผักโดยใช้เกษตรอินทรีย์ และดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง คุณภาพชีวิตด้านสัมพันธภาพทางสังคม ทั้งกลุ่มสมาชิกเกษตรอินทรีย์และผู้ที่ไม่ได้เป็น สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์ต่างอาศัยอยู่ในชุมชนแบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่เสมอ คุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมถือว่า อยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากมีปัญหาเกี่ยวกับควันพิษจากการทำเฟอร์นิเจอร์

ด้านภูมิปัญญา ซึ่งได้มีนักวิจัยศึกษาด้านการมีส่วนร่วมไว้ดังต่อไปนี้

ประยูทธ สุระเดชไพบูลย์ (2539) ศึกษาเรื่อง การศึกษาสภาพการรับรู้และสภาพ การดำเนินงานส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของศึกษาธิการอำเภอในเขตการศึกษา 7 สรุป ผลการวิจัยได้ดังนี้ (1) สภาพการดำเนินงานส่งเสริมท้องถิ่นของศึกษาธิการศึกษาอำเภอ ใน 6 ด้าน คือ การเก็บและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการวางแผน ส่งเสริม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการส่งเสริมกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการเผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทางศิลปวัฒนธรรม โดยส่วนรวมอยู่ในระดับปานกลาง (2) การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมพื้นเมืองเกี่ยวกับการวิจัยการดำเนินงาน 4 ด้าน คือ ปัจจัยด้านบุคคล ทุน วัสดุอุปกรณ์และการจำกัดที่ได้รับจากหน่วยงานในสังกัด กระทรวงศึกษาธิการ โดยส่วนรวมยังไม่ค่อยได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนเท่าที่ควร

นิตยา บุตรศรี (2542) ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนา หลักสูตรท้องถิ่น ของโรงเรียนต้นแบบการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สังกัดสำนักงาน- การประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า ครูผู้สอนส่วนใหญ่ นำภูมิปัญญา ชาวบ้านด้านศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี และด้านการประกอบอาชีพมา ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะของการปรับรายละเอียดของเนื้อหาวิชา และ นำความรู้จากประสบการณ์เดิมของตนมากำหนดรายละเอียดของเนื้อหาวิชา และ ดำเนินการสอนเองในการบริหารและบริการหลักสูตรนั้น ผู้บริหารส่วนใหญ่ นำภูมิปัญญา ชาวบ้านด้านการประกอบอาชีพ โดยการศึกษาหาความรู้จากผู้รู้ และนำมาร่วมดำเนินการ ด้านการจัดเตรียมสถานที่จัดการบริการวัสดุหลักสูตรการประชาสัมพันธ์เตรียมบุคลากร ปัญหาที่พบ คือ ครูผู้สอนไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสภาพภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีในท้องถิ่นและ มีงานในหน้าที่มากจึงไม่มีเวลาหรือไม่คิดที่จะนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนา หลักสูตรท้องถิ่น ผู้รู้ที่โรงเรียนเชิญมาถ่ายทอดความรู้ไม่มีทักษะในด้านวิธีการสอน จึงเป็น อุปสรรคในการถ่ายทอดความรู้

นงคราญ กาญจนประเสริฐ (2544) ศึกษาเรื่อง ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้ ประโยชน์จากสมุนไพร: เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัด- พิชญ์โลก ผลการศึกษาพบว่า การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพร พบว่า ผู้ประกอบ กิจกรรมด้านสมุนไพรส่วนใหญ่ได้รับความรู้ แนวคิด และวิธีการต่าง ๆ สืบทอดมาจาก บรรพบุรุษ รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าสังสมประสบการณ์ต่าง ๆ ด้วยตนเอง กิจกรรมและ ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่พบ ได้แก่ การอบไอน้ำด้วยสมุนไพร การปรุงยารักษาโรคในลักษณะ ยาต้ม ยาหม้อ เป็นน้ำ เป็นน้ำมันและเป็นแคปซูล เพื่อใช้บำรุงรักษาสุขภาพ และบำบัดรักษาโรค ต่าง ๆ เช่น โรคปวดเมื่อย อัมพฤกษ์ อัมพาต ความดันโลหิตสูง เบาหวาน ริดสีดวง โรคกระเพาะอาหาร โรคกระดูก รวมทั้งใช้เป็นยาอายุวัฒนะ และใช้เพื่อเลิกยาเสพติด

เป็นต้น ผู้ใช้ประโยชน์จากสมุนไพรมีทั้งเพศชายและหญิง อายุเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 30-60 ปี เป็นผู้ซึ่งใช้ประโยชน์จากสมุนไพรมานานแล้ว เพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ ช่วยทำให้ประชาชนมีรายได้ มีงานทำ สามารถพึ่งพาตัวเองได้ มีสุขภาพดี สร้างการรวมกลุ่ม และความสามัคคี ตลอดจนช่วยอนุรักษ์ภูมิปัญญาไว้มิให้สูญหายไปจากท้องถิ่น

วารุณี พงษ์ภิญโญ (2545) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาบ้านอัมพวัน หมู่ที่ 8 ตำบลสำราญ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า (1) ชาวบ้านนำภูมิปัญญาชาวบ้านทางการเกษตรแบบดั้งเดิมผสมผสานกับประสบการณ์ประยุกต์เข้ากับแนวคิดใหม่ที่ค้นพบ มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นมีรายได้มากขึ้น ทำให้สมาชิกในครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้สร้างความเป็นอยู่ที่ดีแก่ประชาชนในชุมชน และยังมีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการสวัสดิการและธุรกิจชุมชน มีการรวมกลุ่มกัน โดยสมัครเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มด้วยความสมัครใจ เลือกคณะกรรมการ บริหาร จัดการกันเองอย่างเป็นระบบ เคารพกฎระเบียบที่ร่วมกันตั้งขึ้น ช่วยกันคิดช่วยกันทำ และช่วยกันแก้ปัญหา ชาวบ้านมีความสามัคคี มีน้ำใจ ช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดอำนาจในการต่อรอง ในการจำหน่ายผลิตผลเพื่อให้ได้ราคาดี ทำให้ชุมชนมีพลังในการพัฒนาและสร้างประโยชน์แก่ชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เมื่อประชาชนมีงานทำ มีรายได้ จึงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งส่วนตัวและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าและมีความสำคัญยิ่ง นอกจากนี้ ยังได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสภาพสังคมในชุมชน โดยบทบาทของกลุ่มด้านสังคม มีกลุ่มพลังชุมชนดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาและการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกิจกรรมการรักษาความสะอาด ตลอดจนกิจกรรมการจัดการระบบนิเวศน์ ในชุมชนทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่ดีเสริมสร้างด้านคุณภาพชีวิตให้กับชุมชน และ (2) ผลการศึกษากระบวนการการดำเนินกิจกรรมการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน พบว่า กระบวนการดำเนินการที่เด่นชัด คือ กระบวนการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่มีจุดประสงค์เดียวกัน และการตั้งคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อบริหารจัดการกันเองจึงเป็นพลังให้การดำเนินการของกลุ่มบรรลุจุดประสงค์และเกิด

ประโยชน์แก่สมาชิก เป็นการสร้างประโยชน์แก่ชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งผลของการศึกษาดังกล่าวแสดงให้เห็นแนวทางในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ควรส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนอื่น ๆ ให้มีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในทุก ๆ ด้าน ทางด้านการเกษตร ควรส่งเสริมให้มีการทำเกษตรแบบผสมผสาน ควรส่งเสริมสนับสนุนในการศึกษาและการดูงานจากชุมชนที่ประสบความสำเร็จในด้านการนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปใช้ในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐและเอกชนควรส่งเสริมศักยภาพของกลุ่มในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน ตลอดจนมีการสืบทอดให้กับคนรุ่นใหม่ในชุมชน

นิตยา เกตุครุฑ (2550) ศึกษาเรื่อง *รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาไม้ผล ตำบลนาคกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์* ผลการศึกษาพบว่า (1) ชุมชนตำบลนาคกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการปลูกไม้ผล ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมกันอย่างกลมกลืนเหนียวแน่น มีกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ยังขึ้นเกิดสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มอย่างแน่นแฟ้น และยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและเอกชนอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นชุมชนที่มีศักยภาพ มีความพร้อมต่อการพัฒนาสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน หัวใจสำคัญของการวิจัยครั้งนี้อยู่ที่การสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เป็นชุมพลังของชุมชนหรือท้องถิ่นเดียวกันร่วมกันปลูกจิตสำนึก ซึ่งจะทำให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนเอง และได้รูปแบบในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการมีส่วนร่วมของชุมชน และ (2) ภูมิปัญญาการปลูกไม้ผลของเกษตรกรตำบลนาคกก ได้มาจากการศึกษาเรียนรู้การทดลองปฏิบัติ จนได้ผลของภูมิปัญญาที่สามารถใช้ในการปลูกไม้ผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ภูมิปัญญาการขยายพันธุ์ทุเรียน การขยายพันธุ์ลำไย การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยวและการจำหน่ายผลผลิต โดยสามารถใช้ภูมิปัญญาของตนเองและของกลุ่มพัฒนาคุณภาพไม้ผลนอกจากนั้นยังมีกลุ่มองค์กรอื่น ๆ เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ กลุ่มผลิตน้ำส้มควันไม้ กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ไม้ผลที่เป็นเครือข่ายสนับสนุนภูมิปัญญาการปลูกไม้ผล ส่วน (3) รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา มีช่องทางการถ่ายทอดหลายวิธี

เช่น การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว การทดลองปฏิบัติ การเป็นวิทยากรฝึกอบรม การถ่ายทอดทางสื่อเอกสาร โทรทัศน์ศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากผู้อาวุโส การถ่ายทอดโดยกลุ่มเครือข่ายองค์กรอาชีพในชุมชน ปัญหาในการสืบทอดภูมิปัญญา อย่างยั่งยืน ได้แก่ ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีพหรือการประกอบอาชีพในชุมชน เช่น ประเพณีคอยบุญกลางศาล

มานอชนู ขายครอง (2550) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพตนเองของชนชาวเขาเผ่าลัวะ กรณีศึกษา: บ้านห้วยกานต์ หมู่ที่ 1 ตำบลขุนน่าน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า (1) ชาวบ้านมีการดูแลสุขภาพตนเองตามความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเจ็บป่วย 3 ประเภท คือ สาเหตุจากธรรมชาติ ซึ่งได้แก่ ความผิดปกติในส่วนประกอบของร่างกายหรือพยาธิของผู้ป่วยเอง อุบัติเหตุ การรับประทานอาหารผิด หรือการสูญเสียความสมดุลของร่างกาย สาเหตุจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ภูตผีต่าง ๆ ทั้งที่นับถือ และผีที่สิงสถิตทั่วไปที่ไม่พอใจจึงลงโทษทำให้เกิดการเจ็บป่วย และสาเหตุจากเคราะห์กรรม ซึ่งเป็นเรื่องของกฎแห่งกรรม เกิดจากกรรมเก่าที่เคยกระทำไว้แต่ชาติของแต่ละคน (2) แบบแผนการดูแลสุขภาพตนเองด้วยภูมิปัญญา วิธีการแพทย์พื้นบ้านมี 3 แบบ คือ การดูแลสุขภาพด้วยตนเอง หรือสมาชิกในครอบครัว เป็นความรู้ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ และใช้วิธีรักษาที่รู้จักกันโดยทั่วไป การดูแลสุขภาพ โดยถือปฏิบัติเฉพาะกรณี เป็นการถือปฏิบัติเฉพาะช่วงเวลาเมื่อผ่านช่วงนั้นก็ไม่ต้องถือปฏิบัติ และการดูแลสุขภาพโดยการรักษากับหมอพื้นบ้าน ซึ่งมีความเชื่อเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการรักษาแบบการแพทย์พื้นบ้าน ส่วน (3) วิธีการรักษาสุขภาพตามวิถีชาวลัวะห้วยกานต์ มี 4 วิธี คือ วิธีการดูแลเมื่อ (การวินิจฉัยโรค) เป็นการหาสาเหตุของการเจ็บป่วยเพื่อทำการรักษาให้ถูกต้องโดยการใช้เทียนจุดไฟส่องดูบริเวณหน้าอกของผู้ป่วย การนับเม็ดข้าวสาร และการเคี้ยวไพล วิธีการรักษาโดยพิธีเรียกขวัญพิธีมัดมือ เป็นวิธีการเพื่อสร้างกำลังใจกับผู้ป่วยและคนในครอบครัว วิธีการรักษาโดยพิธีเช่นสรวงบนบาน และเวทย์มนต์คาถา เป็นการติดต่อกับผีเพื่อขอร้องให้หยุดทำร้ายผู้ป่วยโดยสัญญาว่าจะมีการตอบแทนให้เมื่อผู้ป่วยหายป่วยแล้ว และวิธีการทำคลอดที่สถานบริการของรัฐไม่ทันมีบทบาทในการทำคลอดเฉพาะรายที่จำเป็น กรณีที่เดินทางไปคลอดที่สถานบริการของรัฐไม่ทัน (4) ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมดูแลสุขภาพด้วยภูมิปัญญา วิธีการแพทย์พื้นบ้าน

ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม การดำรงชีวิตที่มีสังคมเป็นของตนเอง วิธีชีวิตที่ผูกพันกับชุมชน ท้องถิ่นตนเอง ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ชุมชน ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ตามความเชื่อต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติและการละเมิดข้อห้ามในการปฏิบัติเฉพาะกรณี ปัจจัยด้านผลการรักษาเป็นการเรียนรู้ประสบการณ์จากผลการรักษาของผู้ป่วยตามประเภท อาการของโรคที่ผ่านมา ปัจจัยทางด้านการดำเนินของโรคว่าเป็นแบบเรื้อรัง หรือเฉียบพลันซึ่งเป็นผลของการได้เรียนรู้มาจากสังคม วัฒนธรรมในชุมชน และปัจจัยทางด้านการบริการของรัฐที่มีข้อจำกัดในระบบบริการของรัฐด้านต่าง ๆ ที่มีให้ต่อชุมชน

ด้านการพัฒนาชุมชน ซึ่งได้มีนักวิจัยศึกษาด้านการพัฒนาชุมชนไว้ดังต่อไปนี้

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์ (2543) ศึกษาเรื่อง *การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน* ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนภายในชุมชนเป็นปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนในฐานะระบบสังคม เสื่อมคุณภาพ โครงการการศึกษาชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นวิถีทางในการแก้ปัญหา โครงการดังกล่าวเป็นการเสริมสร้างบูรณาการภายในชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมของชุมชน ในการวางแผนและจัดการ เป้าหมายของโครงการคือการแก้ปัญหาของชุมชน และมุ่งหมายให้สมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชนได้รับประโยชน์จากโครงการ โดยรูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งรูปแบบที่ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มจะเป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ผู้นำที่เข้มแข็งและมีศักยภาพพื้นฐาน รูปแบบนี้เป็นความคิดในการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม และการใช้ทรัพยากร ตลอดจนภูมิปัญญาในชุมชน โครงการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนเองและมีเป้าหมายในการพัฒนาความสามารถของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหา การพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วนรูปแบบที่หน่วยงานภายในเป็นผู้ริเริ่มเป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วนรูปแบบที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้ริเริ่มเป็นรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนที่ประสบปัญหาเกินขอบเขตความสามารถของชุมชน การแก้ปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้นว่า องค์กรระหว่างประเทศ หน่วยงานรัฐ หรือโครงการในพระราชดำริ อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมการศึกษาในโครงการดังกล่าวมีเป้าหมายที่จะสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และศักยภาพของสมาชิก เพื่อแก้ปัญหาของชุมชนได้เองเช่นกัน

อคฺลย วังศรีคุณ (2543) ศึกษาเรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน ผลการศึกษาพบว่า ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วย ลำดับขั้นตอน 7 ประการ คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกัน วิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางในการแก้ไขปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ นอกจากนี้ ยังพบว่า ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักในปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง ซึ่งเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อยหรือที่ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือกแนวทางการแก้ปัญหาโดยการลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผน ในที่ประชุมหมู่บ้านแล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กร สถาบัน และดำเนินโดยสมาชิกและผู้เข้าร่วมกัน นอกจากนี้ พบว่า องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งประกอบไปด้วย กิจกรรมทางการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหา องค์ความรู้ ส่วนกิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยส่วนใหญ่ ได้แก่ การศึกษา และประสบการณ์จากชุมชนอื่น การศึกษาดูงาน การทัศนศึกษา การสนทนา ปรัชญาหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง ส่วนฐานการเรียนรู้ประกอบด้วยเนื้อหาด้านปัญหา ความต้องการพัฒนา และด้านการแก้ปัญหา พัฒนาชุมชน โดยที่เนื้อหาทั้งสองด้านที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่ คือ เรื่องการทำมาหากิน ในส่วนของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ปัจจัยภายในที่ปรากฏในงานวิจัยส่วนใหญ่ ได้แก่ ผู้นำที่มีคุณธรรมจริยธรรม เป็นที่ยอมรับนับถือ สมาชิกมีคุณธรรมจริยธรรม สมาชิกเห็นประโยชน์ของการพัฒนาร่วมกัน ความสัมพันธ์ในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น การแก้ปัญหาเกิดจากชุมชนเอง ส่วนปัจจัยภายนอกที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่ ได้แก่ แนวคิดจากการปฏิบัติของนักพัฒนาจากภายนอก การสนับสนุนจากองค์กร แหล่งทรัพยากรภายนอก ส่วนด้านปัจจัย

สภาพแวดล้อมที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่ ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมอยู่บนพื้นฐานของประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น

ลัดดา ชัชวาลย์ (2544) ศึกษาเรื่อง *บทบาทของผู้นำสตรีในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศึกษากรณีบ้านหนองตะไก่อ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี* ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำสตรีมีบทบาทสำคัญในการร่วมมือกันพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยเป็นผู้ริเริ่มโครงการ ร่วมปฏิบัติงานตามโครงการ ให้การศึกษาแก่ชาวบ้าน ประสานงานกับภาครัฐและเอกชน แสดงความคิดเห็นและเสนอข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในที่ประชุม รวมทั้งเสียสละ และให้การสนับสนุนการดำเนินงานตามโครงการ จนสามารถบรรลุวัตถุประสงค์เป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

สุนทร ศรีหาค้าง (2544) ศึกษาเรื่อง *ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด* ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานชุมชนโรงเรียนประถมศึกษา คือ ผู้บริหารและครูผู้รับผิดชอบโครงการเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ มีจิตสำนึกที่ดีต่อการพัฒนาชุมชน ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ และวัสดุในการดำเนินงาน จากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน และมีการบริหารจัดการโดยใช้กระบวนการพัฒนากระบวนการทั้งระบบประกอบกับผู้ปกครองนักเรียน ศิษย์เก่าของโรงเรียน ตัวแทนชาวบ้าน และผู้รู้ในชุมชนต้องการเห็นความเจริญของท้องถิ่น โดยเฉพาะการจัดการศึกษา จึงให้ความร่วมมือและสนับสนุนการดำเนินงานตามโครงการเป็นอย่างดี รวมทั้งสภาพการศึกษา สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และการสาธารณสุขของชุมชน

นริตา ไตรสรณกุล (2546) ศึกษาเรื่อง *บทบาทของกลุ่มสตรีต่องานพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษา บ้านนา ตำบลภูเงิน อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ* ผลการศึกษาพบว่า (1) กลุ่มสตรีบ้านนามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับสูงมาก เนื่องจากได้รับการยอมรับจากประชาชน มีความต้องการพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชน มีการประสานระหว่างภาครัฐและเอกชนอย่างต่อเนื่อง มีการวางแผนงาน โครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ในลักษณะของประชาคม มีการร่วมปฏิบัติงานและรับผลประโยชน์ร่วมกันอย่างทั่วถึง และเป็นธรรม (2) ปัญหาอุปสรรคของกลุ่มสตรีบ้านนาในการพัฒนาชุมชน ประกอบ

ด้วยการศึกษาคำว่า ไม่มีความรู้ความเข้าใจในเทคนิควิธีการดำเนินงานแนวใหม่ ไม่มีทุน ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มน้อย และใช้เวลาในการประสานความคิด ที่เห็นที่ไม่ตรงกัน (3)แนวทางในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย การพัฒนาอาชีพเสริมรายได้ภายในชุมชน การสนับสนุนเงินทุนหมุนเวียน การสนับสนุน ความรู้ ความชำนาญ และทักษะในการประกอบอาชีพเสริม การประสานความร่วมมือ ทุกภาคส่วนให้เกิดแผนปฏิบัติงานร่วมกัน การจัดกิจกรรม และประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง การกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึง และเป็นการสร้างเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน

ภควา มุสิกะวัน (2546) ศึกษาเรื่อง *สภาพการปฏิบัติงานของกรรมการพัฒนาสตรี หมู่บ้านในการพัฒนาชุมชน กรณีศึกษาจังหวัดเลย* ผลการศึกษาพบว่า สภาพการปฏิบัติงาน ของกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านในการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนองค์ประกอบ ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพการปฏิบัติงานของกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านในการพัฒนา ชุมชน ได้แก่ วิธีการคัดเลือก ประสิทธิภาพการพัฒนา การสนับสนุน จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ การสนับสนุนจากผู้นำท้องถิ่น การสนับสนุนจากครอบครัว รายได้และความรู้ในหน้าที่ ส่วนการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร แหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีความสัมพันธ์ ได้แก่ ผู้นำท้องถิ่น วารสารหรือนิตยสาร หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุ และหอกระจายข่าว แต่แหล่งข้อมูล ข่าวสารที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องไม่มีความสัมพันธ์ กับสภาพการปฏิบัติงานของกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านในการพัฒนาชุมชน สำหรับ แนวทางการปรับปรุง และพัฒนาการปฏิบัติงานของกรรมการพัฒนาสตรีหมู่บ้านให้มี ความสามารถในการปฏิบัติงานมากยิ่งขึ้นนั้น คือการสนับสนุนให้กรรมการพัฒนา สตรีหมู่บ้านได้รับความรู้ เพิ่มขึ้น ทั้งทางวิชาการและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในการทำงานมากขึ้น

วรรณ ถิ่นหัวเสือ (2548) ศึกษาเรื่อง *การเสริมสร้างศักยภาพในการพัฒนาชุมชน ของผู้นำชุมชนตำบลบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ* ผลการศึกษาพบว่า (1) ผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายมีปัญหาด้านการขาดความรู้และทักษะในการเขียน โครงการ การพูดถ่ายทอดข้อมูลความรู้ข่าวสารสู่ประชาชนยังทำได้ไม่ดีนัก การบริหารจัดการกลุ่ม องค์กรชุมชนยังไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายจึงต้องเพิ่มพูนความรู้ ความสามารถทั้ง 3 ด้านให้สูงขึ้น (2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผู้วิจัยและกลุ่มเป้าหมาย

ร่วมกันกำหนดขึ้น เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาและเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำชุมชน ได้แก่ การอบรม การศึกษาดูงาน การปฏิบัติและการกระตุ้น และเสริมแรงจากผู้วิจัยเป็นระยะ ๆ และ (3) ผลการประเมินประสิทธิผลของยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำมาใช้พบว่า ผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนามีความรู้ความเข้าใจในการเขียนโครงการและถ่ายทอดความรู้ และข้อมูลข่าวสารสู่ประชาชนสูงขึ้น ผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนามีความสามารถในการนำความรู้ที่ได้จากการอบรมไปเขียนโครงการเพื่อของบประมาณนำมาพัฒนาชุมชนได้ดีขึ้น สามารถพูดและเขียน สารความรู้และข้อมูลข่าวสารไปสู่ประชาชนได้ดีขึ้น และเกิดผลลัพธ์ที่ดีขึ้นในชุมชน ได้แก่ ชุมชนได้รับงบประมาณสนับสนุนโครงการต่าง ๆ มากขึ้น ประชาชนได้รับข้อมูลของทางราชการทั่วถึง มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากขึ้น

อำพล ลมปลิว (2548) ศึกษาเรื่อง *ความสามารถของกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลในการบริหารงานพัฒนาชุมชน: ศึกษาเฉพาะจังหวัดเลย* ผลการศึกษาพบว่า ในการพัฒนาความสามารถของกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ได้แก่ การฝึกอบรม การสัมมนา การศึกษาดูงาน การสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ การสนับสนุนงบประมาณ และบุคลากรเพิ่มเติม การกำหนดหลักสูตร การให้การศึกษอบรมเป็นการเฉพาะ ผลของการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่าควรส่งเสริมให้กรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลได้มีความรู้ความเข้าใจ มีประสบการณ์ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน โดยเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนให้การสนับสนุนและส่งเสริมความสามารถของกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลในการพัฒนาชุมชน

ด้านการมีส่วนร่วม ซึ่งได้มีนักวิจัยศึกษาด้านการมีส่วนร่วมไว้ดังต่อไปนี้

วิวัฒน์ชัย บุญญานุพงศ์ (2544) ศึกษาเรื่อง *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนมอญบ้านเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี* ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน ในกิจกรรมการทำบุญในวันสงกรานต์ เป็นประจำสูงกว่ากิจกรรมอื่น ๆ เพราะเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและเพื่อขอพรจากผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ประจำปีของชาวมอญเกาะเกร็ด นอกจากนี้ยังมีประเพณีงานศพซึ่งชาวมอญทุกคนจะต้องไปร่วมงานโดยไม่ต้องบอกกล่าว ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์

วัฒนธรรมโดยรวม พบว่า ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ระดับปานกลาง แสดงให้เห็นว่าชาวมอญ ยังคงมีการสืบทอดทางวัฒนธรรมไว้ในท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ และพบว่า เพศ อายุและอาชีพ ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์วัฒนธรรมชุมชน แสดงให้เห็นว่า ชาวมอญที่มีการศึกษาจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนน้อย เพราะอาชีพและวิถีชีวิตที่ทันสมัย

กนิร สุพจน์เฉลิมขวัญ (2545) ศึกษาเรื่อง *การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษากองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมจังหวัดลพบุรี* ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน และกิจกรรมด้านการเกษตรแบบผสมผสาน ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการพัฒนาบทบาทสมาชิก ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในชุมชนที่เป็นสมาชิกโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชนส่วนใหญ่ทำกิจกรรมในโครงการด้านการเกษตรแบบผสม ผสานอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างน้อย ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านการพัฒนาบทบาทสมาชิกอยู่ในระดับน้อย ส่วนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการเกษตรแบบผสมผสาน ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านพัฒนาบทบาทสมาชิกอยู่ในระดับน้อย

หัตไชย ปรีชา (2548) ศึกษาเรื่อง *การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนย่อย: กรณีศึกษาเทศบาลนครปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี* ผลการศึกษาพบว่า แนวทางการพัฒนายุทธศาสตร์สำหรับพัฒนาชุมชนย่อย ได้แก่ การฝึกอบรม ศึกษา ดูงานชุมชนย่อยอื่น จะช่วยส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ ในการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชนของคณะกรรมการชุมชน การพัฒนาชุมชนควรปรับให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม คณะกรรมการชุมชนและเจ้าหน้าที่เทศบาลนครปากเกร็ด จะต้องร่วมกัน ในการตัดสินใจ และเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชนย่อย และเจ้าหน้าที่เทศบาลนครชี้แจงแนวคตินโยบาย ของเทศบาลให้คณะกรรมการชุมชนรับทราบ เพื่อเป็นทิศทางในการพัฒนาชุมชนย่อยต่อไป

งานวิจัยต่างประเทศ

Yacoub and Haddad (1970) ศึกษา *Factors Influencing Farmer's Participation in a Lebanese Village Cooperative* พบว่า ความเชื่อพื้นฐาน ความสามารถ ความคาดหวัง เป้าประสงค์ การสนับสนุนจากผู้อื่น และทัศนคติมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในสถาบันสหกรณ์

Hady (1990) ศึกษา “A Suggested Model for Community Participation in the Administration of Public Education in Egypt” ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักสำคัญของประชาธิปไตย จึงต้องพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการกำหนดเป้าหมายของการมีส่วนร่วม แนวทาง การติดต่อสื่อสารของประชาชน กับสถานศึกษา ประเด็นหรือกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วม

Robinson (1992) ศึกษา *Linking Distance Education to Sustainable Community Development* ผลการศึกษาพบว่า ในการจัดการศึกษา การเปิดโอกาสให้ท้องถิ่น ปราชญ์ท้องถิ่น หรือปราชญ์ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพจริง

Londono (1997) ศึกษา “The Centralization of Education in Columbian Municipalities of the Perspective of the Local Participation in Context and Implementation” ผลการวิจัยพบว่า เวลาเป็นตัวแปรสำคัญในการกระจายอำนาจในระบบการศึกษาของประเทศโคลัมเบีย คุณค่าสำคัญของการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาที่ยั่งยืน คือ ความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่น การหาวิธีการใหม่ ๆ ในการแก้ไขปัญหา และการมีส่วนร่วมในการตรวจสอบท้องถิ่น

จากผลการวิจัยต่าง ๆ ที่ได้รวบรวมมา สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้น สมาชิกภายในชุมชนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในหลักการนำความรู้มาบูรณาการเพื่อการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาชุมชนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมความรู้ในการพัฒนาอาชีพ และการสร้างศักยภาพของชุมชนให้ชุมชนเป็นชุมชนน่าอยู่ มีความรักและสามัคคีกัน ตลอดจนมีการแสวงหาความรู้ใหม่ในการนำมาเพิ่มพูนทักษะและความสามารถของคนในชุมชน การส่งเสริมให้ทุก ๆ คนในชุมชนมีสิทธิและเสรีในการเรียนรู้ โดยผ่านการสนับสนุนจากองค์กรทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัย

จึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้าน ชุมชนหมู่บ้านคำบน จังหวัดพะเยา เพื่อให้สมาชิกภายในชุมชนเกิดการเรียนรู้ และตระหนักในการนำความรู้จากการศึกษาตลอดชีวิต ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย มาปรับประยุกต์ใช้กับการพัฒนาชุมชนในทุก ๆ ด้าน และสร้างให้เกิดการพัฒนาพร้อมกันอย่างยั่งยืน โดยการส่งเสริมให้มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาและต่อเนื่องไปตลอดชีวิต